C:\Users\Plazma\Desktop\Knhy pdf\Kolar_Michal-Bolest_sikanovani.PDB

PDB Name: Kolar_Michal-Bolest_sikanovani
Creator ID: REAd
PDB Type: TEXt
Version: 0
Unique ID Seed: 0
Creation Date: 15.10.2006
Modification Date: 15.10.2006
Last Backup Date: 1.1.1970
Modification Number: 0

Bolest šikanování
Michal Kolář

CIP
Kniha vychází ve spolupráci s Institutem pedagogicko-psychologického poradenství a Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy ČR
První vydání knihy lektorovala MUDr. Jana Drtilová

stojím na prahu
tvého nekonečného světa
sleduji oblaka
malé lidské touhy
dívám se zpět
na titěrnost svého života
modlím se, abych dokázal
udělat ještě jeden
krok
(Daniel Raus)

Předmluva

Doc. PhDr. Bohumil Stejskal, CSc.
Odbor pro styk s veřejností kabinetu ministra školství, mládeže a tělovýchovy
Každý, kdo se někdy setkal se šikanovaným dítětem a poznal jeho trauma a trápení, nemůže pochybovat o závažnosti problematiky šikanování. Měl jsem mnoho příležitostí se s tímto negativním jevem blíže prakticky seznámit, když nešťastní a zoufalí rodiče žádali o radu a pomoc. Šetření jednotlivých případů ukázalo, že rozsah násilí mezi dětmi na školách je mnohonásobně větší, než se my dospělí domníváme, a navíc stále narůstá.
Šikanování žáka jeho spolužáky není ničím novým. Dětská agresivita je problém celosvětový a její prevence a řešení se ve vyspělých státech stává předmětem výzkumných prací týmů psychologů a speciálních pedagogů. Také u nás tento jev na školách vždy v nějaké podobě existoval. V současné době však již není pouhou záležitostí věkového období puberty a adolescence, ale posunuje se povážlivě i do období mladšího školního věku a přibývá v něm bezohlednosti a brutality. Zárodečné formy šikanování lze dnes nacházet téměř všude a statistiky ukazují, že každý pátý žák na našich školách se s ním již v nějaké podobě setkal.
Tisíce dětí tak denně přicházejí do školy se strachem z ústrků, z posměchu a ponižování, z nadávek či pomluv, z bití, fyzického násilí a z dalších negativních projevů a činů. Tyto děti se často vracejí ze školy s poničenými sešity a učebnicemi, s poškozenými školními potřebami, s potrhaným oděvem a rodičům nevěrohodnými výmluvami zdůvodňují modřiny škrábance, ztracené věci či chybějící peníze.
Zmíněný jev bývá často skrytý. Je obtížné ho zjistit, získat o něm pravdivé informace, nenechat se svést na falešnou stopu. Ještě obtížnější je ho řešit, neboť jeho důsledkem je patologie sociálních vztahů mezi žáky. "Léčení" pak vyžaduje znalost specifických diagnostických postupů a metod nápravy, v mnohém odlišných od řešení běžných kázeňských problémů.
Byly to všechny tyto uvedené skutečnosti, které mne přivedly k odborné spolupráci s dr. Michalem Kolářem. Poznal jsem v něm fundovaného odborníka, jenž s hluboce lidským přístupem hledá cesty k řešení této u nás přehlížené a nepřiznávané problematiky. Zřejmě mnohaletá zkušenost ho vybavila neobyčejnou laskavostí a pozorností při poskytování pomoci šikanovaným dětem, porozuměním a vzácnou trpělivostí při volbě výchovných postupů vedoucích k nápravě agresorů i pochopením a tolerancí k pedagogům, kteří nedokázali skryté šikanování včas zjistit a zabránit mu. Takto jako autor vede i čtenáře na stránkách knihy. Otřesné případy ze školské praxe burcují čtenáře k rozhořčení, aby mu v zápětí hlubší poznatky o okolnostech případu odhalily jeho příčiny, přiblížily zázemí agresorů a pomohly pochopit motivy jejich jednání.
Kniha je členěna do tří částí. První část čtenáři odhaluje dosud málo známou problematiku šikanování. Charakterizuje tento jev, popisuje jeho mechanizmy, vysvětluje jeho příčiny a připomíná ty aspekty, které nám brání včas šikanování rozpoznat, správně postupovat v jeho šetření a účinně ho "léčit". Ukazuje obtížnost proniknutí do skrytého života sociální skupiny. Uvádí překážky, které pedagogům při vyšetřování případu stojí v cestě.
Druhá část vede čtenáře k pochopení a porozumění hlubších souvislostí ve světě šikany a k zodpovězení vtíravých otázek: Proč tomu tak je ? Proč se ze slušného žáka může stát agresor? Proč se k němu přidávají další žáci, které jsme až dosud za slušné považovali? Závěr této části upozorňuje veřejnost na nebezpečí a tíhu důsledků, které si žák vystavený bezmoci a týraný svými spolužáky dlouhodobě odnáší do dalšího života.
Třetí část knihy je svým rozsahem nejobsáhlejší a činí celou studii z hlediska metodicko-odborného ojedinělou. Obsahuje konkrétní metody a postupy prevence, diagnostiky a nápravy šikanování, nabízí praktické návody řešení různých případů a skýtá účinnou pomoc každému, kdo je před úkol řešit daný jev postaven. Tím může práce dr. Koláře velice pomoci učitelům a vychovatelům ve školách a školských zařízeních. Konkrétní návody metodických postupů v diagnostice a řešení šikanování splňují úlohu metodické příručky, odborný text skýtá pedagogům výjimečné poučení o nelehké kapitole etopedie.
Text knihy však není určen pouze odborné veřejnosti. Je přínosný a poučný i pro rodiče žáků, je čtivý a srozumitelný pro širokou čtenářskou veřejnost. Skutečné případy ze školního života našich dětí nás musí

varovat před zlem a násilím.
Poskytněme všem našim dětem radost a bezpečí - vždyť jen šťastné dítě, které žije v pohodě a rádo chodí do školy, se může dobře učit.
Předmluva autora
Knihou Bolest šikanování jsem dokončil úkol uceleněji zpracovat své pětadvacetileté zkušenosti s léčbou šikanování.
Prvním milníkem na této trati byla kniha Skrytý svět šikanování ve školách (1997, 2000), ve které jsem se zaměřil na první pomoc při šikanování. Z ní jsem při psaní této práce vyšel.
Podstatné z původní knihy jsem zachoval a v mnoha případech doplnil o další důležité poznatky. Patří k nim například zvláštnosti psychických šikan, tzv. spiknutí ochránců spravedlnosti a motivace agresorů k mučení spolužáků. Do nového textu jsem zařadil zásady pomoci u neobvyklých šikan, například u tzv. školního "lynčování", dále základní intervenční program, tematiku pedagogické komunity a další pasáže o prevenci šikanování. Léčebné metody zde zpracované jsou seřazeny od jednodušších ke složitějším a jsou vzájemně provázané. Domnívám se, že je lze již považovat za cestu, která vede k zastavení epidemie šikanování ve školách.
Přál bych si, aby se kniha dostala do rukou všem těm, kdo jsou ochotni bojovat s odvrácenou a zapíranou stránkou každodenní zkušenosti dětí a dospívajících - se šikanováním.
Praha, v zimě 2001 Michal Kolář

Úvod

Demokracie ve společnosti stojí a padá s rovnoprávností vztahů mezi jejími členy a skupinami. Pro vztah, který označujeme jako šikanování, je příznačná naprostá asymetrie sil, kdy mocnější zneužívá slabšího a pošlapává jeho práva. V tomto smyslu je šikanování zákeřná a často smrtelná choroba skupinové demokracie. Pravý "virus" šikanování, tak jak to poznáme v této knize, napadá totiž právě skupiny, a to i ty nejmenší, dyády, kde jsou vztahy mezi členy rovnocenné a takové by měly zůstat. Tyto skupiny, obrazně řečeno, utváří "nervový systém" demokratické společnosti a my se v nich pohybujeme v průběhu celého života. Opravuji tímto jeden z oblíbených omylů kolem šikanování, který hlásá, že toto zlo je záležitostí pouze určitého období. ("Vždyť ty naše děti z toho vyrostou".) To není pravda.
Odvrácená tvář společnosti - šikanování
Šikanování je všudypřítomné a může nás doprovázet celý život. Začíná v rodině mezi sourozenci, pokračuje ve školce a v dalších školách (bullying), v zájmových skupinách, na vojně, v zaměstnání (mobbing), v partnerských vztazích (domestic violence), v nemocnicích, například psychiatriích, mezi nájemníky domu a končí třeba týráním seniorů v rodině nebo v domově důchodců. (Byl mi vyprávěn příběh, jak dědečkové utloukli jiného dědečka holemi, protože měl jiné názory než oni.)
Šikanování je nebezpečně rozbujelou sociální nemocí ve společnosti, jejíž důsledkem je poškozování zdraví jednotlivce, skupin, včetně rodiny a společnosti vůbec. Připomeňme si například obrovský výskyt domácího násilí, kdy obvykle muž systematicky týrá svoji manželku nebo současný podnikatelský rejstřík "komunikace", který zahrnuje zastrašování, mučení, ale i vraždy na objednávku.
((Poznámka pod čarou:)) Nebezpečí prosazení šikanování jako normy vztahů existuje i v mezinárodním měřítku, zejména v procesu globalizace. Dochází při něm k prohlubování asymetrie sil a nelze přehlédnout, že silnější "hráči" mají sklon zneužívat slabší, jimiž jsou regiony i celé státy. ((Konec poznámky))
Jak to, že se naše k demokracii se hlásící společnost nezajímá o šikanování, které ji samotnou zevnitř destruuje? Možná odpověď je ta, že se dosud nevytvořily nebo jsou narušeny demokratické zpětnovazební mechanismy, které by měly onemocnění jednoznačně detekovat. Nicméně tato otázka přesahuje rámec této knihy. Dále se budeme důkladně zaobírat pouze školním šikanováním. Jsem však přesvědčen, že v textu najdete podněty, které vás budou inspirovat i k úvahám o širší situaci, v níž školy nebo výchovné ústavy musí pracovat. Kromě toho tam jistě objevíte užitečné poznatky a paralely k ostatním typům šikanování.
Šikanování ve školách - nebezpečná epidemie

Jak je to se šikanováním na školách? Existuje vůbec? (V této knize používám pojem škola v širším smyslu, zahrnuji do něj i další výchovné instituce a zařízení.) Z mlčení by se dalo usuzovat, že nic takového nás netrápí. V miniprůzkumech na některých základních a středních školách většina učitelů neviděla šikanování jako problém. V každém případě alespoň ne na té jejich škole. Možná snad někde jinde. Tito učitelé a mnozí další, kteří takto smýšlejí, se velmi mýlí. Šikanování je problém, a to i na těch jejich školách.
Přesnější zmapování je mimořádně obtížné. Je to dáno především skrytostí šikanování. Ta je způsobena několikastupňovými "zneviditelňujícími mimikry", které chrání šikanování před zraky nepohodlných šťouralů. Samozřejmou součástí onemocnění skupin tímto "virem" je totiž růst protiúzdravného a zakrývajícího systému, který je společně utvářen všemi přímými i nepřímými protagonisty krutého a nelítostného světa strachu a násilí. Pokročilá stadia šikany u starších dětí a mládeže jsou navíc málo přístupná dosavadním výzkumným metodám.
((Poznámka pod čarou:)) Koresponduje s tím i skutečnost, že do doby mého rozhodnutí napsat ucelenou metodickou příručku k šikanování dětí a mládeže odborná literatura k této problematice neexistovala. Zmínit se však musím o ústně předneseném příspěvku nazvaném "Systematická psychotraumatizace ve skupině", který mě zaujal a inspiroval již v roce 1989. Jednalo se o vystoupení psychoanalytika dr. Petra Příhody na mezioborovém setkání odborníků. ((Konec poznámky pod čarou))
O drtivé většině šikanování se prostě neví. Zůstává skryto navzdory tomu, že lehčí formy a počáteční stadia šikanování zasahují velkou část školní populace. Zárodečné stupně šikanování (viz Pět stadií onemocnění) zamořují většinu formálních skupin ve školách a výchovných zařízeních, kde se praktikuje tradiční způsob pedagogické práce. Z tohoto obrovského podhoubí "mírných" šikan se "úspěšně" vyvine do dalších stadií významné procento infikovaných skupin.
Můj původní odhad (1997), že se jedná o epidemii, lze dnes již lépe podložit výsledky výzkumů provedených odborníky v různých typech škol a na více místech republiky, například v Praze, Ostravě, Plzni, Mostu, Chrudimi, Hlinsku, Jablonci nad Nisou, Tachově (podrobnější informace nalezne čtenář v pramenech uvedených na konci knihy).
Zmíněné výzkumy a praxe naznačují, že z běžných škol jsou na tom nejhůře základní a zvláštní školy a učiliště. Nejkrajnější situace v oblasti školství je v průzkumech odhadována lidmi z terénu v ústavní výchově (viz podrobněji Pasťáky aneb krajně uzavřené instituce). Nicméně zde žádný přímý výzkum nebyl proveden.
Další podrobnosti zde uvádět nebudu, neboť vzhledem k záměru toto hrubé zhodnocení postačí. Chci ukázat, že šikanování se vyskytuje více či méně všude. Není před ním imunní žádný typ školy. Vyskytuje se i tam, kde bychom ho nečekali. Například ve školce, mezi prvňáčky, mezi tělesně postiženými, v křesťanské škole, na univerzitě apod. (Zaznamenal jsem šikanování dokonce mezi ministranty v kostele).
Pro ilustraci uvedu tři příklady:
Případ 1 Prvňáček následkem šikanování oslepl
Jedno dítě bylo zkopáno tak nešťastně, že mu těžce poranili oko. Během krátké doby na něj osleplo a později i na druhé. Rodiče se se školou soudili.
V tomto ohledu lze říci, že žádní rodiče školního dítěte si nemohou být jisti, že jejich dítě nebude týráno nebo že se s nějakou podobou šikanování nesetká.
Případ 2. "Lynčování" vedlo k invalidizaci
Prvňáčka pravidelně týrali jeho spolužáci a měli z toho velikou legraci. Když ho jednou kopali cíleně do třísel, pochroumali mu varle a trvale ho invalidizovali. Na varleti má cystu a je v péči urologa.
Případ 3 Trauma vysokoškoláka
Na jedné vysoké škole uměleckého směru zakořenilo iniciační a rituální sexuální šikanování. Benjamínek byl vysvlečen do naha a pomalován. Obdobně se vedlo i vybrané dívce. Následně byly společně na noc zavřeni do neosvětleného sklepa. Další podobné "zkoušky" vedly u jednoho vysoce nadaného chlapce k těžkému traumatu a přerušení studia.
Uvedené poznatky by nás měly vést k poznání, že každá škola, která nemá systematický program pro šikanování a tvrdí, že v ní mezi žáky k šikanování nedochází, jen zametá problém pod koberec.
Jak je to se školním šikanováním v jiných zemích?

Pravděpodobně vás napadne otázka jak to vypadá jinde, jsou na tom evropské demokratické země lépe? Mohu vás ujistit, že trápení se šikanováním ve školách mají všude. (Výsledky několika výzkumů výskytu šikany uvádí tabulka 1.) V některých zemích, například v Norsku, Švédsku, Velké Británii apod. existuje však vůči nám podstatný rozdíl. Oni totiž již problém šikanování otevřeli, přiznali ho a něco s ním dělají. Výsledky jsou více než povzbudivé (podrobněji viz kapitolu Prevence dává naději).
Tab. 1 Výsledky některých zahraničních výzkumů šikany (Bullying in schools, 1998)

Země	Rok	Věk/typ školy	Autor	Počet obětí %
Norsko	1985	2. až 9. ročník základní škola	Olweus	8,5 %
Velká Británie	1990	7 až 11 let základní škola	Smith and Sharp	27 %
Velká Británie	1990	11 až 18 let nižší a vyšší střední škola	Smith and Sharp	10 %
Slovinsko	1995	2. až 8. ročník základní škola	Dekleva	20 %
Slovinsko	1996	3. až 6. ročník základní škola	Pušnik	21 %
Slovinsko	1996	1. až 3. ročník střední škola	Pušnik	8 %

Ještě se zmíním o některých výsledcích výzkumů v USA (Fried, S., Fried, P., 1996). Zjištěno bylo, že je šikanováno 2,7 milionů dětí, a dále se ukázalo, že 160 tisíc žáků denně nejde do školy kvůli strachu ze šikanování. Studie na amerických středních školách provedená týmem badatelů z v Ilinoiské univerzity odhalila, že 75 % studentů bylo ve školním roce 1998-99 šikanováno (www.apa.org./monitor/oct99/ct3.htmt). Kloním se k názoru, že se situace ve světě spíše zhoršuje. Výskyt šikanování narůstá, kromě světlých výjimek (viz Prevence dává naději).
Pro zajímavost ještě zmíním některé výsledky výzkumu v USA (Fried, S., Fried, P., 1996). Zjištěno bylo, že je šikanováno 2,7 milionů dětí a dále se ukázalo, že l60 tisíc žáků denně nejde do školy kvůli strachu ze šikanování.
Všechny uvedené výsledky byly získány Olweusovou mezinárodně uznávanou metodou. Jde o anonymní dotazník, jehož autor je norský profesor Dan Olweus (informace o této významné osobnosti najdete ve třetí části). V tomto dotazníku děti odpovídají, až když jsou obeznámeny, co to je šikanování, na přímé otázky typu jak často byly v poslední době šikanovány a jak často šikanovaly spolužáky.
Obecně mohu říci, že dotazníky uvedeného typu situaci spíše podcení. Při zevrubnějším šetření konkrétní skupiny se mi obvykle ukáže rozsah i závažnost horší. Kromě toho podle mých zkušeností se validita dotazníku snižuje s rostoucím věkem. Starší děti a dospívající obtížněji přiznávají, že byli šikanováni. Domnívám se proto, že zjištění o nižším výskytu obětí u žáků ze středních škol může souviset s touto okolností. Praxe ukazuje, že ke snížení šikanování alespoň u učňů nedochází.
Pedagogové na holičkách (a nejenom oni)
Při rozmluvách s pedagogy jsem konfrontován se skutečností, že lidé, kteří jsou se šikanou v bezprostředním kontaktu, o ní vědí žalostně málo. Je tomu tak především proto, že dosavadní pedagogické vzdělání neposkytuje ucelené poznatky o problematice šikanování a o zákonitostech skupinového života. V přípravě pedagogů citelně chybí systematický zážitkový výcvik v práci se skupinovou dynamikou. Pedagogové jsou prostě ponecháni na holičkách a pro boj se šikanováním nejsou teoreticky ani prakticky vyzbrojeni.
V posledních letech se dozvídám o iniciativě některých vysokoškolských pedagogů, kteří studenty s problematikou šikanování studenty teoreticky seznamují. Velmi to oceňuji, i když k praktické způsobilosti to nestačí. Nicméně tito studenti jsou již orientování ve složitosti problému a jsou více motivováni k výcvikovým kurzům zaměřeným na praxi pomoci.
Bohužel i názory mnohých odborníků-nepedagogů, například psychologů, psychiatrů, kriminalistů apod., jsou zatíženy neznalostí, mýty a bagatelizací, a to jak o povaze, závažnosti a rozšířenosti šikanování, tak i o možnostech jeho odhalení a nápravy. Od této nepřipravenosti se odvíjí celá situace. Pedagogové se dozvídají o šikanování pouze ojediněle, většinou když se "samovolně" provalí nějaká extrémní forma. Následující kroky usilující o nápravu bývají vesměs chybné, a tedy neúčinné. Pro počáteční představu uveďme alespoň některé omyly:

* Často se vyskytuje vyšetřování agresorů i obětí společně.
* Berou se vážně falešní svědkové, kterým poručil "šéf" neboli "kápo" agresorů.
* Při vyšetřování se nebere zřetel na trauma, stud a mlčenlivost znásilněné oběti.
* Bezprostředně se konfrontuje výpověď týraného žáka s výpověďmi jeho mučitelů atd. To všechno vede někdy až k tragikomickým závěrům, kdy oběť je označena za agresora a za příčinu všech nešvarů ve skupině.
* Nezřídka se oběť nechá odejít ze školy, případně se převede do vedlejší třídy, přičemž "mašinerie" šikanování se dále prohlubuje a zdokonaluje.

Když se výjimečně šikanování provalí tak, že o něm ví širší okolí a dojde k jeho medializaci, potom se rozběhne destruktivní "hra", v níž jde o nalezení viníka, který to všechno způsobil. Ve škole se obvykle obětním beránkem stává třídní učitel nebo ředitel školy. (Nepoměrně častěji to bývá samotná oběť a její rodiče, nicméně tento mechanismus bude popsán až v kapitole Rozšířená varianta zakrývajícího a protiúzdravného systému.) Při svalování veškeré viny na třídního učitele se argumentuje tím, že kdyby měl dotyčný pořádnou kázeň, bylo by všechno v pořádku. Jenže ve výchovných ústavech ("pasťácích"), věznicích ("lapácích") a na vojně je vnější kázeň vynikající, a paradoxně právě zde dosahuje šikanování nejdokonalejší podoby. Zkrátka - toto veliké zjednodušení v podobě obviňování pedagoga většinou není na místě. Při uplatňování tradičního tzv. hierarchicko-autoritativního a obsahově direktivního přístupu si nemůže být žádný pedagog jist před rizikem, že mezi jeho dětmi dnes nebo zítra nevyjde za dramatických okolností najevo pokročilé stadium šikanování.

U ředitele vyplyne "ukřižování" jaksi samovolně, vždyť v jeho škole došlo k výbuchu násilí a on tomu nedokázal zabránit, tudíž je odborně nezpůsobilý. V dobrých školách se přeci šikanování nevyskytuje! Jeho odvolání je tedy nabíledni. Tak se tomu stalo například u ostravské ředitelky, kdy oběť týraná spolužáky vyskočila v sebevražedném úmyslu z osmého patra. Nikdo se už nezabývá tím, proč ředitelka nebyla na boj se šikanováním připravena, a nikoho nezajímá, jak jsou připravení ostatní ředitelé. - Většinou stejně špatně! Nicméně to nikdo nemůže posoudit, protože školní inspektoři, ředitelé ŠÚ a kompetentní ministerští pracovníci bloudí kromě světlých výjimek v nevědomosti stejně, jako pedagogové v terénu.

Paradoxní je, že i když někdy ředitel (podle mého soudu spíše náhodně) šikanu správně vyřeší, bývá napaden z jiné strany, například od vlivných ochránců agresorů.

Případ 4. Místostarosta mediálně chránil strůjce šikany

Tvrdá šikana mezi hokejovými gladiátory ve sportovní škole skončila těžkým poraněním oběti. Trenérovi se podařilo odhalit čtyřčlenné jádro agresorů. Na jeho žádost mu výtečníci sepsali detailně, co s obětí dělali. Ani to neskrývali. Když se matka oběti dozvěděla některé podrobnost o týrání jejího syna - mimo jiné mu přibíjeli ruku hřebíkem -, zhroutila se a byla dlouhodobě hospitalizována. Ředitel na podkladě uvedeného šetření věc vyřešil se správnou razancí. Iniciátory vyloučil ze školy a zároveň je nahlásil policii. To však vyvolalo silnou nevoli u více lidí. Tak už to bývá. K nesouhlasu se kromě rodičů agresorů přidal i místostarosta, který byl funkcionářem oddílu. Inicioval článek v MF Dnes s příznačným názvem "Tvrdý zákrok školy vyvolal údiv". Krédo článku znělo: "Za obyčejnou klukovinu museli odejít nejlepší hokejisté ze školy."

O škodách se neví, natož aby se řešily

Skupiny přemožené "virem" šikanování účinně produkují "ochrannou mlhu", takže škody, které šikanování působí, zůstávají skryty. Nicméně existují a jsou velice závažné a rozsáhlé. Pro první orientaci stručně uvedu hlavní oblasti destrukce.

* Významná skupina žáků ve státních i nestátních vzdělávacích a výchovných institucích je beztrestně psychicky a fyzicky týrána. Jejich psychické a tělesné zdraví je dlouhodobě a někdy i nevratně poškozeno. U pokročilých stadií šikan je ohrožen i život obětí. Někdy se agresor pokusí oběť přímo zabít či zmrzačit, jindy oběť řeší svou situaci sebevraždou. Těmto dětem není nic platná mezinárodní Úmluva o právech dítěte, která jim v těchto zařízeních zaručuje bezpečnost a ochranu zdraví.
* Šikanování nabývá často charakteru skupinové trestné činnosti a má některé "dětské" rysy organizovaného zločinu. Beztrestné páchání násilí a porušování trestního zákona ve velkém měřítku poškozuje charakter většiny členů skupiny.

* Důsledkem je podceňování a přehlížení mravních norem, utváření a upevňování antisociálních postojů a celkově vede i při mírných formách k připravenosti pro kriminální dráhu, a to nejen u agresorů, ale do určité míry i u přihlížejících. U obětí i svědků vede šikanování k nedůvěře k autoritám a ztrátě iluzí o společnosti, která by každému člověku měla poskytnout ochranu proti jakékoli formě násilí. Tito lidé se v mládí "naučí", že nikdo není schopen zajistit ochranu a bezpečnost slabým a bezbranným, a tudíž nemá vlastně cenu proti bezpráví něco dělat.
* Šikanování totálně paralyzuje výchovnou funkci skupiny a proměňuje její působení v destruktivní.
Lapidárně řečeno - pod vnější slupkou seriozního zařízení se ponižuje lidská důstojnost, nerespektují se základní lidská práva a odehrává se nikoliv pedagogická činnost, ale antisociální výcvik. Občané naší společnosti se mohou těšit na soužití s dalšími násilníky.
Tuším, že se vám budou zdát tato slova příliš silná. Myslím si však, že po přečtení řady skutečných příběhů z této knihy mi mnozí dají za pravdu.
Účinná pomoc je možná
V závěru tohoto uvedení do problematiky šikanování chci zdůraznit: Bohatou praxí v různorodém pedagogickém terénu jsem si ověřil, že proti šikanování na školách a ve školských zařízeních se dá úspěšně bojovat. Přesněji bych to vyjádřil tak, že formální skupiny je možné efektivně léčit ve všech stadiích onemocnění, a co je ještě důležitější, lze posílit jejich "imunitu" a z velké části nákaze šikanování předcházet.
Na tomto poznání, že pedagogové spolu s dalšími odborníky a rodiči mají šanci prolomit bludný kruh protiúzdravného systému a rozhodujícím způsobem pomoci, je založena tato kniha. Chce být pro zájemce metodickou pomůckou, jak poskytnout účinnou první pomoc, jak dělat základní intervenční program, jak budovat a udržet pedagogickou komunitu. A nejen to, chce být i směrovým ukazatelem, jak začít vytvářet systém prevence. Jde totiž o to, že řešením není hledání jednoho viníka, jak se to děje v případech, kdy dojde k provalení brutální a kriminální šikany. Účinný boj proti šikanování předpokládá celkově promyšlený postup nejen na úrovni jednotlivé školy, ale na úrovni celého vzdělávacího systému.

PRVNÍ ČÁST
VÝCHODISKA PRO POMOC PŘI ŠIKANOVÁNÍ

Účinná metodika prevence šikanování musí být vystavěna na pevných základech empirie, nemůže být budována na "písku" obecné teorie agrese. Proto se neobejdeme bez vhledu do "anatomie" fenoménu šikanování, tak jako se neobejde chirurg bez hlubokých praktických znalostí lidského těla. Ten, kdo chce pomoci a neublížit, potřebuje znát v prvé řadě dvě podstatné věci:
1. Musí porozumět šikanování ze tří praktických pohledů.
2. Musí pochopit, jak funguje zakrývající a protiúzdravný systém, a to jak jeho základní, tak i rozšířená varianta.
Bez toho není možná žádná účinná pomoc. Jestliže nerespektujeme vnitřní zákonitosti šikanování, mezi které patří například mechanismy proměny skupiny zdravé v nemocnou, a nepočítáme s překážkami způsobené tzv. komplotem velké šestky a spiknutím ochránců "spravedlnosti", potom je naše pomoc riziková a v zásadě vždy chybná.
1 Co je a co není šikanování?
Na počátku našeho putování po málo známých, ba i neznámých cestách si objasníme, co to vlastně šikanování je. Opravdová pomoc vyžaduje, abychom viděli každý konkrétní případ vícerozměrně, tedy zvenčí i zevnitř, a postihli ho ze tří praktických hledisek. Rovněž bude užitečné, když si osvětlíme vztah šikanování k některým typům agrese, rozlišíme šikanování a příbuzné fenomény a odhalíme svéráz šikany u dětí a mládeže.
1.1 Trojrozměrný praktický pohled na šikanování
Nejdříve se podíváme na šikanování jako na nemocné čili patologické chování. To znamená, že se zaměříme na ty nejnápadnější projevy, které porušují školní pravidla, nebo dokonce naplňují skutkovou podstatu trestných činů. Tento pohled je v praxi nejběžnější a většinou také jediný. Pro první orientační posouzení situace je nezbytný a nezastupitelný.

Šikanování jako nemocné chování
Jak tedy vypadá chování označované jako šikanování? Hlavní vnější rysy lze popsat následovně:
Jeden nebo více žáků úmyslně, většinou opakovaně týrá a zotročuje spolužáka či spolužáky a používá k tomu agresi a manipulaci.
Suchá pracovní definice samozřejmě nemůže vyjádřit to, co se ve skutečnosti skrývá za obecnými pojmy agrese a manipulace. Proto uvedu reprezentativní přehled konkrétních typů a forem agresí a manipulací, které jsem zaznamenal při šetření a nápravě učňovských šikan ve své poradenské praxi. Zrovna tak bych ovšem mohl uvést rozsáhlý přehled příkladů šikanování ze základních a zvláštních škol, nebo z ústavní a náhradní rodinné péče apod.
Myslím, že čtení těchto příkladů může komukoli při představě, že by se to dělo jemu nebo jeho dítěti, trochu přiblížit, co to šikanování vlastně je.
(Snahou bylo, aby výčet měl směr horizontální i vertikální s ohledem na intenzitu brutality projevů).
Fyzická agrese a používání zbraní
* Oběť je agresory věšena na lustr, na skobu, a to až do ztráty vědomí a strangulační rýhy na krku.
* Je škrcena kabelem, provazem, šálou, páskem, a to až do ztráty vědomí a strangulační rýhy na krku, nebo "jen" do "zmodrání" obličeje a dušení.
* Agresoři oběti svážou ruce, na hlavu jí navléknou igelitový pytlík a pozorují, jak se zmítá.
* Oběť je dušena polštářem a ručníkem, agresoři měří čas, jak dlouho vydrží nedýchat.
* Agresoři se zcela vážně pokoušejí oběť vyhodit z okna, shodit z mostu apod.
* Předstírají, že chtějí oběť vyhodit z okna, přes zábradlí ve škole apod. (vystrčí oběť z okna ve vyšším poschodí a drží ji za nohy).
* Oběť mučí a "vynervují" ji až k jejímu sebezničujícímu úniku (např. skoku z okna v prvním poschodí, což má za následek zlomenou nohu a potlučení).
* Oběť bodnou nožem do hýždě, říznou nožem do nohy, nařízнou jí ušní boltec žiletkou.
* Oběti vrážejí špendlíky do hýždí až po hlavičku, případně "malým pícháním" bodají špendlíky, kružítkem, až jí teče krev; házejí šipkami na živý terč nebo oběť bolestivě píchají tužkou.
* Oběť je vysvlečena do naha a bita důtkami, případně vysmívána. Je "znásilňována": agresor ji zalehne a křičí na ni sexuální vulgarismy.
* Agresoři střílejí vzduchovou pistolí broky do různých částí těla oběti - hýždí, zad apod.
* Obtiskují oběti na hřbet ruky nebo do dlaně rozžhavené šroubové matky nebo drát, případně k tomu používají zápalky.
* Oběť je mlácena kabelem, speciálním obuškem, tyčí, páskem apod. přes záda, paty nebo jiné části těla.
* Je vystavena hromadnému kopání ("Pojďte si kopnout, je to zadarmo!").
* Je vystavena kopání "kanadami" do hlavy a dalších částí těla, případně kopání "pouze" obyčejnými botami nebo bosýma nohama. Agresor naznačuje údery a karatistické kopy.
* Je vystavena anonymnímu hromadnému bití (tzv. deka). Při hromadném bití (tzv. komando SS) agresoři vydají příkaz postavit se ke zdi a surově svou oběť zmlátí. Několik obětí je agresory přinuceno, aby se praly (tzv. gladiátorské hry).
* Oběť je vystavena ranám pěstí do obličeje a do břicha (tzv. dělo), úderům pěstí do "trojúhelníku" (občas končí vnitřním zraněním).
* Je vystavena fackování, popřípadě tzv. flástování (pohlavky, rány dlaní do týla).
* Na oběť je položena deska lavice a na desku si stoupnou agresoři v co největším počtu.
* Je chycena za nohy a roztahována, dokud neudělá, co je agresory požadováno.
* Jsou jí střihány vlasy, případně opalovány.
* Je držena na zádech, agresoři jí odhalí břicho a házejí kovovou mincí na pupek (tzv. pupendo), případně otevřenou dlaní nebo hranou ruky bouchají oběť do břicha (tzv. pigbelky).
* Pokud oběť agresorovi vzdoruje, je zezadu chycena za krk a "připlácnuta" hlavou k lavici, případně opakovaně chycena pevně kolem těla a hozena na lavici.
* Je vystavena násilnému sprchování ve studené vodě, případně "malému" namočení...
* Je svazována provazem, policejními pouty, řetízky, případně "znehybněna" (silným obejmutím kolem

rukou a těla) agresory, kteří se posmívají její bezmocnosti.
* Agresor při vyučování maluje propisovačkou oběti na krk, případně pomaluje její obličej fixkou...
* Agresor nalepí oběti bonbón nebo žvýkačku do vlasů, vylije limonádu za krk, vysype brambůrky za košili...
* Je vystavena výhrůžnému a obtěžujícímu pohybování rukou a hýbání prsty před obličejem a "čechrání" vlasů.

Slovní agrese a zastrašování zbraněmi
* Oběti je vyhrožováno zabitím (zastřelením, oběšením, umlácením, přehozením přes zábradlí, hozením do výtahové šachty...).
* Oběti je vyhrožováno mučením.
* Oběti je vyhrožováno násilím ("skinský zákon" - "nepustím tě, dokud neuvidím tvou černou krev...").
* Oběti je vyhrožováno nepřímo, anonymně, po telefonu ("Odděláme tě, nám neunikneš...").
* Oběť je zastrašována zbraněmi: skutečnou pistolí, plynovou pistolí, vystřelovacím nožem, "motýlkem", baseballovou pálkou, pendrekem s ocelovým jádrem, břitvou, boxerem, nunčaky, plynovým sprejem...
* Oběti je nadáváno ("Ty svině židovská... cikánská... slovenská... rudá... Tlustý prase, smrdíš... Panici...").
* Agresoři urážejí rodiče obětí.
* Vysmívají se slabostem a handicapům obětí.
* Vysmívají se neúspěchu, chybám a trápení oběti.
* Vtipkují na úkor oběti, mají ironické poznámky, zesměšňují ji a posmívají se jí.

Krádeže, ničení a manipulace s věcmi
* Agresoři berou oběti peníze, zabavují jí výplaty.
* Trhají a ničí oblečení oběti (např. propálení, rozříznutí drahé bundy apod.).
* Přivlastňují si nejrůznější věci oběti (plné penály, kalkulačky, videokazety, magnetofonové pásky, rádia, hodinky...).
* Trhají a ničí, případně ukradnou oběti učebnice, sešity (oběť musí dopsat nový sešit apod.), kreslí na ně fašistické symboly, lámou oběti tužky, pera atd.
* Oběť je agresory donucena "půjčit" svačinu; agresoři oběti poplivají svačinu.
* Agresoři oběti plivají do bot; nalijí do bot vodu.
* Ukradnou, případně schovají oběti legitimace (MHD, na vlak), lístky na oběd, peněženku s penězi, boty, aktovku...

Násilné a manipulativní příkazy
* Oběť je donucována pít moč, limonádu, do které bylo napliváno, jíst jídlo z podlahy.
* Je agresory donucována masturbovat před ostatními.
* Oběť musí čistit agresorům boty, líbat jim boty...
* Je donucována klečet před agresory a prosit je o milost.
* Musí se uklonit při vstupu do třídy, říct "Dobrý den pánové" a udělat "ksicht".
* Je donucována mýt záchody, uklízet za agresory.
* Oběti je agresory přikázáno chodit vždy a všude poslední, je jí zakázáno mluvit s kamarády...
* Je donucována tancovat "break", případně "kroutit" se na zemi, zpívat.
* Je donucována opakovat ponižující výroky, nacistické pozdravy a hesla (Sieg heil, Heil Hitler, My obsadíme Evropu... atd.).
* Je donucena nosit ponižující ceduli.
* Je donucována platit a odevzdávat agresorům svačiny, dávat cigarety a fotografie zpěváků...
* Je donucována platit agresorům "výkupné" a "půjčovat" peníze, a to i značné částky.
* Je donucována napovídat při písemných pracích, psát agresorům úkoly a přepisovat sešity...
* Je donucována pracovat v dílně a na pracovišti za agresora.
* Je donucována "dělat metro" (lézt pod lavicemi a hlásit stanice metra).

* Je donucována "dělat válku" (nohou od židle předvádět, že střílí po létajících slonech a ufonech).
* Je donucována napodobovat klokana Skippiho, předvádět Vinetoua.
* Oběti je přikázáno odtlačit auto, které předtím musela nakreslit na tabuli.
* Žák pověřený učitelem, aby hlídal kázeň, na příkaz agresora zapisuje na tabuli oběti.

Zraňování izolací, oklikou a "uměleckými" výtvory
* Spolužáci oběť ignorují, neodpovídají na její pozdrav, na prosbu nereagují, dělají, že neslyší.
* Když si přisedne ke stolu při obědě, tak si všichni štítivě odsednou jinam atd.
* Oběť je pomlouvána, zlomyslně osočována, jsou na ní sváděna provinění, která neudělala. (Například o stydlivé dívce se vypráví, že masturbovala na záchodě klíčem. Tři její dlouhodobí trýznitelé se zapřísahají, že to viděli. Za chvíli to ví celá škola. Vedení doporučuje rodičům, aby nechali svou dceru vyšetřit u sexuologa.)
* Agresoři zaplavují oběť přílivem "motáků" s nadávkami, "básněmi", kresbami, příběhy, pohádkami apod. Tzv. "pohádky" bývají někdy rafinované a velmi kruté, není neobvyklé, že nařizují oběti spáchání sebevraždy, aby všichni měli od ní pokoj.

Příklad poezie žáka odborného učiliště - doslovný přepis:
Kopale Kopale
Ti starej debile
Tvá stará čubka honí svůj starej pekáč
a kouří tvímu starýmu fotrovi.
Situace na našich učilištích rozhodně není idylická. Nicméně, jak již víme, na jiných typech škol i ve školských zařízeních stav není výrazně lepší, někde je dokonce i horší (připomeňte si výsledky průzkumu výskytu šikanování).
Brutální způsoby šikanování se jistě bolestivě dotknou každého a nikdo nebude mít problém s jejich označením. Potíž však je v tom, že nejsou vidět, protože se dějí v nepřítomnosti pedagoga. Větší naději pro rozpoznání, že není něco v pořádku, nám dávají tzv. nepřímé varovné signály, zahrnuji do nich subtilnější částečně tolerované násilí a skryté volání oběti o pomoc. (Podrobnější přehled těchto signálů naleznete v podkapitole Jaké jsou pádné důvody k vyšetřování?)
Z výše uvedeného seznamu sem patří například "znehybňování", třepotání prsty před obličejem a čechrání vlasů, "přátelské" vtipy a kanadské žertíky na úkor spolužáka, tlačení namalovaného auta na tabuli, vyndání náplně z tužky před diktátem, ponižující přezdívka, smích při neúspěchu, osamocenost žáka a jeho chození vždy jako posledního.
Tyto méně nápadné signály bychom neměli podceňovat a vždy bychom je měli prověřit. Velmi důležitým kritériem je, jak podezřelé chování prožívá žák, kterému je "legrácka" určena. Komplikací zpravidla bývá, že to není možné zjistit přímo, prostým dotázáním toho kterého žáka. Nezřídka je potřebná odborná diagnostika, ale minimálně je nutné, abychom si našli čas alespoň na přátelský a povzbuzující rozhovor.
Pro rozpoznání šikanování je potřebné umět odlišit jiné typy agresí. Je to důležité pro první orientaci a především pro nápravu.
Jestliže se například poperou dva přibližně stejně silní žáci kvůli dívce jejich srdce, nejde samozřejmě o šikanování, protože tu chybí nepoměr sil, kdy oběť se neumí nebo z různých příčin nemůže bránit.
V tomto případě rovněž chybí další významný rys šikanování, jímž je samoúčelnost převahy agresora nad obětí. Chlapec, který zde chce odstranit soka v lásce, by nepoužil agresi, kdyby konkurent "neopruzoval" a dívka s ním nekoketovala. Souhrnně můžeme říci, že jiné běžné agrese ve školním prostředí jsou zaměřeny k dosažení nějakého cíle. Rozhodně není cílem agrese sama o sobě a lze předpokládat, že agresor by použil i jiný způsob, pokud by jím svého cíle dosáhl.
Jaký má význam vnější pohled pro praxi?
Vnější pohled na šikanování nám slouží při zachycení alarmujících nebo nepřímo varujících signálů k rychlému orientačnímu posouzení situace. Na počátku je přirozené , když se opřeme o nejnápadnější zřetelné projevy násilí a posoudíme, zda jsou přítomny významné znaky šikanování: záměrnost,

opakování (není podmínkou), nepoměr sil a samoúčelnost agrese.
Pro účinnou pomoc však tento vnější pohled nestačí. Vyšetření i náprava vyžaduje znalosti vnitřního rozměru šikanování. Jestliže mu porozumíme, můžeme kromě jiného získat vnímavost k varujícím signálům, protože nám začnou zapadat do vzorce šikanování jako závislého chování i do obrazu vnitřních stadií onemocnění skupiny.
Prohloubení naší schopnosti uvidět varující signály napomůže rovněž dobrá "mapa" vnějších projevů šikanování. V tomto smyslu nám poslouží přehled konkrétních typů agresí a manipulací, které jsou rozděleny do pěti skupin.
Pro specialisty považuji za nejpraktičtější tzv. trojdimenzonální "mapu", podle které lze projevy šikanování členit na:
1. přímé a nepřímé,
2. fyzické a verbální,
3. aktivní a pasivní.
Různými kombinacemi těchto tří dimenzí vznikne osm druhů šikanování (tabulka 2). Díky této citlivé klasifikaci lze dobře postihnout odlišnosti u různých typů šikanování, například mezi dívkami a mezi chlapci.
Tab. 2 Klasifikace typů šikany

Osm druhů šikanování

Příklady projevů
Fyzické přímé aktivní
Útočníci oběť věsí do smyčky, škrtí, kopou, fackují.
Fyzické aktivní nepřímé
Kápo pošle nohsledy, aby oběť zbili. Oběti jsou ničeny věci.
Fyzické pasivní přímé
Agresor nedovolí oběti, aby si sedla do lavice (fyzické bránění oběti v dosahování jejich cílů).
Fyzicky pasivní nepřímé
Agresor odmítne oběť na její požádání pustit ze třídy na záchod (odmítnutí splnění požadavků).
Verbální aktivní přímé
Nadávání, urážení, zesměšňování.
Verbální aktivní nepřímé
Rozšiřování pomluv. Patří sem, ale i tzv. symbolická agrese, která může být vyjádřena v kresbách, básních apod.
Verbální pasivní přímé
Neodpovídání na pozdrav, otázky apod.
Verbální pasivní nepřímé
Spolužáci se nezastanou oběti, je-li nespravedlivě obviněna z něčeho co udělali její trýznitelé.
Šikanování jako závislost
Další rozměr šikanování, důležitý pro praxi, je již vnějšímu pohledu nepřístupný. Jde o vzájemnou vazbu mezi agresorem a obětí. Terén tohoto nesvobodného, nesymetrického vztahu je určen převažující lidskou strategií: skrýt vlastní strach a zároveň využít strachu druhého.
Tento princip diktuje rozdělení žáků ve většině skupin na "silné" a "slabé". Čili na jedny, kteří reagují silně a svůj strach skryjí tím, že ho vyvolají v těch druhých. Jinak řečeno předvedou své přednosti, jimiž zakryjí své slabosti. A na ty slabé, kteří jsou strachem tak ochromeni, že ukážou všechny slabosti, které chtěli zakrýt.
Od počáteční diferenciace na "silné" a "slabé" vzniká mezi těmito skupinami žáků oboustranná a překvapivě trvalá vazba. Navzájem se potřebují. Je-li vůdce, který vládne, ze školy vyloučen nebo odejde, potom je často "slabými" okamžitě podbízivě alternován do jeho role jiný představitel "silných". Při pokročilých stadiích šikanování se nějak "běžné" hraní a experimentování se strachem zvrtne v závislost mezi agresorem a obětí.

((Poznámka pod čarou:)) Empirické zkušenosti naznačují, že agresor má obdobnou "dráhu pohybu" jako toxikoman. Experimentuje s bolestí oběti, vyhledává ji, je jí plně zaujat a nakonec je na ní závislý. ((Konec poznámky pod čarou))
Pro agresora se stane "pilulkou" proti strachu ovládání, znásilňování a lámání vůle oběti. Přináší mu to pocit nadřazenosti a absolutní moci, připadá si jako "king". Z této pozice nadčlověka vychutnává strach oběti jako ve "virtuální realitě" a tuto slast často nedokáže ani pojmenovat, nicméně ona ho čím dál víc ovládá. Je nutkán ke zdokonalování a stupňování utrpení oběti, stále více oběť potřebuje, je na ní závislý. Někdy se mu to "vymkne" z rukou a krajně brutální násilí se provalí.
((Poznámka pod čarou:)) Někdo možná namítne, že agresoři se nebojí, neboť jsou suverénní a mají značnou sebedůvěru. Můj názor je, že každý člověk se více či méně bojí, ať si to uvědomuje nebo ne. Strach nás pronásleduje jako stín od narození až do smrti. Má samozřejmě rozmanitou podobu a svéráz, například podle cyklu našeho růstu.
Kromě toho významná skupina agresorů se chová při obratu situace zbaběle a velmi ustrašeně. ((Konec poznámky pod čarou))
Stupňování brutality agresora vede u oběti nezřídka k prolomení křehké obrany vůči tělesné a psychické bolesti. Zpravidla to v ní rozpoutá sebezničující síly, které jdou na ruku mučiteli. Následkem může být až extrémní forma závislosti - identifikace s agresorem. Projevuje se to například tak, že oběť považuje agresora za kamaráda a obdivuje ho. Poslouchá ho na slovo a odezírá, co má udělat.
S určitou rezervou bychom mohli pro vysvětlení tohoto jevu užít následující metaforu. Vztah agresora a jeho oběti je podobný obrazu dvou boxerů v ringu, kde jeden má výraznou převahu: ten slabší, kterému docházejí síly, se pokouší zaklesnout do agresivnějšího soka, obejmout ho, být mu co nejblíže, protože tak mu nehrozí, že jej agresor přímým úderem srazí k zemi.
Pedagogové se nesmějí nechat zmást a přijmout vnější zdání, že si oběť za všechno může sama. To, že je někdo "slabý", není žádná vina. Rozhodně nikdo nemá právo fyzicky ani psychicky týrat druhého člověka!
"Uměleckou" práci se strachem ilustruje případ 5, který se skutečně udál. (Anglický spisovatel W. Golding, který řadu let pracoval jako pedagog v internátních školách, ve svém slavném románu Pán much popisuje nápadně podobný příběh. Snad v takové situaci působí nějaký dávný archetyp.) Hra se strachem je zde primitivní a doslova "fyzicky hmatatelná". U dívčích šikan, šikanování tělesně postižených zdravými jedinci, nebo u mobbingu bývá zpravidla velmi rafinovaná.
Případ 5 Obětní tanec
V páté třídě základní školy byl mimořádně sportovně nadaný chlapec Pavel, až nekriticky oblíbený dětmi i učiteli. Měl samé jedničky, přestože v mnoha předmětech tomu jeho výkon neodpovídal. Tento idol měl ve zvyku testovat "kravatou" každého chlapce, aby se zjistilo, kdo je silnější. Téměř vždy vyhrál, když však dvakrát prohrál, měl k vítězům silný respekt. Různými žertíky testoval i dívky.
Po pololetí přišla do třídy nová dívka. Byla trochu zvláštní, nápadně se bála. Při Pavlových "testících" se lekala a brzy se rozplakala. To byla voda na "mlejn" našeho baviče. Svoje nápady začal s hravou lehkostí vylepšovat a strach dívky se stupňoval. "Byla to ‚káča', nedokázala rozlišit, co je myšleno doopravdy, a co ne." Když jí trapič říkal, že ji strašně zbije, a trochu jí to naznačil, začala se třást strachy. Pavel ještě přitvrdil - řekl, že ji zabije. To se již zhroutila v pláči. Tato hra se líbila tak, že se do ní zapojila postupně téměř celá třída. Jednou, když se začalo opět hrát, Pavel hned zpočátku přitvrdil. Jana dostala pár štulců a potom ji strčil, až spadla na zem. To už ale pomáhalo pět kamarádů, kteří začali do Jany kopat a křičet, že ji ukopou k smrti. Jana se svíjela strachy, skučivě naříkala a prosila o milost. Většina ostatních žáků se přidala, tančila kolem a řičela vzrušením a rozkoší. A to i ti nejmírnější a prospěchově nejlepší!
Přinejmenším jeden žák však byl hrůzou ohromený, vůbec nechápal, co se děje. Viděl jenom jako ve snu, že všichni tančí kolem naříkajícího člověka a v rytmu řvou: "Zabijeme tě, zabijeme tě, zabijeme tě..."
A život běžel dál. Pouze ta zvláštní ustrašená dívka už nikdy nepřišla do školy. Příští rok, když přišla nová, taky trochu zvláštní dívka, se situace opakovala, sice méně extaticky, ale o to vytrvaleji.
K čemu je nám dobrý tento pohled?
Porozumět šikanování jako závislosti je důležité pro naše vedení a interpretaci výsledků vyšetřování. Vyplývá z toho mimo jiné kategorický požadavek, abychom nekonfrontovali oběť s agresorem. Musíme

počítat s tím, že mezi nimi existuje nesvobodný vztah, jakýsi skrytý scénář spolupráce. Oběť se chová často bizarním a sebezničujícím způsobem. Může to vypadat, jako by byla s trýzniteli nejlepší kamarád, někdy za nimi běhá jako poslušný pejsek. Jejich příkazy - třeba aby něco ukradla, vykonává jako loutka. To je věc, která řadu laiků i odborníků mate. Domnívají se, že když má člověk svobodnou vůli, tak ho nemůže nikdo donutit, aby dělal něco proti svému přesvědčení. Znám však mnoho případů, kdy byla oběť zlomena a agresoři si s ní dělali, co chtěli. Tragiku bezmocnosti oběti dokumentuje případ 24 - Nedokonaná poprava, kde byl chlapec věšen na lustr do ztráty vědomí a strangulační rýhy na krku. On však přišel druhý den poslušně do školy. Zhroutil se až následující den. Obhájci agresorů to však zneužili a tvrdili, že to ukazuje na jeho lhaní a simulaci.
Abyste získali představu o tomto mechanismu a byli obezřetní ve svých soudech, doporučuji, abyste si nyní přečetli popisy případ 32 - Dobrovolný fackovací panák, případ 39 - Falešné obvinění z vykrádaček a případ 28 - Nájemný vrah za 200 Kč.
Tento vnitřní pohled je však významný nejenom pro diagnostiku, ale i pro léčbu. Vhodnost a způsob užití metod nápravy první pomoci souvisí se stupněm závislosti mezi protagonisty šikanování. Problém závislosti musí být v centru zájmu rovněž při celkové léčbě skupiny a při individuální psychoterapii oběti či agresora.
Šikanování jako porucha vztahů ve skupině
Posledním pohledem na tento fenomén zla, bez kterého se v praxi neobejdeme, je jeho pochopení jako onemocnění celé skupiny. V podstatě jde o to, že šikanování není nikdy pouze záležitostí agresora a oběti. Neděje se ve vzduchoprázdnu, ale v kontextu vztahů nějaké konkrétní skupiny. V tomto smyslu je šikanování vždy těžkou poruchou vztahů skupinového organismu, který podlehl infekci.
Nákaza vztahů při šikaně má svoji vnitřní dynamiku a svůj zákonitý vývoj. Směřuje od zárodečné podoby tzv. ostrakismu ke "zralému" nejvyššímu, pátému stupni systémového ničení pozitivních vztahů mezi členy skupiny. Kdo neporozumí mechanismu proměny zdravé skupiny v nemocnou, ten nemůže šikanování léčit. Proto se dále pokusíme objasnit zákonitosti nákazy a vnitřního vývoje onemocnění skupiny "virem" šikanování (Kolář, 1996, 1997, 2000).
Pět stadií onemocnění
Snaha léčit celé skupiny zasažené "virem" šikanování mě brzy přivedla k nutnosti rozlišovat různé vývojové stupně choroby. Jednotlivá stadia totiž vyžadovala odlišné způsoby zásahů. Postupně vzniklo základní pětistupňové schéma, které bylo pro další práci velmi užitečné (nicméně, jak si později řekneme, existují jisté odchylky od základního schématu, které je nutné znát).
Jednoduše lze říci, že schéma zachycuje negativní proces, kterým se mrzačí vztahy mezi členy skupiny. Nebo jinak vyjádřeno postihuje vnitřní pohyb směřující k totálnímu přijetí postojů, norem a hodnot šikanování žáky. Tento chorobný proces je pravým opakem budování komunity, jehož cílem je bezpečné soužití a tvořivý přesah osobních individuálních rozdílů.
Nejhorší podoba šikanování, která je označena jako pátý stupeň, nápadně připomíná fašistickou totalitu, naproti tomu zdravá komunita je evidentně skupinovou demokracií.
První stadium: zrod ostrakismu
Mezi pedagogy i rodiči je velmi rozšířená představa, že ke zrodu šikanování jsou zapotřebí zcela výjimečné podmínky, například přítomnost patologického sadisty a absence kázně. Proto se výskyt šikanování považuje za ojedinělý, pro život normálních žáků bezvýznamný. Kdo by neznal tu okřídlenou frázi: "To se mně přece nemůže stát." Já ovšem tvrdím opak. Šikanování se může objevit téměř v každé skupině. Podmínky k jeho vzniku mohou být totiž zcela běžné a nenápadné. Kázeň v takové skupině bývá dobrá a iniciátoři šikanování nejsou nemocní sadisté, ale obyčejní kluci a holky. ((Poznámka pod čarou:)) Samozřejmě existuje méně častá varianta, kde spolupůsobí nepříznivě závažná nekázeň. Děje se tak například ve třídách, kde se sejde větší počet žáků s poruchami chování a výrazně agresivní žáci, kteří prolomí vnější autoritu pedagoga. Žáci se chovají verbálně i fyzicky agresivně (házejí na pedagoga křídu, slupky od banánů ap., jsou známy i případy fyzického napadení). Za situace, kdy je přehlížena agrese žáků k pedagogovi, je pravděpodobně a v praxi potvrzené, že agresivita ke slabším spolužákům dramaticky narůstá. ((Konec poznámky pod čarou))
Kde se tedy šikanování ve zdánlivě zdravých kolektivech bere? V každé školní skupině se vždy při "hře

se strachem" velmi záhy objeví jednotlivci, kteří jsou nejméně vlivní a oblíbení, ti, kteří se nacházejí na tzv. sociometrickém chvostu. V odborné literatuře se takový jedinec označuje různě, například obětní beránek, černá ovce, outsider, omega, marginalizovaný jedinec apod. Při tradičním způsobu výchovy, která cíleně nepracuje se vztahy mezi žáky, všichni jednotlivci, kteří se dostanou na chvost skupiny, zakoušejí prvky šikanování, tzv. ostrakismus. Jde o mírné, převážně psychické formy násilí, kdy se okrajový člen necítí dobře - je neoblíben a neuznáván. Ostatní ho více či méně odmítají, nebaví se s ním, pomlouvají ho, spřádají proti němu intriky, dělají na jeho účet "drobné" legrácky apod.
Tato situace je již zárodečnou podobou šikanování a obsahuje riziko dalšího negativního vývoje.
Druhé stadium: fyzická agrese a přitvrzování manipulace
Ostrakismus může přerůst do dalšího vývojového stadia. Důvodů bývá více, uvedu dvě časté příčiny, které se nezřídka vzájemně podmiňují:
1. V náročných situacích, kdy ve skupině stoupá napětí, začnou ostrakizovaní žáci instinktivně sloužit jako jeho ventil. Spolužáci si na nich odreagovávají své nepříjemné pocity, pramenící například z očekávané těžké písemné práce, z konfliktu s učitelem nebo prostě jen z toho, že chození do školy je obtěžuje. Jedna oběť to vystihla velmi trefně: Prodělal jsem klasický týden. Čím víc dní byli ve škole - středa, čtvrtek, pátek - tím víc si potřebovali na mně vylepšovat náladu. Těšili se, že mě ‚zmasírujou'. Tehdy se manipulace přitvrzuje a objevuje se zprvu ponejvíce subtilní fyzická agrese. V podstatě se jedná o tzv. scapegoating, známý spíše z patologického rodinného prostředí, v němž jde o upevnění soudržnosti skupiny na účet obětního beránka. Obdobně může fungovat "tmelení" třídy i v mimoškolních podmínkách (např. na brigádě, na horách apod.), kdy žáci spolu tráví hodně času a mohou vytvářet hlubší vztahy. Pro zvládnutí své nejistoty nebo "přežití" šedivého programu nutkavě vymýšlejí a většinou rychle přitvrzují "zábavu" na úkor nejzranitelnějšího spolužáka.
2. V jedné třídě se sejde několik výrazně agresivních asociálních jedinců a v rámci své "přirozenosti" od samého počátku používají násilí pro uspokojování svých potřeb. V tomto případě je v popředí krajně nepříznivá konstelace žáků. Zážitek, jak chutná moc, když biji a týrám někoho slabého a ustrašeného, může vyvolat u disponovaných jedinců prolomení posledních zábran a oni začínají své agresivní chování opakovat. Velmi nepříznivou variantou je, když násilí začne praktikovat vůdce a sociometrická hvězda skupiny jako "úlevnou" zábavu nebo prostě jen pro obveselení sebe a okruhu svých obdivovatelů.
Jak bude vypadat další vývoj tohoto raného onemocnění, do značné míry závisí na míře pozitivního zaměření skupiny a na postojích žáků k šikanování. V případě, že ve skupině existuje soudržnost, kamarádské vztahy a převažují pozitivní morální hodnoty, kdy žáci mají zásadně negativní postoje k násilí a ubližování slabším, pokusy o šikanování neuspějí. Ovšem vytvořit pedagogickým působením takovou ideální skupinu nějakou chvíli trvá. V žádném případě nevzniká sama. Jakmile se skupina ponechá sama sobě, automaticky nastupuje převažující lidská strategie skrýt vlastní strach a zároveň využít strachu druhého, která pracuje v neprospěch komunity.
Jestliže je imunita skupiny vůči šikaně nějakým způsobem oslabena, jsou pokusy o šikanování trpěny a je téměř jisté, že násilí v nějaké podobě zakoření a může při souhře dalších okolností růst do pokročilých stupňů skupinové destrukce.
Porušená imunita skupiny může být způsobena počátečním zmatkem, převážně lhostejnými vztahy, atmosférou rivality a nepřátelství, nepříznivou konstelací postojů k šikanování (převažují nezúčastněné, sympatizující a souhlasné postoje) apod.
Pro ilustraci zárodečné a rané podoby šikanování uveďme dva případy (číslo 6 a 7) z odlišných prostředí.
Případ 6 Chip - ilustrace dvou počátečních stupňů
Po těžkých přijímacích zkouškách na prestižním gymnáziu si vybojovali místo na slunci pouze ti nejlepší. Před nimi byla spousta zajímavých a úžasných věcí, protože jejich škola je opravdu jedna z nejlepších. Přesto tato kýžená budoucnost měla i skryté vady na kráse. Jeden z těchto nadaných a talentovaných studentů dostal přezdívku Chip. On totiž tak nějak špatně a divně mluví, podobně jako kreslená figurka ze seriálu Chip a Dale. Jeho projev je nejistý, občas dělá zvláštní grimasy. Má údajně divnou pleť, velký nos a nevýraznou bradu. Vypadá prý z profilu jako sob. To je jeho druhá přezdívka. (Mimochodem, na mě působí jako sympatický mladý muž.) Tento chlapec se dostal na chvost skupiny, ani nevěděl jak. Je

sice nápadně mírný a pozorný, pouští dívky v tramvaji sednout, ale to nikdo z jeho spolužáků neoceňuje. Jeho postavení není závidéníhodné. Ve třídě si připadá osamocen, téměř nikdo se s ním nebaví. Původně sice kamarádil s jedním spolužákem, ale ten se ho později začal stranit. Pro ostatní by bylo potupné se s ním bavit, ohrozilo by to jejich pozici, a ta je pro každého z nich velmi důležitá. Od samého počátku se ve třídě dělaly na jeho úkor legrácky. Jeden z jejich iniciátorů si je vymýšlí proto, aby se nestal obětí sám, jako tomu bylo na základní škole. Ostatní to dělají prostě jen tak.

Jednoho dne několik kluků schovalo Chipovi boty. Když se jich ptal, kde jsou, řekli mu, že na dívčím záchodě. Jakmile tam vešel, propukli všichni v hurónský smích. Potom mu řekli, že jsou ve druhém poschodí, ale ani tam nebyly. Nakonec mu je ukázali, měli je u sebe. Ale nedali mu je, hodili je na ozdobu vysoko na stěně. Pak mu vysvětlili, že to všechno zpunktoval Ruda. Chipa potom navedli, aby mu dal tašku na záchod. Událostí tohoto typu se už odehrálo hodně. Chip to prý bere jako legraci a dělá, že mu to nevadí. Jak to ale prožívá? V pohodě se rozhodně necítí a podle toho vypadají i jeho školní výsledky - nejsou dobré.

Třídní učitelka si svízelné situace nevšimla. A někteří pedagogové navíc občas nevědomky nahrají trýznitelům. Například učitelka matematiky se zmínila ve druhé skupině třídy, že doufá, že nezpackají příklad jako jejich kolega. Někdo se zeptal, kdo to byl. Když řekla "Jindra" - tedy Chip -, vybuchli všichni smíchy.

"Hravé" ostrakizování dostalo spád, když jela třída na hory. Začalo to hned při srazu: "Hele, tamhle je Chipův táta. To je divný, že nevypadá jako on." Následoval vděčný smích za dobrý vtip. V autobuse se rozvinula zábava na úkor Jindry. Celou cestu, asi dvě hodiny, se bavila skupinka smíšků na jeho adresu. "Chipe, otoč se a řekni něco, ať tě můžem parodovat. No tak, udělej kuk." Když se otočil, následovala salva smíchu. Po příjezdu se mu větší skupina spolužáků vytrvale věnovala. Zamykali ho. Neustále na něj klepali. Později už neotvíral. Byl nervózní, odsekával a choval se nepřátelsky ke všem, i k těm, kteří mu neubližovali.

Jednou mu dali jeho "příznivci" Kinedril do čaje. Naštěstí si vzal hrnek vedle. Chlapci, který čaj vypil, bylo špatně od žaludku. Iniciátorům bylo líto, že se vtip nepodařil. Když jeli na túru, namazali Jindrovi běžky měkkým voskem. Bylo teplo, a tak se mu sníh lepil na lyže a pochopitelně zůstával pozadu. Měli z toho ohromnou legraci.

Při přípravě večerního programu se spolužáci obrátili na Chipa, aby ho uváděl. Úplně ho to vzalo, byl nesmírně poctěn a přijal to velmi vážně. Když zahájil pečlivě připravený program, začali se spolužáci smát. Někteří se řehtali tak, že spadli ze židle. Chip znejistěl, cítil se trapně; bylo to horší a horší. Zadrhával, zakoktával se... V této situaci toho však měly některé dívky dost a vyjádřily s chováním spolužáků nesouhlas. Jedna se obrátila na Jindru a řekla: "Tak Chipe, mluv, nevšímej si jich, mě to zajímá." A právě těchto několik dívek postavilo křehkou hráz dalšímu stupňování týrání jejich bližního. Ale jak se to bude vyvíjet dál?

Případ 7 Otloukánek z děcáku - ilustrace dvou počátečních stupňů

Hanička byla ve druhé třídě odejmuta matce a umístěna do dětského domova. Okamžitě po nástupu do domova děti poznaly její mírnost, jako dobrý pes zvětřily její velký strach a začaly s ním pracovat. Dívka ústrky i rány snášela a nikdy se nebránila, protože se bála pustit s kýmkoliv do křížku.

Hanička toužila po kamarádce, ale nikdo o ni nestál. Později jednu blízkou duši našla, jmenovala se Jitka. Ale jak mi jednou řekla, ona s ní byla jenom napůl. Byla s ní a byla proti ní. Když jí hrozilo nebezpečí, přidávala se na stranu silnějších. Jitka závislosti Hanky zneužívala. Když po Hance něco chtěla, často si to pojišťovala zaklínací formulkou: "Jinak nebudu s tebou kamarádit." "Divnost" Haničky tkvěla i v jejím modlení (kdysi chodila s babičkou občas do kostela) a také v tom, že se dobře učila. Izolace byla pro ni hrozná, cítila se úplně opuštěná. Snažila se proto dětem ze všech sil zavděčit. Když se někam v neděli šlo, půjčovala své nejlepší věci. V tom, co jí zůstalo, se potom cítila jako hastroš. Začala řádit - zlobit, chtěla ostatním dokázat, že je jako oni. Zanedbávala přípravu do školy. Jak sama řekla: "Nechala jsem se zlomit a zhoršila jsem se v učení." Všechno jí to ale moc nepomohlo, zůstala stále otloukánkem, protože ostatním na ní pořád něco vadilo. Tak to běželo několik let. Jedna vzpomínka tento její úděl dokresluje. V děcáku kralovala "velká šéfka", ranařka, na kterou nikdo neměl. Té Hanička pravidelně prala kalhotky. Když jednou seděla na záchodě, přišla "šéfka" a řekla jí, ať si poposedne, že sedí špatně.

Poslechla a počurala se. Ostatní se tomu smály.
Třetí stadium: klíčový moment - vytvoření jádra
Jestliže se nepostaví pevná hráz přitvrzeným manipulacím a mnohdy i počáteční fyzické agresi jednotlivců, často se utvoří skupinka agresorů, "úderné jádro". Tito šiřitelé "viru" začnou spolupracovat a systematicky, nikoliv již pouze náhodně, šikanovat nejvhodnější oběti. V počátku se stávají jejich oběťmi téměř vždy ti, kteří jsou už osvědčeným objektem ostrakizování. Jde o žáky, kteří jsou v hierarchii "klovacího řádu" nejníže, tedy ti "slabí".
V tomto klíčovém momentu se rozhoduje, zda se počáteční stadium přehoupne do stadia pokročilého. V této době je již skupina v hrubých obrysech rozdělena na podskupiny a "kliky", které podle svého charakteru různými způsoby bojují o vliv. Jestliže se do této doby nezformuje silná pozitivní podskupina, která bude alespoň rovnocenným partnerem ve vlivu a popularitě svých členů podskupině tyranů, tažení podskupiny tyranů za mocí může nerušeně pokračovat.
Někdy se stane, že vznikne křehká rovnováha mezi dvěma nejsilnějšími podskupinami a násilí se dočasně zastaví. Lehce však dojde ke zvrtnutí, například po příchodu dalšího agresora nebo "typické" oběti převedené z jiné školy.
Ze své praxe mohu říci, že silné podskupiny charakterově slušných žáků se nevyskytují příliš často. Navíc jejich členové mají vždycky nevýhodnou pozici vůči agresorům, kteří nedodržují pravidla. Charakterově slušný žák nejen respektuje pravidla, ale ctí i zákon nejvyšší, totiž že se "nebonzuje". Tak vlastně nepřímo umožňuje bujení choroby.
Čtvrté stadium: většina přijímá normy agresorů
V případě, že není ve skupině silná pozitivní podskupina, činnost jádra agresorů může bez odporu pokračovat a přinese i své jedovaté plody. Normy agresorů jsou přijaty většinou a stanou se nepsaným zákonem. V této době získá neformální tlak ke konformitě novou dynamiku a málokdo se mu dokáže postavit. Následkem toho dojde ve skupině k šokující proměně. Je to něco podobného, jako když virus přemůže buňku a plně ji ovládne. Buňka zůstává navenek zachována, avšak místo aby fungováním organismus podporovala, zevnitř ho rozkládá. U členů "virem" přemožené skupiny dochází k vytvoření jakési alternativní identity, která je zcela poplatná normám vůdců. To, co hlásají pedagogové, ustupuje zcela do pozadí. I mírní a ukáznění žáci se začnou chovat krutě - aktivně se účastní týrání spolužáka a prožívají přitom uspokojení.
Páté stadium: totalita neboli dokonalá šikana
Zhoubný proces bez radikální pomoci zvenčí obvykle nezadržitelně ústí do posledního stadia nemoci. V něm jsou normy agresorů přijaty nebo respektovány všemi, popřípadě téměř všemi členy skupiny, a dojde k plnému nastolení totalitní ideologie šikanování, tzv. stadia vykořisťování. Jde o rozdělení žáků na dvě sorty lidí - pracovně jsem je pojmenoval otrokáři a otroci. Nezřídka je vztah mezi nimi více či méně vystižen "originálními" termíny do různé hloubky rozpracované ideologie. Agresoři sami sebe označují za nadlidi, krále, velkoknížata, ministry, kingy, mazáky... a své oběti za podlidi, poddané, nevolníky, hulibrka, bažanty. Otrokáři využívají na otrocích všechno, co je využitelné, od materiálních hodnot (peněz a osobních věcí) po jejich tělo, city, rozumové schopnosti, školní znalosti apod. Největším důkazem moci nad těmito otroky je to, že jim otrokáři mohou způsobovat bolest, znásilňovat je všemi způsoby, a oni nejsou schopni se bránit.
Čas pracuje převážně pro otrokáře. Agresoři kteří ztrácejí poslední zbytky zábran, smysl pro realitu, jsou nutkáni k opakovanému násilí (viz Šikanování jako závislost). V malé skupině zcela vítězí zlo, nápadně podobné fašismu s jeho ideologií pánů a otroků. Původně neutrální či mírně nesouhlasící členové skupiny jsou stále konformnější, se zájmem přihlížejí a pozorují situaci, případně se stále více aktivně zapojují do týrání, nebo už také samostatně šikanování realizují. Brutální násilí se začíná považovat za normální, dokonce za výbornou legraci. Zbytky lidskosti jsou zasuty, vytěsněny alternativní identitou, přijímající ideologii násilí, v níž není místa pro soucit s utrpením a kde zcela chybí pocit viny.
Otroci jsou stále závislejší a ochotnější dělat cokoliv. Neúnosnost utrpení řeší únikem do nemoci, neomluvenou absencí, odchodem ze školy, pokusem o sebevraždu, případně se zhroutí. Někdy se v důsledku brutálního fyzického násilí a následného těžkého zranění šikanování provalí.
Prorůstání parastruktury násilí do oficiální školní struktury je poslední metou k absolutnímu vítězství

šikanování. Tento nejvyšší stupeň "dokonalosti" je příznačný spíše pro šikany ve věznicích, vojenském prostředí a výchovných ústavech pro mládež. V mírnější podobě se však někdy vyskytuje i na školách. Stává se to v případě, kdy iniciátor šikanování a vůdce jádra agresorů je sociometrickou hvězdou třídy. Je zvoleným předsedou, žákem s výborným prospěchem, má kultivované chování k dospělým a pomáhá pedagogovi ochotně plnit jeho úkoly. Ukázňuje například třídu, organizuje rychle přesuny atd. Vedení dospělých ho plně podporuje a věří mu, stojí za ním třídní učitel a ostatní vyučující. Jakékoliv signály skrytého volání o pomoc nesympatického, výukově slabého žáka jsou v těchto případech přehlíženy nebo vykládány v jeho neprospěch (viz případ 26 - Vzorný předseda).
Následující dva případy ilustrují třetí, čtvrtý a pátý stupeň vývoje šikanování ve skupině.
Případ 8 Klasický mazánek - ilustrace třetího stadia vývoje šikany
Jirka, nadšený radioamatér a fanda do elektřiny, nastoupil do prvního ročníku učebního oboru elektrikář. Hned první den, když byli v dílně, projevoval velký zájem o výuku. Mistra se ptal na řadu věcí. A když jim mistr ukazoval tištěný obvod, chlapec se zeptal, zda by si ho mohl ponechat. Mistr mu ho beze všeho dal.
Po práci k Jirkovi přišel spolužák Karel a poprosil ho, zda by si mohl obvod prohlédnout. Jirka mu ho půjčil. Karel však po chvilce rezolutně prohlásil, že si ho nechá, protože se mu líbí. Jirka se zarazil a řekl mu, ať ho vrátí. Ale Karel se smál a opakoval: "Dík, dík, dík..." a vzdaloval se. Jirka nevěděl, co má dělat. Karel byl vyšší a určitě silnější než on.
Druhý den se mistr zeptal, kdo si chce zkusit zapojit zvonek. Jirka se hned přihlásil. Mistr se potom na něj často obracel i při zapojování dalších věcí. Karlovi i některým dalším klukům to nebylo po chuti, o Jirkovi se začalo říkat, že je šplhoun. V prvním týdnu Karel ještě několikrát Jirku testoval. Kazil například jeho práci, vyšrouboval mu součástku a schoval ji. Občas mu kroužil rukama před obličejem a cvrnkal ho do nosu, plácal ho do čela. Zkrátka provokoval. Smál se a vyhrožoval: "Udělej něco a dám ti do držky." Intenzivně cítil Jirkův strach a to mu dělalo dobře. Karel je pohodový, sympatický chlapec a ke konci týdne již získal pro svou legraci další dva kluky, kteří se k němu přidali a velmi se bavili.
Než budu pokračovat v popisování vývoje tohoto příběhu, krátce vás seznámím, jak později viděl situaci prvního týdne usvědčený Karel, iniciátor šikanování.
Karel: Jirka mi byl nepříjemný hned první den v dílně. Lezl za mistrem. Tím se mi znelíbil. Potom se to pořád stupňovalo. Chová se jako klasický mazánek a stejně tak se i obléká.
Terapeut: Ano? V čem se to projevuje? Co tedy nosí?
K: Nosí starý svetry. Nezapadá mezi nás. Když se to tak vezme, tak provokuje nás všechny. Nemám ho rád.
T: Co dělá?
K: Dělá úšklebky, kope mě pod lavicí. Nadává mi debílku. A provokoval čím dál víc.
T: Podle čeho jsi tak soudil?
K: No, dělal třeba na mě paroháče, tak jsem k němu přišel a vrazil jsem mu jednu. Nebavil jsem se s ním...
(Nebudu na tomto místě Karlovy výpovědi podrobněji komentovat. Rozhodně nebylo pravdou, že si k němu Jirka něco dovoloval.)
Ve druhém týdnu se vývoj šikanování urychlil. Karel buďto sám, nebo již se svými dvěma kamarády svoje "legrace" rozšiřoval a zpestřoval. Uvedu některé z nich:
* Cvrnkal Jirku do uší, maloval mu tužkou na krk a na uši.
* Muchloval mu uši, masíroval mu tváře, bouchal do něj, pohlavkoval ho a výsměšně říkal: "Čekám, až se ozveš, a pak tě sejmu!" Jednou se Jirka ohnal, ale dostal od Karla tvrdou ránu. Už si to nikdy nedovolil.
* Karel ho chytal pod krkem a cloumal s ním. Jindy ho bral do kravaty, dusil ho a ptal se, jestli má dost.
* Společně s partou mu házeli slupky na hlavu, dávali mu za košili posmrkaný a poplivaný papírový kapesník.
* V hodině matematiky mu dal Karel příkaz: "Dej mi kalkulačku, jinak dostaneš!"
* Když šel Jirka k tabuli, vytáhli mu náplně z tužek. Neměl čím psát. Přihlásil se a řekl to učiteli. Ten mu odpověděl: "No a co, tak piš obyčejnou tužkou."

* Vzali mu desky, kde měl stravenky na obědy. Později desky našel bez stravenek. Po dvou týdnech se již utvořila skupinka pěti agresorů, kteří získali značnou moc ve třídě i ve dvou pracovních skupinách. Svou pozornost věnovali vytrvale Jirkovi, ale postupně ji rozšířili na další tři žáky.
Žák, který nastoupil do role oběti později, vypověděl následující fakta: "Týden mě skoro nechali, ale potom si mě zjistili a poznali, že nejsem nejsilnější. Byl jsem úplně psychicky na dně. Nemohl jsem se soustředit na hodinu. Bál jsem se přestávek. Karel se choval někdy jako blázen. Z ničeho nic mě vzal do kravaty a začal mě dusit. Nebo mě objal a házel se mnou. Někdy to bylo dost nebezpečný a měl jsem strach. Často na mě házeli odpadky. Chtěl jsem odejít na SOU. Ale teď se zaměřili nejvíc na Jirku a další dva kluky. Jsem šťastný, že si mě nevšímají. Chci udělat všecko pro to, aby mě nechali na pokoji."
Nadvláda agresorů trvala dva měsíce. Pak se totiž Jirkova matka náhodou setkala s pracovníkem školy, kterému se svěřila s obavou, že její syn je asi šikanován a uvedla mu příklad z předchozího dne, kdy přišel domů bez bundy, protože mu ji někdo schoval. Vyšetřování ukázalo, že krátké "kralování" těchto "kingů" přineslo hodně utrpení a bolesti.

Uvedu některé další praktiky agresorů:
* Jirka a další dva chlapci museli pod pohrůžkou, že budou zbiti, štěkat.
* Oběti dostávaly "kolínka" do stehna a bolestivé údery do hýždí, což bylo glosováno vtipnými komentáři. Někdo plakal, někdo ne.
* Oběti nemohly najít své věci - penály, sešity, tužky atd. Jirkovi schovali agresoři zimní bundu. Jeden učitel mu půjčil na cestu domů svůj kabát.
* Hrály se různé hry. Agresoři například tvrdili, že Jirka ztratil klíč od šatny, a proto nemohou jít domů. Vymáhali ho na něm. Potom ho zbili. Nakonec jeden z agresorů vytáhl klíč z kapsy a pobaveně se smál.
Šikanování se dostalo na hranici třetího stupně. Skupina agresorů začala spolupracovat a systematicky týrat několik obětí. Jelikož zde nebyla žádná podskupina, která by násilí čelila, moc agresorů rostla. Rychle se vyrojilo několik zdatných přisluhovačů. Většina žáků měla strach a mlčela, zatím však šikanování jako "normu" nepřijala. Naštěstí pro vyšetřování nedošlo ještě k bodu, kdy většina žáků začne léčbě šikany klást aktivní a organizovaný odpor.
Případ 9 Velký führer- ilustrace čtvrtého a pátého stupně
Přes dva roky se v klidu rozvíjelo šikanování ve výchovné skupině na internátě a paralelně ve třídě k němu příslušné střední odborné školy. Na internátě dosáhlo šikanování pátého stupně a ve třídě, kde byla pouze část agresorů, čtvrtého stupně destruktivity Iniciátorem byl chlapec fascinovaný násilím a kultem síly, obdivující Hitlera, velkoněmeckou říši a fašistickou ideologii. Touto tematikou se systematicky zabýval a přečetl si o ní několik knih. Získal tak překvapující znalosti, které svérázně rozvíjel. (Zpětně mne mrzí, že jsem si nedělal k jeho "fantasmagoriím" podrobnější poznámky.)
Postupně se mu podařilo vytvořit na internátě údernou skupinu osmi žáků, kteří měli přezdívky podle "špiček" velkoněmecké říše a tzv. elitních lidí. Někteří z nich měli na předloktí vytetovaný znak SS. V čele stál velký führer a kolem něj skupina "ministrů" - například ministr propagandy- a příslušníci elity, třeba "generál tankové armády" apod. Ostatní spolubydlící byli označeni za méněcennou rasu a podle potřeby a nálady nazýváni špinavými árijci, židy, nepřáteli říše...
Normy, hodnoty a požadavky demonstrovali tito "nadlidé" prostřednictvím tzv. promluv do duše k jednotlivcům i k celé skupině na internátě. Proslovy hlásali, často spíše řvali v tomto duchu: "Jste podlidi - méněcenná rasa. Vaším jediným úkolem je nás, velkoněmeckou elitu, poslouchat na slovo. Kdo by se opovážil ceknout, toho tvrdě ztrestáme, poteče krev... Ne aby si náhodou někdo chtěl stěžovat! To by byl váš konec. Najdeme si vás všude a umlátíme vás k smrti... Nemáte žádná práva. Jediné vaše právo je poslouchat a chcípnout..."
Běžným doprovodem podobných žvástů byla akce "komanda SS". Vybrané oběti bylo přikázáno, aby si stoupla ke zdi, u které byla surově ztlučena. Potom musela provolávat slávu führerovi. Jindy agresoři napodobovali nacistické výslechy a nutili například oběť, aby řekla svoje "pravé jméno". Jeden chlapec byl přinucen se svléknout a poté ho zbili. Násilí bylo rozmanité a velmi brutální. Dalšího chlapce přehazovali agresoři přes zábradlí schodiště a smáli se při představě, jak bude dole skučet s polámanými "hnáty". Tento způsob přesvědčování se ukázal jako mimořádně účinný, takto vyhlášené normy

šikanování přijali "dobrovolně" všichni členové výchovné skupiny na internátě. Poslušnost byla výtečná. Oběti uklízely, "půjčovaly" své věci, kupovaly svačiny, dělily se o jídlo z domova, klaněly se, plazily, líbaly boty...
Ve třídě byl vývoj šikanování pomalejší. Vnější projevy fašistické ideologie se zde zpočátku neprosazovaly, "pouze" byli někteří nesympatičtí spolužáci surově biti. Až mnohem později, ve třetím ročníku, přinesli agresoři do třídy plakát führera. Některým obětem "vysvětlili", co znamená pozdrav "Sieg Heil" i "Heil Hitler" a vyžadovali ho od nich. Posléze oběti zkoušeli před tabulí ze znalostí týkajících se velkoněmecké říše a jejích úspěchů. (Zkoušení "fašistů" je poměrně běžné. Pouze obsah se různí podle jejich ideologického zaměření. Například chlapec, který se označoval za "českého fašistu", zkoušel oběti z toho, jaké je hlavní město Sudet, kdo jsou to henleinovci apod.)
K provalení šikanování došlo ve chvíli, kdy pedagožka přišla nečekaně na hodinu o chvíli dříve a byla svědkem toho, jak skupina tzv. hodných žáků škrtí svého spolužáka. Při odborném vyšetřování byla odhalena i šikana na internátě.
Na pátém stupni destrukce je hrůzné to, že všichni členové skupiny - včetně týraných a terorizovaných žáků - normy šikanování přijmou za své, případně je alespoň zcela respektují. V tomto případě třeba indoktrinace zákazu prozradit šikanování (stěžovat si) vedla u obětí při pomyšlení na přestoupení zákazu nejenom k velkému strachu o život, ale i k pocitům viny. U některých se dokonce vytvořila jakási vnitřní komunikace, či lépe "pseudosvědomí", které absurdně káralo negativní pocity a myšlenky o agresorovi. Z tohoto hlediska je snad o něco pochopitelnější, že při vyšetřování některé oběti odmítly svědčit, případně jako svědkové své výpovědi odvolaly, například s odůvodněním, že všechno byla jenom legrace. Nebyla! ((Poznámka pod čarou:)) Jakmile se zahájí trestní řízení, dochází často k tomu, že svědkové své původní výpovědi odvolávají, přestože jim hrozí stíhání pro trestný čin křivého obvinění a křivého svědectví. Soudci se zlobí a nemohou to pochopit. ((Konec poznámky pod čarou))
Proč jsou pro nás vývojová stadia důležitá?
Znalost vnitřního vývoje šikanování, tak jak byl nastíněn, nám umožňuje respektovat stupně obtížnosti léčby, diferencovat pomoc a promyšleně volit diagnostické a terapeutické postupy. V zásadě jsou dva hlavní důvody, proč potřebujeme v praxi pracovat se základním pětistupňovým schématem:
Existuje zásadní rozdíl ve vyšetřování a dílčí léčbě u počátečního (tj. prvního, druhého a třetího stadia) a u pokročilého (tj. čtvrtého a pátého stadia) onemocnění skupiny. Celková léčba skupiny, která je klíčová pro zastavení epidemie, má svoje specifika pro každé stadium (podrobněji viz třetí část knihy).
V případě, že bychom reagovali pouze na vnější projevy šikanování (viz Šikanování jako nemocné chování) a nerespektovali zvláštnosti jednotlivých stadií, potom by naše sebepoctivější snaha pomoci vyzněla nahodile a byla spojena s rizikem, že více ublížíme, než pomůžeme. Naše snahy, a to i ty nejjednodušší, by se "lomily" přes neviditelná vnitřní stadia nemocné skupiny. Podle mého názoru nedává toto tzv. jevové pojetí léčby, zaměřené na vnější projevy nemoci neboli na odchylku od školních či společenských pravidel chování, naději na účinnou prevenci. To se týká nejen šikanování, ale i dalších sociálně patologických jevů (kriminálního chování u dětí a mládeže apod.).
Může být psychoteror pokročilou šikanou?
V poslední době jsem byl přizván k řešení několika tzv. psychických šikan. Odborníci, s nimiž jsem na případech spolupracoval, se mě ptali, kam je lze zařadit v mé pětistupňové klasifikaci a zda je možné, aby taková šikana byla označena jako pokročilá. To je důležitá otázka.
Schéma vnitřního vývoje nám slouží jako hrubé vodítko, není to dogma. Proto by nás neměly v praxi zmást případné odchylky. Ukážeme si to na nejmarkantnějším případě, jimiž jsou tzv. psychické šikany, za něž lze považovat dívčí šikany a šikany tělesně postižených dětí zdravými spolužáky (obdobné to je u rodné sestry školního šikanování - mobbingu, psychického teroru na pracovišti, nebo šikan v sektách). Princip stadií onemocnění zde zůstává nezměněn. I u těchto šikan existuje vnitřní pohyb směřující od testování terénu jednotlivými agresory k přijetí postojů, norem a hodnot šikanování všemi žáky. Nicméně jejich podoba je poněkud jiná.
((Poznámka pod čarou:)) Odchylka od základního schématu se může projevit i v tom, že některý stupeň chybí. Platí to například u zkrácené formy školního "lynčování". Podrobněji viz podkapitolu Specifické formy šikanování. ((Konec poznámky pod čarou))

Důvodem jinakosti je to, že u šikanování mezi dívkami a u týrání tělesně postižených dětí v normální škole stojí v popředí většinou nepřímá a přímá verbální agrese, čili psychické násilí. Často se zraňuje "jen" slovem a izolací a již méně fyzickým násilím, a pokud ano, tak jde spíše o násilí nepřímé (poškozování věcí oběti apod.).
((Poznámka pod čarou:)) Zjednodušeně lze říci, že dívkám jsou blízké rafinované a málo postižitelné "zbraně" a při týrání tělesně postižených existují u agresorů zvýšené zábrany bít před svědky ochrnutého člověka na vozíčku. Nicméně i tyto společenské bloky bývají někdy prolomeny. Rozdíl mezi psychoterorem a klasickou školní šikanou lze dobře postihnout prostřednictvím trojdimenzionální "mapy" projevů agrese - tab. 2. ((Konec poznámky pod čarou))
V praxi se proto stává, že se žádná podoba fyzická agrese nemusí po celou dobu vyskytnout, a přesto může jít o pokročilou - totalitní - podobu šikanování.Rozhoduje, že násilí je přijato jako norma všemi žáky. Rozdíl je pouze v tom, že se nestupňuje násilí fyzické, ale psychické. Do obludných rozměrů zde narůstá odmítání, vysmívání, pokořování, zraňování a rýpání se v otevřených ranách. Vyvrcholením bývá psychický "lynč", kdy je oběť veřejně označena za viníka, který za všechno může. Musí být proto nemilosrdně potrestána a exkomunikována! To, že je situace již "nadoraz", signalizují doporučení oběti, aby spáchala sebevraždu, a "demokratické" petice, aby odešla ze třídy.
Průraznost a krutost psychického násilí si v ničem nezadá s dopady té nejbrutálnější fyzické agrese. Oběti se hroutí, pokouší se o sebevraždu apod. Problém je však v tom, že se psychické šikanování dá dobře maskovat a obtížně se dokazuje motiv ublížit oběti. Existují dívky, které jsou v tomto druhu tortury "umělkyně", mučí s úsměvem, v kamarádském převleku a své šípy míří na nejcitlivější místa "živého terče". Nezřídka to bývají sociometrické hvězdy, které dokáží obratně manipulovat s míněním celé třídy.
Pro ilustraci pokročilých šikan s nádech psychoteroru si přečtěte popisy případů 10, 11 a 12.
Případ 10 "To pajdavý kopyto" za všechno může
Od první třídy si s ní nikdo nechtěl hrát. Protože prý nikam nedojde. Jana byla totiž holčička postižená mozkovou obrnou. Někdy ji sice pod nátlakem pedagogů někam odvlekli, ale tam ji nechali. Jejich krátkodobou pozornost získala pouze tehdy, když jim něco dala.
Celé se to ještě zhoršilo, když Jana přešla na druhý stupeň do jiné školy. Nečekala ji sice "přivítačka" jak bývá někdy zvykem, ale děti ji nejenom nepřijaly, ale začaly ji "virtuozně" trápit. Jejich fantazie a radost z utrpení oběti byly bezmezné. Jana se cítila hrozně a často dlouho plakala. Jednou "děti s citem pro demokracii" vypsaly referendum, zda s nimi může jet Jana na hory či ne. Většina nechtěla.
Později celá třída veřejně odhlasovala, aby Jana odešla z jejich třídy. Důvod tohoto kolektivního rozhodnutí byl "prostý". Za všechny problémy - ať už prospěchové nebo kázeňské - je zodpovědná Jana. Ona je viník všeho špatného co se ve třídě děje! Proto bylo zakázáno s Janou mluvit. Nevole a štítivost vůči ní se stále stupňovaly. Nakonec jeden zoufalý pedagog tyto vztahy připodobnil k vyhrocené rozvodové situaci, kdy jeden z manželů tvrdí, že s tím druhým nemůže být pro nepřekonatelný odpor.
Případ 11 "Vnitřní pláč" chlapce s mozkovou obrnou
(Zkrácená a upravená výpověď oběti)
V minulém školním roce jsem ve škole všude používal vozík. Stávalo se mi, že jsem nemohl dojet ke své lavici, protože v uličkách byly tašky. Prosil jsem spolužáky, aby je dali pryč, oni však nereagovali. Když se nedalo nic dělat, tak jsem se snažil přes ně přejet. Tím jsem je rozzlobil a oni mi nadávali "kriple", "demente", "ubožáku, ty to stejně nezvládneš". O přestávkách jsem se chtěl projet venku po chodbě, ale v odchodu ze třídy mi spolužáci bránili, nastavovali mi nohy pod kola vozíku a drželi ho. Stávalo se, že mě rozjeli proti ostatním dětem a pustily mě do nich, až jsem některé porazil. Prosil jsem je, aby toho nechali, ale oni se jen smáli. Jindy si mě posílali sem a tam, vyvolávalo to ve mně hroznou bezmoc, křičel jsem, ale oni se řehtali jako koně. Někdy to nezvládli a vrazil jsem plnou rychlostí do zábradlí, až se mi na vozíku ohnuly stupačky. Také vyhrožovali, že mě pustí se schodů, a nakláněli mě na nich.
Když jsem zůstal ve třídě, bouchali mi sáčky od pití u ucha. Chechtali se, že si držím uši a bojím se toho. Když viděli jaký to má úspěch, tak přinesli spoustu balonků a s nimi to dělali ve velkém. Když jsem se snažil dojít ke své lavici, tak jsem nechal vozík vzadu za lavicemi. Oni do něj kopali a křičeli: "Ta kriplkára tady překáží." A potom na mě řvali: "Vypadni odtud, my tě tady nechceme." Při hodině mi kluk za mnou často kopal do židle, někdy mi křídou pomaloval záda. Jednou z oblíbených zábav

kolemsedících bylo, že mi naházeli papírky pod lavici s tím, že upozorňovali, jaký tam mám nepořádek. Běžné bylo, že mi na sedadlo vozíku rozmačkávali křídu.
V tomto školním roce to bylo od začátku ještě horší. Denně jsem slyšel nadávky "ty žide", my tě tady nechceme", "debile", "kriple", "mrzáku","narodil ses v Černobylu", "potrate z Motola" atd. Po dvou měsících jsem šel do nemocnice. Operace mi pomohla, po návratu v březnu se mi podařilo zvládat chůzi o berlích, osvobodil jsem se od vozíku. Trápení nastalo po mém návratu do školy. Když jsem se chtěl dostat do třídy, zavírali mi dveře před nosem. Nejsem tak obratný, bouchal jsem na dveře holí, poté otevřeli tak prudce, že jsem ztratil rovnováhu. Ubližovali mi však i jinými věcmi. Nevím kdo to udělal, ale když jsem si chtěl sednout, židle se mnou spadla, měla totiž ohnuté nohy. Nebo mne pozdravili a když jsem se na ně podíval, hodili mi spoustu papírků do obličeje se slovy: "My tě stejně zabijeme, jseš ubožák, ty to stejně nezvládneš chodit." Těžko se ve škole soustředím na učení. Jsem z toho smutný.
Případ 12 Psychoteror v dívčí třídě
Helena se zhroutila a musela být hospitalizována na psychiatrii. Co se jí stalo? "Vlastně nic!" Nezvládla "holčičí škádlení" - podle slov paní ředitelky. Ve skutečnosti šlo o psychický teror. Posuďte sami.
Nějak došlo k tomu, že se tato žákyně deváté třídy znelíbila Evě - hvězdě třídy, která začala zpracovávat spolužačky proti ní. Možná to bylo proto, že se poctivě připravovala na vyučování, nechodila ve značkovém oblečení a svůj obličej nezkrášlovala líčením. Kdo ví?
Naplno propukla kolektivní perzekuce, když se Helena vrátila po čtrnáctidenní nemoci do školy. Na její pozdrav nikdo nereagoval. Když si sedla na své místo, sousedka si odsedla jinam. Helena nechápala, co se děje, a silně znejistěla. Kdykoli se snažila zapojit do rozhovoru nebo říct něco na svou obranu, agresorky to braly jako vtip a báječně se bavily. Smály se, šklebily a dělaly na ní grimasy. Slovně však komunikovaly pouze mezi sebou. Pokoušela se jim zavděčit dáváním svačin, napovídáním, půjčováním peněz a různých věcí. Vůbec jí to ale nepomohlo, věci ji nevrátily a nepřátelství narůstalo.
Každodenně jí někdo nadával a neviditelné agresorky ji posílaly "vzkazy", básně a pohádky. "Vzkazy" obsahovaly později i výzvu k sebevraždě: "Helčo, nejsi k ničemu, skoč raději z vokna, ať už máme od tebe pokoj!!!" Někdy ji nenápadně nalepily na záda potupné nápisy - "Jsem kurva!", "Chceš si se mnou...?", "Jestli se ti líbím, tak na mě plivni!". Ona nic netušíc prošla školou se škodolibými poznámkami v zádech.
Jednou vymyslelo konspirační jádro pomluvu, že písemky, které napsala na výbornou, opsala. Dva učitelé tomu uvěřili a důkladně ji přezkoušeli. Od té doby ji zaplavoval velký strach, a i když se poctivě učila, nedopadalo to dobře. Před třídou se cítila bezmocně a uboze. Průpovídky spolužákyň při zkoušení ji znervózňovaly tak, že koktala a ze třídy odcházela úplně zmatená. Pedagogové poznámky dívek ignorovali. Jeden z nich však zareagoval a řekl jim, ať si své poznámky nechají na přestávku a neruší jimi hodinu. Přestávky, kdy bylo probíráno zábavné zkoušení, trávila Helena na záchodě. Všechny věci si brala sebou, protože jí je schovávaly a ničily.
Když už nemohla dál, dívka onemocněla. V té době se jí začaly zdát hrůzostrašné sny. Snažila se v nich utéct a ubránit se násilí spolužákyň. Probouzela se úplně zpocená. Matka, která nic nevěděla, ji nakonec poslala do školy s tím, že už se namarodila dost. Navracela se tam úplně vyděšená s bolestmi břicha. Pořád čekala, že na ní někdo zaútočí. Po příchodu do školy šla okamžitě na záchod. Do třídy se odvážila jít až krátce po zvonění. Nikdo si jí nevšímal a nesmál se jí, bylo tam ticho jak před bouřkou. O velké přestávce ji chytilo několik holek za ruce a za vlasy a Marcela ji zmalovala celý obličej rtěnkou. Helena utekla domů a tam se sesypala. Jediné, co si pamatovala, bylo, jak se třásla a pořád brečela.
1.2 Zvláštnosti šikany u dětí a mládeže
Šikany mezi dětmi a mládeží mají svůj kolorit a svéráz. Kořeny problému a mechanismus jsou však stejné jako mezi dospělými. Rozdíly můžeme vidět pouze na vnější úrovni. Jde o jinou mozaiku agrese, nižší intenzitu brutality, oslabenou účinnost manipulace, zkrátka menší výskyt tzv. dokonalých šikan.
Dospívající agresoři odchovaní akčními filmy se ovšem snaží dospělým někdy vyrovnat, nebo je rovnou překonat. Nebudu zde popisovat nejotřesnější případy, s kterými jsem se setkal (z masmédií je známá smrt šestnáctiletého chlapce umučeného spoluvězni ve vazební věznici v Ruzyni). Naznačím pouze jeden příklad z oblasti ústavní výchovy, kdy byl chlapec vysvlečený do naha přivázán k drátěnce postele a týrán mačkáním varlat a pálením genitálního ochlupení... Tento případ a další podobné měly již rysy

sexuálního sadismu, což je u školních šikan bohudíky zcela výjimečné.
Šikany se sexuálním "humorem" jsou však i ve školách samozřejmostí. V poslední době mě znepokojilo několik případů u učňů, kde hlavním "herním" motivem bylo homosexuální znásilňování, případně jemné a propracované homosexuální obtěžování. Probíhalo tak, že velký a robustní žák chytil zezadu nějakého subtilnějšího spolužáka a strhl ho zezadu břichem na zem. Zalehl ho a řval mu do uší sexuální vulgarismy: "Už ti ho tam rvu, ty prase..." "Mimořádně zábavnou" a dlouhodobě pojatou hru na homosexuální obtěžování ilustruje případ 13.
((Poznámka pod čarou)) Dosud byl pojem znásilnění používán v souvislosti se sexuální agresí vůči chlapcům vlastně jen v analogickém smyslu. Podle právě projednávané novely trestního zákona má být možno stíhat jako znásilnění daleko širší škálu agresivního chování, jak proti ženám nebo dívkám, tak proti mužům nebo chlapcům. ((Konec poznámky pod čarou))
Případ 13 Hra na homosexuální obtěžování
Jednou někdo zaťukal na dveře poradny. Otevřel jsem a za nimi stál ubrečený a zoufalý blonďatý chlapec. Slzy mu kanuly jako hrachy. Zeptal se mě, zda si na něho pamatuji. Ubezpečil jsem ho, že ano (asi před rokem jsem mu pomáhal s jedním problémem). Posadil jsem Jakuba do křesla a sedl si k němu. Povídali jsme si dlouho. Jeho slovy vám stručně přiblížím, co ho trápilo:
"Rád bych vám řekl takovou věc, o které se špatně mluví... Když mistr odejde, tak mě dva kluci osahávají a mají z toho srandu. Jeden je Martin Kula a druhý Ondřej Kosek. Otravujou mě čím dál častěji. Dneska si Kosek nenápadně sedl za mě a kroutil se. Za chvilku mě jeden chytl zezadu a Kosek mě hladil zepředu po vlasech a říkal: ‚Ty můj malý čuráčku, já tě dneska opíchám...' Jednou jsem se ho zeptal: ‚Ty si teplej?' On řekl: ‚To víš, ty si blonďák... Já to netajím.' Ptal jsem se ostatních, a prý chodí s klukama. Nevím, asi je opravdu teplej. Kosek je ale lepší než Kula. Když na něj mluvím, tak mi někdy odpoví. Kula je víc agresivní...
Nejhorší je to, když jsme spolu v šatně. Jim asi haraší v hlavě. Vedle je umývárna, kde si naplní láhve a celého mě polejou... Už to nemůžu vydržet! Ostatní si toho vůbec nevšímají. Kdybych tak měl svaly, to by bylo jiné. Tady kdo nemá svaly, tak není nic. Alespoň v téhle společnosti."
O jakou hru vlastně šlo? Výpověď svědka vám to zcela osvětlí:
"Včera k nám přiběhl Kosek a byl úplně červenej, jak se dusil zadržovaným smíchem. Vzlykavě sípal: ‚Já se poseru, ten blb to žere, že jsem teplej.' Kosek s Kulou se domluvili s klukama, že na Jakuba nahrajou, že jsou teplí. A on jim to sežral i s navijákem. Mně to jako sranda nepřipadá, ale nemohl jsem nic dělat. To bych se s nima musel porvat."
Bezprostředně po prozrazení byli oba dva agresoři suverénní, chvilkami až lehce přidrzlí. Druhý den za mnou přišel Kosek a s pláčem mě prosil, abych to neříkal jeho rodičům, zvláště matce, která pracuje na vnitru. Několik následujících dní před vyslovením ortelu za mnou chodili oba dva a srdceryvně na mě naléhali, abych na ně neprozradil, co dělali.
Podobně jako existuje "přitvrzení" šikany směrem od dětí a mládeže k dospělým, existuje naopak určité "změkčení" od mládeže k dětem. Dětské šikany jsou oproti šikanám mládeže více náladové, méně úporné a propracované, připomínají spíše "štvanici" než "mafiánskou mašinerii". Přesto i tady pracuje skupinová dynamika podle svých zákonitostí a závažnosti nemoci se odráží ve vývojových stupních destrukce (viz Pět stupňů onemocnění). Dětské šikany se dají rozhodně lépe odhalit a také se jednodušeji napravují.
Určitá specifika existují u šikan nejenom vzhledem k věku, ale i ve vztahu k pohlaví a prostředí. Praxe nasvědčuje tomu, že u dívek je výskyt šikanování oproti chlapcům nižší (přinejmenším brutálních forem). Překvapivé zjištění však přinesly obdobné výzkumy ve Skandinávii a u nás (Olweus, 1993; Říčan 1995). Ukázalo se, že naše dívky šikanují třikrát častěji než dívky v Norsku a Švédsku. Myslím, že to něco o našich dívkách vypovídá.
S uvedenou skutečností není v rozporu, že znám i u dívek dost mimořádně závažných případů. Například vím o oběti, která byla třemi spolužačkami deflorována tužkou, jiná oběť byla zase přinucena jíst fekálie. Jinak mezi dívkami převažují psychické formy násilí. (připomeňte si předchozí kapitolu a případ 12 - Psychoteror v dívčí třídě). Ve své praxi jsem se však setkal s několika situacemi, kdy dívka, která měla výraznou fyzickou převahu, týrala nejen dívky, ale i chlapce (viz případ 14).

Případ 14 Ranařka
Dívka, která na základní škole třikrát propadla, zneužívala svoji sílu k opakovanému bití některých chlapců. Tvrdě je bila pěstí a kopala - chovala se jako "drsný hospodský rváč". Všichni z ní měli strach a nikdo se jí nepostavil na odpor. Jednou napadla sice menšího, ale zdatného a nepoddajného chlapce. Ten, jelikož nechtěl "křehkou" dívku udeřit, ji chytil kolem krku a znehybnil. Vtom však vstoupila učitelka do třídy, a proto ji okamžitě pustil. Otřesená "ranařka" se na něj vrhla jako kočka a rozškrábala mu obličej. Pedagožka vyřešila situaci po svém. Napsala tomu "neurvalému klukovi" poznámku do žákovské knížky: "Rve se, až krev stříká."
Má-li někdo moc vyplývající třeba z fyzické převahy, může ji zneužít, a je přitom lhostejné, zda se jedná o muže či ženu. Faktem však zůstává, že dívky jsou od přírody fyzicky slabší, a proto některým z nich mohou chlapci zneužívající své převahy udělat ze školy peklo (viz případ 15). Když s dětmi ze základních škol mluvím o tom, jak se bránit šikaně, stane se mi, že po ukončení setkání u mne zůstane zástup nešťastných holčiček, které si stěžují na brutalitu chlapců.
Případ 15 Premiantka třídy
Půvabná třináctiletá dívka, premiantka třídy závodně hrající tenis, se stala terčem kritiky a nemilosti skupiny spolužáků. Nedokázala se zapojit do společné zábavy, snad působila poněkud křečovitě a byla příliš orientovaná na výkon. To však neopravňovalo silného a oblíbeného chlapce, aby jí dlouhodobě fyzicky ubližoval. Jelikož Alena byla zdatná a odvážná dívka, pokoušela se mu někdy postavit a vrátit mu způsobené příkoří, ovšem proti jeho brutalitě neměla šanci. Schytala od něj tvrdé rány a kopance. Nikdo se jí nezastal. Po takovém střetu často plakala. Rodiče a učitelé se nikdy o jejím trápení nedověděli. Obětí agresivity tohoto "gentlemana" se krátkodobě staly dvě další dívky s výborným prospěchem. Po příchodu nového žáka, který byl jednoznačně nejsilnější a přitom povahově mírný a jemný, násilí zmíněného chlapce ustalo.
Je zajímavé, že dívka, která se mi s tímto příběhem svěřila a kvůli níž jsem navázal spolupráci s mimořádně obětavou výchovnou poradkyní, si po delší době téměř na nic nevzpomněla. Její bolestivé vzpomínky byly vytěsněny mimo vědomou oblast.
Nejstrašnější a nejkrutější šikany se odehrávají tam, kde je oběť nucena žít společně s agresory a kde je uplatňován tvrdý hierarchicko-autoritativní přístup, pro který je příznačná tuhá vnější kázeň. Rizikové jsou v tomto smyslu dlouhodobější pobyty mimo školu (brigády, zájezdy na hory...), internáty a ústavy - zejména dětské domovy, výchovné ústavy a věznice, které ve výskytu šikany bezkonkurenčně vedou.
1.3 Příbuzné fenomény zla
Naše poznávání, co je a co není šikanování, zakončíme krátkým nástinem vztahu mezi šikanováním a některými příbuznými fenomény zla. Jak jsme již předeslali v úvodu, pravý "virus" šikanování zachvacuje skupiny, kde jsou vztahy mezi členy rovnocenné, a takové by měly zůstat i nadále. V oblasti školství se to tedy týká všech skupin dětí a mládeže, a o ty nám v této knize především jde. Nicméně nebezpečí nákazy je vystavena celá řada dalších sociálních organismů, například kolektivy učitelů a vychovatelů apod. Mnoho společného se šikanováním ve škole mají dva fenomény: zneužívání moci učitelem a syndrom týraného učitele. O co vlastně jde?
V prvním případě dochází k týrání v rámci apriorních vztahů nadřízenosti a podřízenosti nebo závislosti. Pracovně zde mluvíme o zneužívání moci. Z našeho hlediska přichází v úvahu zejména týrání žáka učitelem, ale mohli bychom sem zařadit například i terorizování učitele ředitelem (bossing), pacienta lékařem, vojáka základní služby důstojníkem, dítěte rodičem (syndrom CAN), občana policistou či úředníkem apod.
Druhý případ nastává tehdy, když dochází k přesmyku ve výše uvedené situaci a ti, kdo byli v roli podřízených či závislých, se "chopí" moci a začnou systematicky agresivně napadat své vedoucí či osoby, které jsou za ně zodpovědné. Tady nás zajímá zejména týrání pedagoga žáky, ale patří sem i násilí dětí vůči rodičům (syndrom týraného rodiče), agresivity podřízených pracovníků vůči svému vedoucímu apod. Zde mluvíme o tzv. "nepravém" šikanování.
Rozlišení uvedených fenoménů je potřebné především k vůli odlišné nápravě. (Výjimkou je případ násilí žáků proti učiteli, kde lze dobře k nápravě využít některé metody v této knize!) V praxi mezi těmito

skupinami násilí neexistuje ostrá hranice, a navíc se mohou vzájemně podmiňovat. Například učiteli tělocviku "nesedne" měkký bojácný chlapec, a tak mu dává společně s agresory z řad žáků zabrat. Obdobná situace nastává v rodině, kdy jeden z partnerů ostrakizuje v koalici s dítětem druhého, oslabeného partnera. Ten může být například po mozkové mrtvici.

2 Zakrývající a protiúzdravný systém

Druhým úhelným kamenem pro pevný základ, na kterém budeme stavět metodiku účinné obrany proti šikanování, je znalost tzv. zakrývajícího a protiúzdravného systému. A to jak jeho základní, tak i rozšířené varianty. Proto na první část navážeme zkoumáním mechanismů, které se vymykají běžným zkušenostem a nemilosrdně obracejí vniveč sebelépe míněnou, ale nedostatečně poučenou snahu vyšetřovat a léčit šikanu.

2.1 Základní varianta zakrývání šikany - komplot velké šestky

Pro toho, kdo se rozhodl poskytnout první pomoc při šikanování, je velmi důležité, aby věděl, co před ním stojí, aby znal léčky a "chytáky", které na něj čekají. Musí si být vědom, že do skrytého života nemocné skupiny je obtížné proniknout. Platí to zvláště pro čtvrté a páté stadium šikanování u starších dětí a mládeže.

K navození citlivosti pro problém se nejdříve seznámíme se skutečným příběhem (případ 16) "obyčejné" pokročilé šikany. "Obyčejné" v tom smyslu, že se nijak rafinovaností ani brutalitou nevymyká ostatním. Lze na ní však demonstrovat základní skupiny překážek vyšetřování.

Případ 16 "Obyčejná" pokročilá šikana

Před nedávnem jsem se seznámil s obzvlášť dojemnou obětí tvrdé šikany, při níž šlo o život. Byl jí jemný, kultivovaný romský chlapec, se kterým jsem měl možnost hovořit pouze jednou. Tehdy přišel do poradny v doprovodu svého dobrého přítele.

Oba chlapci navštěvovali stejné učňovské zařízení. Nedlouho po zahájení školního roku si drobného Roma vytipovali tři spolužáci hlásící se k hnutí skinheads. Začaly pro něho těžké časy. Šikanování se brzy aktivně či pasivně účastnili všichni žáci ve třídě, kromě jednoho. Toho, který za mnou s obětí přišel a záležitost mi ohlásil. Několik let se zabýval řeckořímským zápasem a násilníci z něj měli zpočátku zřejmě respekt. Stal se tedy po nějaký čas ochráncem oběti, kterou po vyučování doprovázel k vlaku. Toto opatření jakž takž fungovalo až do dne, kdy řeckořímský zápasník onemocněl, bohužel dlouhodobě. V týdnech jeho nepřítomnosti zažil jeho přítel nepředstavitelné trápení. Byl zcela bez ochrany. Několikrát byl surově zbit. Do hry stále více vstupovala třída, jejíž velká část horlivě přisluhovala. Trojice vůdců spolu s příznivci a obdivovateli pořádali na osamělého romského chlapce hony, vyhrožovali mu, že ho zabijí, a zbraněmi dodávali svým slovům váhu. Jednou na něj čekali před školou ozbrojeni obuškem s ocelovou výztuží, železnou tyčí a noži. Chlapec do pozdního večera čekal v budově školy. A zachránil se.

Agresoři prostřednictvím metod brainwashingu a psychické manipulace zlomili vůli chlapce a prolomili jeho obrany. Prožíval záchvaty panického strachu ze zabití a hrůzy z mučení. Projevovalo se to bolestmi hlavy, nespavostí... Doma celou dobu nic neřekl.

Do této situace se však vrátil jeho spolužák zápasník. Znovu se pokusil stát se ochráncem, jenže poznal, že beze zbraně to už nepůjde. Nosil s sebou nůž. Když pochopil, že útočníky nezastraší a ke rvačce na nože by skutečně mohlo dojít, sebral všechnu odvahu a šikanování prozradil i za cenu, že ho celá třída, věrná skupinové pseudomorálce, zavrhne. Při vyšetřování agresoři tvrdili, že zápasník je postrachem třídy, že je surově bije, jako ostatně všechny slabší. Jeden z nich srdceryvně plakal, zbývající dva upřímně vyprávěli, jak byli týráni. Několik falešných svědků z řad přisluhovačů jim to dosvědčilo. A když přišla řeč na to, že zápasník měl u sebe nůž, což on nezapíral, začaly se matky agresorů dožadovat tvrdého potrestání, tedy okamžitého vyloučení oběti a jejího ochránce ze školy.

Argumenty a emoční projevy agresorů působily velmi přesvědčivě. Kdo nevěděl, jak to ve skutečnosti bylo, kdo neměl k dispozici speciální diagnostiku, nechal se od počátku velmi snadno zmást. Ke smůle pachatelů jsem měl zmapovaný celý devítiměsíční vývoj jejich chování; ten by se dal připodobnit k bujení zhoubného nádoru, včetně důsledků pro skupinu.

S obětí mi bylo dovoleno mluvit pouze na počátku v rámci orientačního a emočně podpůrného rozhovoru. Byl to výjimečně nadaný romský chlapec, který navštěvoval hudební školu a učil se dvěma jazykům. Jeho otec mne později sám navštívil. Svého syna velmi miloval, a když se dozvěděl o

šikanování, kterému byl chlapec vystaven, úplně ho to ochromilo. Propadl zoufalství a strachu o hochův život a prosil, aby agresoři zůstali nepotrestáni. Zapřísahal mě, abych nic neříkal, jenom abych zařídil převedení syna na jinou školu. Pochopitelně tajně. Byl přesvědčen, že si agresoři jeho syna najdou vzápětí poté, co se dovědí, na které škole je, a pak ho zmrzačí nebo zabijí.
Bohudíky se to nestalo.
Tento příběh, jeden z mnoha psaných životem, naznačuje závažnou skutečnost. Odhalení pokročilé šikany brání z rozličných důvodů a pohnutek všichni účastníci vyšetřování. Konkrétně v našem případě:
* oběť nedokázala podrobněji vypovídat a odmítala svědčit,
* agresoři úporně, přesvědčivě a organizovaně lhali,
* většina ostatních spolužáků lhala, nebo nechtěla vypovídat, někteří svědčili falešně,
* rodiče agresorů odmítali "nepravdivé" nařčení svých ratolestí a žádali potrestání oběti a jeho ochránce,
* otec oběti naléhavě prosil o zastavení jakéhokoliv vyšetřování.
A to není ještě všechno, protože u některých dokonalých šikan, při nichž dochází k prorůstání s oficiální výchovně-vzdělávací strukturou, se stává, že i pedagog nevědomky chrání agresora a brání účinnému vyšetřování (připomeňme si poslední fázi pátého stupně vývoje).
Tento "komplot velké šestky" je v počátečních stadiích jenom naznačen. Většina členů skupinového organismu není dosud do problému vtažena, rodiče obětí spolupracují, nebo alespoň vyšetřování neztěžují. Do vyšetřování však i v těchto případech obvykle negativně zasahují rodiče agresorů.
U pokročilých stadií odpor proti rozkrytí a uzdravení neuvěřitelně nabývá na síle. Účastní se ho všichni nebo téměř všichni členové skupiny a nezřídka ho posílí ještě rodiče obětí a rodiče agresorů.
Účinnost tohoto zakrývajícího a protiúzdravného systému je závislá na organizovanosti a moci všech přímých a nepřímých "hráčů" krutého světa šikanování.
Abychom si dokázali představit, jak to všechno funguje, probereme v následující pasáži podrobněji jednotlivé překážky.
1. Od oběti lze těžko získat podrobnější a často i objektivní informace
Cesta za odhalením pravdy o šikanování je labyrintem, který začíná u oběti. Ta nám však nedokáže zásadněji pomoci především proto, že se jí těžko mluví o tom, jak byla týrána, hrozí jí ztráta posledních zbytků sebeúcty a rozbití osobní integrity. Někdy může mít i zvnitřněný zákaz "bonzovat", případně má indoktrinováno skupinové "pseudosvědomí", a pokud prozradí agresora, prožívá pocity viny, výčitky a silnou úzkost; protože přejímá agresorovo překroucené posouzení situace i sebe samé. Připomeňte si v této souvislosti identifikaci oběti s útočníkem.

((Poznámka pod čarou:)) Je to podobná situace a bolest jako u oběti znásilnění:
- ani ta nedokáže přesně vylíčit, co se stalo a jak se to stalo, což je pro vyšetřování důležité;
- nechce vypovídat, má velký strach z pomsty a někdy i ze zabití;
- podřizuje se tlaku skupiny, který velí, aby mlčela.
Při rozhovorech s obětmi se u nich někdy setkávám s tím, že hrůzné zážitky potlačí a zapomenou (dojde k jejich vytěsnění z vědomí). Jindy tito nešťastníci závažnost násilí vůči sobě popírají a nechtějí přiznat, že by mohlo jít o šikanování. Viz podrobněji poznámka o post-traumatické stresové poruše v podkapitole Následky šikanování u oběti. ((Konec poznámky pod čarou))
Uvedené překážky mohou působit v pokročilých stadiích šikanování společně a vzájemně se posilovat. V tomto smyslu lze lépe pochopit skutečnost, že oběti u soudu odvolávají své původní "vynucené" výpovědi, přestože jim hrozí stíhání pro trestný čin obvinění a křivé svědecké výpovědi a možnost potrestání odnětím svobody až na tři roky (viz případ 17, připomeňme si i případ 9).
Případ 17 Monolog pedagoga
Neznalost handicapu obětí vede často v praxi k hrubým chybám. Učitelé někdy vidí, že není něco v pořádku. Chlapec například na začátku hodiny stojí za dveřmi a pláče nebo vchází společně s učitelem do třídy. Zeptají se buď jen krátce vestoje před učebnou, nebo se tážou chlapce až ve třídě před ostatními. Samozřejmě, že jim žák neřekne pravdu. Někdy se učitelé snaží s chlapcem hovořit o samotě v kabinetu. Mluví s ním například rázně, jako "chlap s chlapem". Převažuje hlasitý monolog pedagoga. Oběť "kuňká", prožívá stud, snaží se vykroutit a uniknout. Pedagog je spokojen, že je vše v pořádku, že

to "kočkování" urovnal. Ve skutečnosti se však nic nedověděl a může se stát, že oběť několik dnů poté odejde ze školy.
Někdy se stane, že oběť v počátečních stadiích šikanování prozradí pachatele. Pedagog si bezprostředně podezřelého agresora zavolá a konfrontuje výpověď proti výpovědi. Agresor téměř vždy výpověď zásadně zpochybní nebo vyvrátí. Pedagog dále podle toho jedná. Například potrestá oba účastníky - agresora a oběť - nějakým mírnějším opatřením a stejnou měrou. Oběť za své "bonzování" krutě pyká. Šikanování potom pokračuje dál ještě v bolestivější podobě a oběť už nikdy pomoc u pedagoga nevyhledá. Při pozdějším vyšetřování už agresory poslušně kryje.
V pokročilých stadiích onemocnění skupiny oběť své mučitele neprozradí. Někdy jsou lživá vysvětlení obětí brutálních forem okamžitě podezřelá, jejich bizarnost přímo bije do očí. Přesto na nich sveřepě a úporně trvají a velmi často je ani pod tíhou důkazů neodvolají (případ 18).
Případ 18 Neznámí útočníci
Chlapec zraněný v obličeji přišel v doprovodu spolužáka do kabinetu třídního učitele. Předložil mu omluvný list vystavený školní lékařkou, která ho posílala k vyšetření na neurologii do nemocnice. Žák měl poraněný horní ret a stěžoval si na závratě. Svůj úraz vysvětlil následujícím způsobem: "Po ukončení vyučování, když učitel odešel, jsem vyšel jako první na chodbu. Tady mě bez varování napadli dva zcela neznámí mladíci a surově mě zbili. Ani jednoho z nich jsem nikdy neviděl a nevím, proč to udělali. Potom jsem odešel k doktorce, která mě ošetřila a poslala mě k dalšímu vyšetření." Vzhledem k tomu, že oběť byla viditelně otřesena a stěžovala si na závratě, povolil pedagog jeho kamarádovi, aby ho do nemocnice doprovodil.
Dva žáci vykonávající službu u dveří však později vypověděli, že žádní cizí lidé dovnitř nevstoupili. Rovněž vyloučili nějaký zřetelnější konflikt na chodbě. Učitel dokázal vytipovat zdroj informací - žáka, který mu při výslechu pod tlakem tvrzení, že pedagog všechno ví, prozradil hlavního útočníka. Byl to onen soucitný doprovázející "kamarád". Před prozrazením však učitele svědek zapřísahal, aby to na něj neřekl, jinak ho "oni" strašně zbijí. Jakoukoli další výpověď komukoliv odmítl. Pedagog pochopil, že situace je tak závažná, že ji sám nezvládne, a obrátil se o pomoc při řešení na odborníka.
2. Agresoři často úporně a vynalézavě lžou, používají falešných svědků a nutí oběti ke lhaní či odvolání výpovědi
Agresoři, a to i ti usvědčení, šikanování popírají. Záměrně a promyšleně lžou a pod vlivem sebeklamu překrucují fakta (viz dále v kapitole Původ morální slepoty u agresorů). Jednou z nejběžnějších variant bývá to, že agresor promění role a celou situaci otočí - "obrátí pravdu naruby" (případ 19).
Případ 19 Obrácení pravdy naruby
"Spolužákovi Mixovi jsem půjčil 500 Kč někdy na začátku roku. On mi je však odmítal vrátit. Nedávno jsem byl za ním doma s otcem. Ale nikdo nám neotevřel. Dnes jsem ho ve škole opět prosil, aby mi peníze vrátil. Mixa na mne vyjel. Chytil ‚nerva'. Jelikož je drobný, tak jsem to vyhrál."
Ve skutečnosti agresor vzal spolužákovi peníze na obědy a řekl, že mu je někdy vrátí. Když se mu to oběť odvážila připomenout, agresor ji surově zbil. Doprošování oběti o různé "vypůjčené" věci a její následné zbití se několikrát opakovalo.
Lhaní a překrucování pravdy při počátečních a mírných formách šikanování lze bez problémů překonat pomocí vhodných svědků a dodržováním doporučené strategie a taktiky vyšetřování. Pokud však agresory podporují ostatní členové skupiny, je mimořádně těžké jejich lži odhalit a nejednou i nemožné prokázat. Někteří iniciátoři pokročilých, tzv. dokonalých šikan mají z dřívějších neúspěšných šetření natrénovanou brilantní pohotovost k pružnému a variantnímu lhaní. Zásadní chybou ve strategii vyšetřování je přímé bezprostřední vyšetřování podezřelých agresorů a následující konfrontace s jejich oběťmi.
Lhaní agresorů v počátečních stadiích destrukce skupiny ilustruje případ 20. Konkrétnější představu o odlišnostech lhaní mezi počátečními a pokročilými stupni získáme porovnáním se šikanováním romského chlapce třemi skiny z případu 16.
Případ 20 Podivný provokatér
Při vyšetřování vypovídali tři usvědčení agresoři následovně:
Petr: "Ale vždyť on nám pořád nadával. Říkal, že jsme teplí bratři. Teď se nám posmívá, že budeme

potrestaní. Říká, že se nás nebojí... Já jsem mu nic neudělal. Já jsem ho jenom držel a on mě kopnul a dal mi pěstí. Facku mu dal Procházka."
Emil: "My jsme mu nic nedělali. Já jsem se ho jenom ptal, jestli to bonznul. On řekl, že nemá proč žalovat, a prý se mě nebojí. Ale on je divný. Má takovou provokativní povahu. Ze začátku seděl vedle mne. Pořád otravoval tím, jak si pouští teletext. Neustále se mě na něco ptal. A já jsem kvůli němu dostával poznámky. Potom jsem si odsedl. Pořád nás provokoval a nadával nám..."
Honza: "Všichni mu nadávali a něco mu dělali. A tak jsem se chtěl mezi ně dostat. ... Dal jsem mu sice pěstí, ale sklouzlo mi to. Nic to nebylo."
Rekonstrukce, která proběhla za pomoci pravdomluvných svědků, vyjevila pravdu v jiném světle. Šikanování trvalo čtyři týdny, rozvíjelo se od prvních dnů po nástupu do nové školy. Dva z obviněných si oběť otestovali a zjistili, že se neumí bránit. Začali jí ubližovat. Nejdříve chlapci nadávali ("tlustej žroute", "buřte", "smradlavý prase" apod.), zesměšňovali ho, vyčítali mu, že se hlásí, a označovali ho za šprta. Později do něj začali strkat a bouchat ho do ramen a do zad. Dva dny před odhalením šikanování vyvrcholilo. Po měsíci přišel nový žák, který byl ve škole první den. Chtěl se vlivným agresorům co nejvíce zalíbit a začal se chovat k oběti ještě krutěji než oni.
Šikanování se v těchto dvou dnech prudce vystupňovalo. Skupinový vývoj přešel do třetího stupně destruktivity. Oběť musela sedět na židli a nesměla se zvednout. Tito tři útočníci ji střídavě fackovali. Nový žák mu navíc ještě hodil plnou plastikovou láhev vody na hlavu. Dva příznivci agresorů přihlíželi a dobře se bavili. Kamarád oběti se odvážil vyjádřit svůj nesouhlas se šikanováním. Jeden z agresorů mu vzápětí řekl: "Zavři hubu, nebo dostaneš dabl." A připojil: "Dej si velkej pozor, jseš mi nesympatickej." Po ukončení "legrace" agresoři vyhrožovali oběti slovně, například: "Jestli to řekneš učitelce, tak tě čtyřikrát zmlátíme." Když se hoch zeptal jednoho z nich, co jim udělal, agresor odpověděl: "Nelíbíš se mi." Během vyučování mu poslali výhrůžný dopis, kde byla namalována ponižující kresba postavy s genitáliemi a urážlivými komentáři ("smradlavá díra" apod.). Hlavní myšlenkou dopisu bylo: "Po škole dostaneš buchec." Po vyučování na něj čekali na zastávce. Chlapec se bál a snažil se odejít tajně zadním vchodem. Oni ho však zpozorovali a doběhli ho na druhé zastávce. Zabránili mu nastoupit do autobusu. Potom ho dva z nich drželi a nový žák ho bil pěstí a kopal. Chlapec plakal. Když přijel další autobus, agresoři nastoupili a odjeli. Hoch doma nic neřekl. Následující den znovu nastalo bití, fackování, strkání, nadávání a vyhrožování. Třídní učitelka byla empatická a vnímavá, postřehla, že šikanovaný chlapec má velký strach, že se celý třese... Když se ho o samotě zeptala, co ho trápí, prozradil jí to.
3. Pro ostatní členy nemocné skupiny je příznačný strach vypovídat, chápou to jako "bonzování"
Síla organizovaného odporu bránícího prozradit, co se ve skupině děje, závisí na stupni vnitřního vývoje šikanování. Čím závažněji je skupina nemocná, respektive čím více žáků přijalo normy šikanování, tím je rozkrytí neformálního života skupiny obtížnější. Někdy je strach členů skupiny posílen možnou či faktickou agresí vnějšího gangu, jehož členem je některý z agresorů.
Již v počátečních stadiích šikanování je velmi neefektivní, když se pedagog ptá nahodilých žáků, co se stalo a jak to bylo. Jednou z největších chyb je, když učitel začne svoje podezření na šikanu vyšetřovat ve třídě a vyptává se jednotlivých žáků před ostatními spolužáky (případ 21).
Případ 21 Okamžité vyšetřování ve třídě
Může se stát, že učitel vejde do třídy dřív a vidí, že Honza stojí před tabulí, má roztrhanou košili a pláče. Pedagog začne okamžitě vyšetřovat a přísně se ptá Honzy a postupně dalších žáků, co se přihodilo. Odpovědi jsou zcela zavádějící. Oběť většinou mlčí, odezírá od agresorů, co má říci. Spolužáci vypovídají: "To bylo jenom blbnutí a nešťastná náhoda..." "Honza napadl Karla a ten se bránil..." Oběť nezřídka přikývne, že je to tak. A vyšetřování je u konce.
V pokročilých stadiích onemocnění skupinového organismu, kdy skupina vůdců aktivně šikanuje a zbývající část žáků ji z různých důvodů podporuje a kryje (viz Součásti mechanismu šikanování), nemá zpravidla pedagog na odhalení pravdy žádnou šanci, a to ani u dětí staršího školního věku, natož u dospívající mládeže (případ 22).
Případ 22 Nešťastný krok
Ve snaze přijít věci na kloub se nepoučený pedagog nejednou pokouší obrátit na předsedu třídy, kterého zná jako slušného žáka s dobrým prospěchem. V pokročilých stadiích však bývá tento krok obzvlášť

nešťastný a nevhodný. Vzhledem k zákonitostem fungování skupiny bývají právě tito více či méně zvolení vůdcové (i když mohou být někdy zcela bez vlivu) buď přímo iniciátory, nebo alespoň aktivními účastníky, případně předními přisluhovači agresorů. Pokud nejsou jejich výpovědi zcela lživé, bývají alespoň zavádějící.
U pokročilých šikan může mít chybné vyšetřování katastrofální důsledky. Pedagog může obětem neodborným "šťouráním" a laickým vyšetřováním nepravých svědků velmi vážně ublížit, a dokonce je ohrozit i na životě.
4. Někteří rodiče agresorů chrání své děti za každou cenu
Významná skupina rodičů neunese pravdu, že jejich dítě šikanovalo slabší spolužáky, že jednalo jako "nenormální" člověk, jako tyran. Nepřijímají výsledky vyšetřování, odmítají jakékoliv osvětlení a svoje dítě chrání všemi prostředky.
Případ 23 Oba dva rodiče nedůvěřivě naladěni
Někdy přicházejí oba dva rodiče nedůvěřivě naladěni a rozzlobeni, neboť přijali verzi svého dítěte a chápou celé jednání jako komplot proti jejich synovi. Obzvláště některé maminky stojí za svými ratolestmi a nepřijímají žádné argumenty. Požadují konfrontaci se svědkem a zdůrazňují, že je to tvrzení proti tvrzení. Vytrvale opakují, že chlapec jim řekl svoji verzi a ony mu věří, protože je nikdy nezklamal. Dodávají, že není možné, aby jejich syn byl něčeho takového schopen. (Občas dochází k paradoxní reakci matek brutálních agresorů, pláčí, protože mají strach o život svého syna, a tvrdí, že se musel bránit. Ušlo jim, že to bylo obráceně.)
Jestliže se podaří odhalit šikanování v počátečním stadiu, je to pro nápravu velká výhoda. Poměrně často se však nepodaří vysvětlit rodičům agresorů, že odhalené "legrace" jsou pro týranou oběť velkým utrpením. Násilí v hávu "klukovin a srand" působí sporněji a rodiče ho odmítají vidět jako bolestivou agresi. Celou věc bagatelizují, snadno přejímají pohled svého dítěte a nejsou schopni se vcítit do postavení a prožívání oběti. V posledních letech se jejich argumentace rozšířila o úderná hesla úspěšných lidí, například "Když se někdo neumí bránit, tak si to zaslouží. I v přírodě přežívají silnější mláďata." Stává se potom, že škola musí udělat opatření bez dohody s rodiči. To je na škodu úspěšné nápravě. Při závažnějších formách šikanování je jednání ještě komplikovanější, citlivější a napjatější. Možné existenční ohrožení dítěte (nucený odchod ze školy, či dokonce zahájení trestního řízení) vede některé rodiče ke krajním prostředkům obrany.
Je neuvěřitelné, že mechanismus obrany dítěte (bagatelizace, svalování viny na oběť apod.), zmíněný u počátečních stadií, funguje zcela obdobně i u pokročilých šikan. Vybavuje se mi na tomto místě jedna brutální šikana, kdy reakce rodičů agresorů byla pro mne obzvláště deprimující - viz případy 24 a 25.
Případ 24 Nedokonaná poprava
Výchovná komise složená ze zástupců jedné střední školy řešila obtížný úkol. Měla rozhodnout o spravedlivých a účinných opatřeních v případu šikany, kde oběť pouze shodou šťastných okolností přežila svou popravu. Byl jí chlapec, kterého spolužáci pověsili na lustr na dlouhé šále upravené do smyčky. Tato "poprava komunisty" byla dovedena do krátké ztráty vědomí oběti a naznačení strangulační rýhy. Vůdcové nechali manipulativně ostatní o "popravě" hlasovat. Rozsudek byl bouřlivě přijat většinou. Exekuce začala potupnou cedulí s nápisem "Komunistovi smrt", kterou vykonavatelé rozsudku připevnili odsouzenci na záda. Všichni přihlížející sborově řvali a skandovali "Komunistovi smrt" a další hesla. Potom chlapce vytáhli tak, že musel stát na špičkách, začal ztrácet dech a obličej mu brunátněl. To nestačilo, "kati" ho ještě povytáhli, až přestal vnímat a ztratil vědomí. "Zábava" byla přerušena, někdo mu sundal smyčku z krku. Chlapec se během krátké doby probral.
Tato hrůzostrašná scéna byla vyvrcholením akce, která vznikala během dopoledne. Na poslední hodinu nepřišel z mimořádných důvodů učitel, takže agresoři dostali prostor. Průběh dne vypadal následovně:
* Ráno rozpoutalo šest agresorů atmosféru vzrušení a "lynčování". Chlapce nejdříve odvlekli před lavice, kde musel agresorům líbat a čistit boty. Přitom do něj strkali a bouchali.
* Během další přestávky mu okolo zápěstí navlékli smyčku, ruku mu drželi na lavici a bodali do ní tužkami. Pak ho píchali špendlíkem do zad.
* Poslední hodinu ho znovu třicet minut mlátili. Ve vybičované skupinové náladě byl potom dovlečen k lavici. Jeden z agresorů mu dal smyčku kolem krku, dva jej drželi, další stál na lavici a přehodil konec

šály přes bytelný lustr...
Je neuvěřitelné, že chlapec přišel navzdory této hrůze další den poslušně do školy. Šikanování pokračovalo dál. Teprve následující den se doma zhroutil. Při vyšetřování, které bylo realizováno nezávisle na policii, byly odhaleny následující skutečnosti.
((Poznámka pod čarou:)) Policie vyšetřování nedokončila, především proto, že svědek nebyl schopen podstoupit traumatizující výpověď. ((Konec poznámky pod čarou))
Šikanování probíhalo dlouhodobě, bylo iniciováno šesti žáky, kteří téměř výlučně praktikovali brutální násilí. Agresoři začali svou oběť šikanovat už před prázdninami na brigádě a skončili v listopadu. Během této doby chlapec prožil opravdové peklo.
Na brigádě chlapec dostal hned na počátku "deku". V noci ho vytáhli z postele, hodili na něj pokrývku a surově ho zbili. Průběžně ho zde mlátili a vyhrožovali mu zabitím. Šest hlavních viníků ho například shazovalo z mostu. Drželi ho hlavou dolů a smáli se, že se dole rozplácne.
Od zahájení školního roku do listopadového věšení byl chlapec vystaven četnému fyzickému a psychickému násilí. Byl několikrát surově zmlácen, musel platit svačiny, vícekrát čistil a líbal boty a byl píchán špendlíkem do ramene.
Když se chlapec zhroutil, musel být hospitalizován na psychiatrii. Měl panický strach o život, nemohl spát... Strach, že zemře, trval dlouhodobě. V důsledku zdravotních následků šikanování byl neschopen vojenské služby.
Rodiče agresorů byli výchovnou komisí seznámeni s nejnutnějšími fakty. Závěr byl jednoznačný. Šest hlavních viníků bylo vyloučeno. Nemohli dokončit studium na původní škole, kromě jiného také proto, že to vyžadovala "záchranná léčba" těžce nemocné třídní skupiny.
Případ 25 Výpovědi rodičů agresorů, kteří uspořádali "věšení" spolužáka
Rodiče pachatelů z minulého případu zareagovali v krajních emočních polohách. Všichni odmítali rozhodnutí jako spiknutí školy. Žádali potrestání oběti jako provokatéra a simulanta. Požadovali konfrontaci obviněných agresorů s obětí navzdory tomu, že chlapec byl hospitalizován, nacházel se v krajní životní nouzi a rozhodně se nedokázal hájit.
Výpovědi rodičů agresorů (na výchovné komisi):
"Nepřipouštím u svého syna žádnou vinu. Vždyť chodí domů ve tři hodiny a večer nikam nechodí. Chování tzv. oběti vidím jako simulaci. Vít se totiž ‚zhroutil' v sobotu, zatímco údajné šikanování proběhlo ve čtvrtek nebo v pátek. Oběť by měla být potrestána za falešné obvinění. Ať se nám tady postaví a řekne nám do očí, jak to bylo."
"Dva roky jsem chodila na třídní schůzky a nic, nikdo mi nic neřekl. Proč jste to neřekli dřív? Kdyby tomu klukovi něco vážného dělali, tak by to řekl! Dítě mi odpřisáhlo, že mu nic nedělalo. Já mu věřím."
"Spolupracujeme s obhájkyní dr. Černou. Po poradě s ní chápeme situaci jako tvrzení svědka proti obviněným. Škola musí respektovat platné zákony. A jak víte, trestní řízení se řídí zásadou presumpce neviny. Proto nesmíte vyloučit mého syna do vynesení odsuzujícího rozsudku neviny."
((Poznámka pod čarou:)) Přeřeknutí jsem záměrně neopravil. ((Konec poznámky pod čarou))
"Já vím, že Vít provokoval našeho syna. Takovou vinu, jakou má on, má i dalších deset žáků. Popírám všechna obvinění. Oběť by měla být také potrestána."
"Chápu rozhodnutí jako mstu školy."
"Není to spravedlivé rozhodnutí. Budeme se bránit soudní cestou. Máme s vámi špatné zkušenosti. Zúčastnili se i jiní kluci..."
"Mrzí mě, že jste dlouhodobě šikanu neodhalili. A postupujete tak, aby byla škola úplně čistá. Předpokládal jsem podmíněné vyloučení. Jede v tom celá třída."
Rodiče se proti rozhodnutí, že viníci nemohou na původní škole pokračovat ve studiu, odvolali. Případ vyšetřoval krajský školní inspektor a ústřední inspektor ministerstva školství. Pokud je mi známo, všichni agresoři přešli hladce na jinou školu, kde pravděpodobně dostudovali. Jak to dopadlo s obětí, nevím. Po ukončení hospitalizace byla krátkodobě v ambulantní péči poradny. Chlapec však spolupráci přerušil a izoloval se od všech institucí.
Samozřejmě, že postoje rodičů k odhalené pravdě jsou různorodé a dále diferencované. Menší, ale významná skupina rodičů se vztahuje k dítěti tvrdě a značně agresivně. Nelze nevidět možné souvislosti

mezi chováním rodičů a dítěte, například v rámci nápodoby apod.
Spíše sporadicky jsem se setkal s empatickými a spolupracujícími rodiči. Jeden otec agresora aktivně domluvil setkání a navštívil se synem oběť a její rodiče. Syn se omluvil oběti a společně potom hledali řešení. Tento výjimečný otec přijal později funkci předsedy výboru SRPŠ, kterou poctivě vykonával.
Vzhledem k častému výskytu nekritického a obranného postoje je chybou pořádat v počátku jakékoliv hromadné jednání s více rodiči agresorů najednou. Hrozí nebezpečí vzájemného podpoření sebeklamu, sjednocení proti společnému nepříteli a posílení institucionálního odporu. Doporučuji alespoň na počátku zorganizovat s rodiči setkání jednotlivě. To dává pedagogovi větší manévrovací prostor, aby jim mohl pomoci konstruktivněji přijmout selhání jejich dítěte, což je nesmírně důležité pro další řešení problému.
Na závěr musíme zdůraznit, že zásadní chybou je ustoupit nátlaku rodičů a uskutečnit hromadnou konfrontaci s obětí. Nepřípustné je to především z hlediska ohrožení jejího zdraví. Mimoto se oběť v drtivé většině nedokáže bránit a není schopna o konkrétních věcech vůbec mluvit.
5. Někteří rodiče oběti se obávají spolupracovat při vyšetřování
Pomoc je někdy zásadně zkomplikována kategorickým požadavkem rodičů oběti, aby se nic nevyšetřovalo. Trvají na tom, aby agresoři nebyli potrestáni a aby se hlavně vůbec nic nedozvěděli. Bojí se o zdraví a život svého dítěte. Chtějí pouze, aby dítě nenápadně a tajně odešlo ze školy. Tvrdí, že kdyby se agresoři dozvěděli, že byli prozrazeni, najdou si jejich dítě kdekoliv a zmrzačí ho nebo ho zabijí (viz případ 23). To je argumentace, kterou je nutné brát velmi vážně. Vzhledem k tomu, že vím, jak to se šikanováním chodí a jaká rizika hrozí při nekvalifikovaném zásahu, je mi strach rodičů blízký a naprosto srozumitelný. Snažím se proto udělat maximum, abych obavy zmírnil a dokázal rodiče získat pro bezpečnou spolupráci. V případě, že se to podaří, je to pro mě zavazující.
V nejzávažnějších případech se někdy stává, že rodiče zhroucené, fyzicky a psychicky zraněné dítě skryjí, přeruší jakýkoliv kontakt, nedovolí žádné školní vyšetřování. Jejich nedůvěra ke společnosti se vystupňuje a oni se na delší dobu izolují (viz případ 24). Výjimečně někteří z těchto rodičů podají trestní oznámení na policii či k soudu.
Škole nezbývá, než aby se pokusila o vyšetření bez orientační výpovědi svědka. Bez odborníka však většinou nemá šanci na úspěch.
Někteří rodiče a nejbližší příbuzní se sice přijdou poradit ještě v počátečních stadiích šikanování, ale odmítají cokoliv podnikat, případně pouze přislíbí spolupráci, ovšem pak již nepřijdou a na vedení a pedagogy se neobrátí. Nechají dítě trápit, nebo ho až později, na konci roku převedou jinam.
S ohledem na častý strach rodičů bych chtěl upozornit na významnou věc. Odborné vyšetřování se vyznačuje kromě jiného tím, že se speciálně zaměřuje na zajištění bezpečnosti oběti, což může mít řadu podob (podrobněji viz Strategie vyšetřování a Volba taktiky). Zatím se mi nikdy nestalo, že by při dodržení správného postupu bylo oběti ublíženo, a to ani agresory s "nejsvalnatějšími" výhrůžkami o zabití a zmrzačení. Je však nutné přiznat, že určité riziko v některých případech zůstává, přestože je vyvíjena maximální snaha oběť ochránit. Při nedomyšlených a náhodných zásazích bývá další vážné ublížení oběti téměř jisté.
Jaké jsou závažné chyby při jednání s rodiči obětí? Chybou je nerespektování strachu rodičů a nekvalifikované zasahování bez jejich svolení. Chybou je však i to, když se pouze respektují obavy rodičů. Rodičům oběti se vyhoví - oběť se nechá ze školy odejít, ale šikanování běží dál a roli oběti přebírá jiný žák.
Jako jednu z možností vidím přistoupit na prosbu rodičů a zajistit tajný a nenápadný odchod ohroženého žáka. Zástupce školy se spojí s odborníkem a ten šikanu vyšetří a provede společně s pedagogem terapii skupiny.
6. Při některých typech pokročilých šikan pedagogové chrání vůdce agresorů a nevědomě brání vyšetřování
Především u pokročilých stadií vývoje destrukce sociálních vztahů, kdy dochází k prorůstání šikanování s oficiální strukturou skupiny (pátý stupeň onemocnění), jsem se setkal s případy, kdy ve vyšetřování nevědomě bránění pedagog. Iniciátor šikanování bývá v těchto případech sociálně velmi zdatný a celkově sympatický jedinec. Dokáže s pedagogy velmi dobře spolupracovat, vychází jim vstříc a plní jejich požadavky. Pomáhá jim dosahovat jejich výukové záměry udržovat kázeň. Je považován za jednoho z

nejlepších žáků či pracovníků a za dobrého člověka. Pedagogové si nedokážou ani představit možnost proměny tohoto "anděla" v krutého mafiánského bosse.
Je to přirozená zákonitost našeho poznávání druhého člověka. Máme tendenci podléhat apriorním názorům na osobnost dítěte, které jsou poplatné našim očekáváním. Jestliže vnímáme žáka celkově příznivě, máme sklon hodnotit veškeré dílčí a jednotlivé vlastnosti kladně. Šikanování ovšem není dílčí záležitostí či dílčím selháním, a v žádném případě není věcí vnějšího a kázeňského chování. Skupinový mechanismus šikanování, tedy proměna hodného žáka v brutálního agresora, má vnitřní skryté zákonitosti, které nejsou vnějšímu pohledu přístupné a vymykají se běžné logice (viz Skupinová dynamika šikanování).
Z tohoto hlediska se potom v praxi vyskytují skutečně velmi úspěšní, avšak charakterově a duchovně zakrnělí žáci, z nichž se malá, ale významná skupinka věnuje šikanování jako svému "hobby". Je tedy chybou, když se pedagog nechá oklamat bezvadným chováním a při vyšetřování předem vyloučí jako pachatele tzv. slušné a úspěšné žáky. Někdy je tato chyba korunována tím, že se pedagog s důvěrou na agresora obrátí a požádá ho o pomoc při hledání odpovědi, jak rozetnout gordický uzel nepravd a polopravd.
Pedagog se musí v rámci své odbornosti naučit vyhledávat projevy a signály, které souvisejí se skrytým životem skupiny. Pro ilustraci výše uvedených poznatků předkládám případ 26.
Případ 26 Vzorný předseda
Při objasňování jednoho nevinně působícího poranění zaviněného nešikovností se náhodně objevily podezřelé okolnosti. Nápadný byl především strach a celkové napětí. Nový žák, který přišel z jiné školy, se prořekl, že se nejedná o nehodu. Při dalším vyšetřování překvapivě označil za hlavního viníka předsedu třídy.
Další diagnostika ukázala, že označený agresor má ve skupině mimořádnou moc. Panovala tu absolutní poslušnost k rozkazům, případně i jen naznačeným přáním tohoto kápa. Jeho verzi o "samozranění" spolužáka opakovala zpočátku nejen oběť, ale jako jeden muž i všichni spolužáci. Později se podařilo odborným postupem domluvené lhaní prolomit. Dva členové skupiny přiznali, že výpověď ostatních není pravdivá, a potvrdili výpověď nového žáka, že zranění způsobil "oblíbený" předseda. Odmítli však mluvit obšírněji. Naléhavě žádali, aby agresor nebyl potrestán, jinak dostane celá třída "nakládačku". Výpověď jednoho z nich: "Nesmíte ho vyhodit, jinak nás všechny hrozně zbijou jeho ‚ranaři' z party." Tentýž svědek svoji žádost o prominutí trestu agresorovi navíc zdůvodnil tím, že agresor je jeho kamarád. Na otázku, proč ho považuje za dobrého kamaráda, odpověděl: "Je s ním sranda, dělá různé vtipy." Na otázku, jaké vtipy dělá, neodpověděl, nemohl si vzpomenout. Nakonec se podařilo získat důležitého svědka. Navázal jsem kontakt s bývalým žákem, který před časem bez udání důvodů odešel. Byla to dřívější oběť. Teprve tento chlapec prolomil hradbu mlčení a částečně odhalil pravdu o podivuhodném druhém životě předsedy třídy.
Od počátku studia tento solidní student přezdívaný "Továrník" šikanoval některé spolužáky. Alespoň třikrát během roku pořádal "velké divadelní představení". Se dvěma kamarády zvanými "Pravá ruka" a "Levá ruka" si vybrali oběť, kterou pro pobavení celé třídy ponižovali, zesměšňovali a nakonec mlátili. Většina třídy se vděčně smála. Situace byly rozehrávány o to poutavěji, oč pestřejší byly role protagonistů. "Pravá ruka" například musela poslouchat na slovo, zatímco "Levá ruka" mohla mít k příkazu připomínky.
Hoch, který byl původně obětí, dále vypověděl, že agresor na něm vymáhal peníze "originálním" způsobem, zřejmě odkoukaným z gangsterských filmů. Dva vykonavatelé vůle velkého vůdce, již zmínění "Pravá a Levá ruka" oběť surově bili. Strkali ji, fackovali a nakonec ji na zemi kopali. A předseda třídy se v tuto chvíli zachoval jako lidumil - nabídl oběti ochranu za úplatek 100 Kč. Chlapec pomoc přijal, později se mu to však v hlavě rozleželo a peníze nechtěl dát. Jenže šikana je neúprosná - vyhrožování a mlácení pokračovalo. Oběť týrání nevydržela a ze školy odešla.
V tomto případě jsme však projednávali a řešili pouze zranění spolužáka v obličeji, které bylo prokázáno. Agresor ho pod tíhou důkazů velmi pružně přiznal. Příčiny napadení však "oblíbený" předseda obrátil v neprospěch oběti. Ta ho údajně napadla, když ji žádal, aby mu vrátila peníze.
Zajímavé bylo, že na výchovné jednání přišlo několik pedagogů, aby agresora chránili před vyloučením a

dokázali, že je to všecko omyl. Upozorňovali na jeho dobré výsledky. Vyprávěli o jeho zásluhách a dobrých skutcích. Jakmile jsem prokázal fakta, interpretovali potom zranění spolužáka jako klukovinu mezi kamarády. Požadovali minimální potrestání. (Šikanování nebylo možné v této etapě vyšetřování dokázat. Později se to však podařilo. Prokázala se i existence party "ranařů", se kterou chodil tento "slušný" chlapec bít osmáky do vedlejší školy.)
Podivný systém šesti překážek, který jsem popsal v této kapitole a jenž se dotváří do dokonalé podoby při pokročilých šikanách, má destruktivní charakter. Celkový rozklad společenství šíří dál a dál, a paralyzuje i úzdravnou pomoc blízkých lidí "nemocných" dětí - jejich rodičů a pedagogů. Základní cesta prevence a nápravy musí mít proto systémovou povahu. Terapie musí směřovat k léčbě celé skupiny a jejích bezprostředních vztahů k okolnímu světu.
2.2 Rozšířená varianta zakrývání šikany - spiknutí ochránců spravedlnosti
Poznatky o fungování "komplotu velké šestky" leckoho asi překvapí. Aby situace byla ještě složitější, stává se, že mechanismus, který brání vyšetření šikany, přesáhne i hranice školy. Není výjimkou, že potlačení pravdy a svalení viny na oběť se zúčastní všechny autority, které by měly ochraňovat spravedlnost ve škole -nadřízené orgány školy, školní inspektor, ministerský úředník, policista, psychiatr a další. Jak k něčemu takovému může dojít? Hlavním důvodem jejich selhání je neznalost toho, jaké mimikry může šikanování užívat pro svou ochranu, včetně "komplotu velké šestky". Důležitou roli zde jistě mohou hrát kromě jiného i byrokratický postoj, bagatelizace a náš obecný sklon očerňovat oběti.
((Poznámka pod čarou:)) Podstata očerňování oběti spočívá ve strachu z utrpení kolem nás. Jsme přesvědčeni, že zlé věci se stávají zlým lidem, a jelikož my jsme dobří lidé, tak se nám nemůže nic stát. Proto věříme, že oběti mají jen to, co si zaslouží. Když se tedy dozvíme, že byla nějaká žena znásilněna, řekneme si, neměla večer chodit večer sama, nebo kdyby se opravdu bránila, tak ji nemohli znásilnit apod. Stejně to funguje i u oběti šikanování, zde neobvykle často tvrdíme, že zraněný žák provokoval, měl zvýšeně lámavé kosti apod.
Tím, že svalíme vinu na oběť, nalezneme razantní ospravedlnění pro naše odmítnutí soucitu a pomoci. Inspiraci k přemýšlení o smyslu utrpení člověka může poskytnout zajímavá kniha rabína Kushnera Když se zlé věci stávají dobrým lidem.
Čtenáře upozorňujeme, že očerňování oběti samotnými agresory se děje na jiném základě. Z psychologického hlediska jím pachatelé dosahují neutralizace vlastní viny. Používají k tomu obranné techniky, jako je například racionalizace a projekce (podrobněji viz Původ morální slepoty u agresorů). ((Konec poznámky pod čarou))
Krátce se pokusím popsat průběh takové nepodařené intervence. Neuralgickým bodem bývá střet vedení školy a rodičů oběti. Věc začíná nevinně. Zoufalí rodiče oběti přijdou sdělit, že jejich dítě je šikanováno. Nemají žádné zlé úmysly, pouze prosí o pomoc. Jelikož ředitelé škol zpravidla nejsou na řešení šikany připraveni, cítí se ohroženi. Nereagují odborně, ale obranně. Často šikanu popřou a nezřídka výpověď oběti zlehčí nebo zpochybní. Jindy se pokusí poctivě, ale neodborně šikanu šetřit. Výsledek je žalostný.
Případ 27 Tristní závěr vyšetřování školy
Dvanáctiletý šesťák byl delší dobu pronásledován čtyřmi deváťáky. Jednou ho odvlekli do sklepa u jídelny školy. Tam ho nejdříve nutili klečet a potom ho surově zbili. Následkem byla zlomená klíční kost a poraněná hlava.
Závěr školy byl pro rodiče šokem. Cituji z dopisu ředitelky rodičům: ..."Vaše domněnka o nebezpečné šikaně se nepotvrdila. Jednalo se o jednorázový incident, který byl vyprovokován déletrvajícím psychickým nátlakem ze strany Vašeho syna." Když se rodiče odvolali k řediteli školského úřadu, tak ten shledal závěr školy správný. Na podkladě čeho tak učinil? Vyšetřovací postup školy byl totiž zásadně chybný. Zkuste to zatím bez prostudování metodiky posoudit sami.
- S obětí nikdo nemluvil. Nezajímal se o její výpověď.
- Za svědky byli vzati již zmínění čtyři agresoři. Jak asi odpověděli?
- Skuteční svědkové nebyli hledáni. Přitom u počátku "incidentu" nějací žáci byli.
Většina rodičů se nechá zastrašit takovým jednáním. V poslední době se však objevuje čím dál víc těch, kteří se nestáhnou a pokračují v obraně dítěte. Stěžují si na ředitele školy nejen nadřízeného orgánu, ale i

na České školní inspekci, ministerstvu školství apod. Od toho okamžiku zpravidla vypukne válka, ředitelé věc berou osobně (jak také jinak) a svolávají "armádu věrných" z řad svých podřízených, ale i různých vlivných známostí. Rodiče se chovají obdobně, mají-li mocenské zázemí.
Nicméně tato odvaha není zatím rodičům moc platná, protože na straně školy je mocný protivník, jímž je frontální nepřipravenost kontrolních orgánů. Inspektoři a další úředníci nevědí, jak se šikana odborně řeší, a proto postupují svým standardním způsobem. Zkontrolují dokumentaci školy a promluví si s ředitelem. Ten jim řekne, že šikana na škole není, a tím je věc vyřízena. Závěry "šetření" vyznívají proto téměř vždy v neprospěch obětí a jejich rodičů.
((Poznámka pod čarou:)) Jako externí spolupracovník České školní inspekce jsem na podkladě šetření posoudil podobné stížnosti jako oprávněné. Nicméně smyslem nebylo řediteli ublížit, ale pomoci mu situaci řešit. V závěru bylo vždy zdůrazněno, že ředitel nebyl nikým na řešení šikanování připravován, a tudíž je jedním z prvotních úkolů mu odborné školení umožnit. Přesto se však stalo, že to některý ředitel neunesl a chápal to jako velkou křivdu. ((Konec poznámky pod čarou))
Přesto se však stává, že tito "do země zadupaní" rodiče se ojediněle postaví nespravedlivému verdiktu na odpor. Hledají pomoc u rady školy, medií, okresních státních zástupců (v případě, že selhala policie), poslanců, senátorů, ochránců lidských práv, Amnesty International, navazují kontakt s členy Evropského parlamentu, vyhledávají specialisty apod. Rodiče již nenechají své děti týrat a hledají novou školu podle toho, zda dokáže proti šikanování bojovat. Používají k tomu například internet a na všechny příslušné školy rozešlou promyšlené dotazy podložené studiem příslušné odborné literatury. Zajímají se například o to, zda má škola systematický program proti šikanování. Za vyvrcholení této statečné činnosti a za zlom v beznadějné situaci lze považovat založení Občanského sdružení rodičů proti šikanování. Konečně bude existovat instituce, která bude stát na straně obětí a jejich rodičů a bude v dobrém slova smyslu "šlapat na pérka" státním institucím. To, že se blýská na lepší časy, signalizují i mimořádné události na straně školského managementu. Díky iniciativě ústřední školské inspektorky se rozeběhl systematický výcvik školních inspektorů zaměřený na řešení šikanování na školách. Nedávno potom byla ustavena skupina při MŠMT ČR pro prevencí šikanování.
Dosavadní nepříznivou situaci ilustruje událost z poslední doby (případ 28), známá i z tisku.
Případ 28 Nájemný vrah za 200 Kč
Po nástupu do nové školy Patrik mezi spolužáky nezapadl. Nevzali ho mezi sebe. Zpočátku mírné psychické násilí nabralo rychle na obrátkách... Po nějaké době nastal ve vývoji šikany nečekaný zvrat. Dva starší spolužáci Karel a Miloš s ním začali hrát krutou hru. Stavěli se do role kamarádů, předstírali, že ho chrání, a Patrik jim na to vděčně skočil. Ve skutečnosti si ho testovali jako manipulovatelného polootroka a zdroj peněz. Jejich náklonnost obnášela i ponižování, urážení a bití oběti. Přesto na nich Patrik visel, měl konečně kamarády. Tento nerovnoprávný vztah se pomalu, ale jistě prohluboval. Jistotu nadvlády agresorů nad bezmocným objektem ukazuje malá příhoda kolem prázdnin. Patrik měl zakázáno se s Karlem a Milošem stýkat. Nicméně jeden z nich přišel za ním domů, aby prarodičům oznámil, že jejich vnuk s nimi pojede na víkend. Když dědeček řekl, že mají jiný program, tak suverénně odvětil: "V žádném případě! Patrik bude poslouchat nás, ne vás!"
To nejhorší se však odehrálo po prázdninách, hned na začátku školního roku. Povedení kamarádi zatáhli Patrika do trestné činnosti. Nejdříve mu přikázali pod hrozbou zbití, aby rozbil kukátko u bytu jedné známé dívky. Tím ho dostali ještě pod větší kontrolu. Několik dní po tom ho vzali sebou na loupež v knihovně. Všechny věci, které ukradli, si vzali pro sebe, včetně počítače. Patrik neměl nic. Když byli pachatelé vloupání dopadeni, byl Patrik jasným spoluviníkem, který musí nést všechny následky.
Zdrcení prarodiče tomu nemohli uvěřit a snažili se rozmluvami s dětmi zjistit, co se stalo. Nakonec došli k názoru, že byl Patrik zmanipulován a trestnou činnost nedělal ze své vlastní vůle. (Pozor, není to tak nesmyslné, jak to na první pohled vypadá. Připomeňte si pojetí šikanování jako závislosti.). Navíc se situace stále vyhrocovala. Pachatelé měli strach, že Patrik na ně něco "práskne". Začali mu vyhrožovat. Dokonce požádali jednoho chlapce, aby ho fyzicky zlikvidoval za 200 Kč. Patrik se začal hrozně bát. Zhroutil se. Údajně se pokusil třikrát během krátké doby o sebevraždu.
Dědeček spolu s matkou hledali v této bolestivé situaci pomoc u mnoha lidí a institucí. Obrátili se na ředitele školy, policii, státní zastupitelství, školský úřad, MŠMT ČR, ČŠI, psychiatra, Fond ohrožených

dětí atd. Nikde však neuspěli. Ředitel kontroval na jejich tvrzení, že šlo o šikanu, tím, že kategoricky prohlásil, že šikana na jejich škole nebyla a není. Dále upozornil na nezvratitelný fakt, že Patrik kukátko rozbil. K tomu přidal otázku: "Jestliže někdo řekne někomu, aby skočil z okna, tak skočí?"... A tak by se dál dalo pokračovat. Všechny autority, které se nějak v případu angažovaly, verzi školy přijaly a považují dnes případ za uzavřený. Matka nezvládla výchovu svého syna a svaluje vinu na druhé.
Od té doby se případ stále táhne. Patrikova rodina porážku nepřijala a otevřela případ v řadě medií, včetně TV Nova. Píše další žádosti o prošetření. V současnosti připravují další protiofenzívu.
Co k tomu říct, kde je pravda? Na to se nedá snadno odpovědět. Nicméně faktem je, že nikdo případ odborně nešetřil a úředníci přesto stojí jednoznačně na straně školy. Přitom stanovisko ředitele, že na jeho škole šikana není a nebyla, je velmi vratké. Připomeňme si, co bylo řečeno v úvodu. Každá škola, která nemá systematický program proti šikanování a tvrdí, že v ní mezi žáky k šikanování nedochází, jen zametá problém pod koberec. To je názor britských odborníků i autora této knihy.
Seznámili jsme se bezmocí dětí a jejich rodičů v případě šikany na normálních školách. Představme si, jak se mohou asi dovolat pomoci děti, které s rodiči nežijí nebo je nemají - například děti z dětských domovů či výchovných ústavů. (Jejich bezvýchodnou situaci přibližuje případ 46 - Žlutická šikana; podrobněji viz Pasťácké šikany.) Z těchto zařízení se volání obětí o pomoc nedostane ven, nebo jen ve zcela výjimečných případech. K veřejnému odhalení šikany ve Výchovném ústavu ve Žluticích napomohly až drastické prostředky TV Nova, které v některých ohledech překročily zákon. Po provalení kauzy bylo pozoruhodné, jak všechny autority, od vychovatelky výchovného ústavu až po náměstka ministra školství, "držely basu". Jasně se projevila obecná nechuť odhalovat pravdu a snaha udržet zavedený "pořádek". Dokresluje to i věta ministerského úředníka pronesená na adresu šikanovaných chlapců, kteří se pokusili o sebevraždu a následně utekli z psychiatrie, protože se odtud měli vrátit do stejného ústavu, mezi stejné agresory: "Mohli si podat oficiální stížnost."
Na závěr exkurzu do zakrývajícího mechanismu, který přesahuje rámec školy, je potřeba zmínit ještě další nebezpečí. Tím je intervenování mocných lidí ve prospěch agresorů. Vedou je k tomu většinou osobní zájmy. Zažil jsem mezi nimi například místostarostu a hokejového trenéra v jedné osobě, který chránil své hráče (případ 4 - Místostarosta mediálně chránil strůjce šikany), nebo mecenáše školy, který byl příbuzným agresora. Nezřídka jde o jakousi vzájemnou sympatii "silných" proti "slabým". V praxi se setkávám s tím, že členům výchovné komise chování agresora imponuje. Ani to příliš neskrývají, říkají například Ten nekňuba si to zaslouží nebo Je dobře, když srab dostane zabrat. Lze říci, že "slabý" žák nevyhovuje sociální normě "silných". Tato motivace ochránců agresorů je obtížně postižitelná a dokazatelná. Je však třeba přemýšlet, co o nás říká.

DRUHÁ ČÁST
HLUBŠÍ SOUVISLOSTI ŠIKANOVÁNÍ

Smyslem první části knihy bylo získání poznatků, které se bezprostředně váží k praktikování účinné léčby. Nicméně odborník na potírání šikany se nemůže pohybovat pouze na úrovni základních východisek, které nám ozřejmují jak skryté mechanismy šikanování probíhají. Potřebuje porozumět i hlubším souvislostem, proč se tomu tak děje a co to způsobuje. Proto dříve než se budeme systematicky zabývat metodikou prevence šikanování, musíme se alespoň do určité míry vypořádat s dvěma okruhy závažných otázek. V prvním okruhu se budeme zajímat například o to, co se skrývá za proměnou slušného žáka v brutálního agresora, nebo naopak ve zlomenou oběť, zcela závislou na agresorovi. Rovněž se zde budeme snažit pochopit, jak je možné, že celá třída normálních žáků fandí skupině agresorů a při mučení a třeba i věšení svého spolužáka jásá a skanduje. V dalším okruhu se budeme ptát, co se děje s bytostí, která je vystavena bezmoci týrání svých spolužáků a naopak, jaké důsledky nese člověk, který bolest šikanování způsobuje. Zodpovězení zmíněných a některých dalších otázek je pro poznání světa šikany a jeho nápravu důležité. Vynechání prohlubující teorie by oslabilo náš cit pro hledání prostředků změny a pomoci vůbec.

3 Co přiměje lidskou bytost, aby krutě mučila jiné lidi?

V první kapitole věnované hlubším souvislostem šikanování se dostáváme k zásadní otázce. Před touto otázkou nejde couvnout, i když lze očekávat, že píchneme do vosího hnízda. Musíme se zeptat na jádro

problému - co přiměje lidskou bytost, aby krutě mučila jiné lidi? Jde o bolestivou otázku, neboť poctivé hledání odpovědi hrozí být jedním ze zrcadel, které umožňuje zahlédnout skrytou tvář každého člověka. Vycházíme však z názoru, že porozumění šikanování znamená nejen se dozvědět o člověku, čeho je schopen, ale dává mu i šanci rozpoznat, čeho se musí vyvarovat, aby zkrotil destruktivní agresi v sobě. Takto nekompromisně vytyčený úkol je velmi složitý. Jsme si proto vědomi omezenosti našeho "uchopení" problému. Starořecký myslitel a filozof Platon se dokonce domníval, že mozek člověka není vybaven na porozumění zlu, což nelze zlehčovat. Nicméně dovolíme si upozornit na některé souvislosti dotýkající se hlubších předpokladů šikanování a uděláme praktické závěry zejména k bezprostředním školním příčinám a podmínkám této specifické formy agrese.
((Poznámka pod čarou:)) Lze se domnívat, že výzkum šikanování jako specifické formy agrese by přispěl k obecnějšímu poznání fenoménu agresivity. Odpovědi zahraničních autorů na podstatu šikanování nepřekračují rámec konvenčních teorií agresivity. Zájemcům o rozsáhlou a komplikovanou oblast agrese doporučuji k prostudování dvě mimořádné knihy - Frommovu Anatomii lidské destruktivity a Čermákovu Lidskou agresivitu. První z nich je epochálním původním a syntetizujícím dílem světového myslitele. Druhá práce je zevrubným vynikajícím přehledem aktuálního stavu bádání na poli násilí, jehož autorem je vědecký pracovník brněnského Psychologického ústavu AV ČR. ((Konec poznámky pod čarou))

3.1 Předpoklady k šikanování máme v sobě

Dříve než se pokusíme ukázat důležité předpoklady šikanování, dotkneme se jednoho sporného tématu, které může vrhne paprsek světla na náš problém. Lze ho formulovat prostřednictvím otázky: Co je to vůbec za lidi, ta šikanující monstra, jsou snad z jiné planety?

Jsou agresoři nějací nenormální, těžce nemocní lidé?

Renomovaní odborníci nezřídka zastávají názor, že agresoři, kteří krutě šikanují (mučí) své bližní, jsou agresivní psychopati. Mimochodem oběti jsou často považovány rovněž za psychopaty, nikoliv však agresivní, ale astenické; případně za lidi, kteří neobstáli v přírodním a společenském výběru a v soutěži se sociálním prostředím. Zkrátka zlo se odívá do hávu psychopatologie. Jistě to v některých případech platí. Nicméně u šikanování vzhledem k četnosti agresorů (i obětí) bychom se museli domnívat, že do našich škol jsou pečlivě vybíráni pouze psychopati a většina normálních dětí má do školy vstup zakázán. (Nechci se nikoho dotknout, ale vidím zde paralelu s holokaustem. Tohoto zla, jaké nemělo s ohledem na měřítko v lidských dějinách obdoby, se zúčastnilo obrovské množství Němců a nelze předpokládat, že tito lidé byli vesměs psychicky nemocní.)

Zkrátka s tímto názorem zásadně nesouhlasím. Po setkání se stovkami iniciátorů a aktivních účastníků šikanování mezi dětmi a mládeží mohu říci, že se tito mladí lidé od ostatních zásadně neliší, alespoň na úrovni psychiatrických diagnóz. V drtivé většině to nejsou nemocní sadističtí psychopati. Jsou "pouze" mimořádně egoističtí a egocentričtí. Agrese a krutost, která je v nějaké míře v každém člověku, proto nemá větší zábrany k "rakovinnému" bujení a je plně k dispozici jejich "kojeneckému" charakteru. Nejde tedy o problém psychopatologie, ale o problém duchovního rozměru člověka a jeho morálky.

Před objasněním tohoto našeho stanoviska nabídneme zamyšlení nad povahou člověka jako takového. Názory jednotlivých myslitelů na toto zásadní antropologické východisko se jistě různí, ale za pozornost stojí zajímavé postřehy R. Gödtela (1992):

Mučení a popravy vždy neodolatelně přitahovaly publikum. Lidská krutost odjakživa lačnila po krvi a kochala se slzami obětí. Lidé se při popravách bavili jako na nějaké slavnosti.

Většinou nešlo jen o potrestání, ale také o ponížení a pokoření člověka. Za všech dob existovaly v různých historických podobách různé pranýře, pláště hanby a trestající masky. Mučitelé přibíjeli oběti ke kůlům, zavírali do klecí, zavěšovali do košů. A kdokoliv z kolemjdoucích měl možnost poníženou bytost urážet, spílat jí, poplivat i udeřit...

Chceme-li pochopit pravou podstatu člověka, musíme absolvovat také cestu touto hrůznou říší utrpení. A nenalhávejme si, že se to děje jen občas!

Co tedy odlišuje člověka od zvířete? Člověk je vždy ochoten vykořisťovat svého bližního, ranit ho a způsobit mu utrpení. Mučení je speciálním vynálezem lidského ducha. Snad jedině strach z trestu a vláda zákona zabraňuje tomu, aby krutost člověka nenapáchala ještě více škod.

Silní zpravidla triumfují nad slabými. Tento fakt znamenitě vysvětluje podstatu dědičného hříchu, třídního boje, tělesných trestů středověké inkvizice i novodobých koncentračních táborů. Podivné jsou dějiny lidstva: po politickém převratu, po revoluci nebo po prohrané válce se oběti včerejška začínají měnit v katy zítřka. Vždy znovu a znovu se naděje revoluce nenaplňují, znovu se zpochybňuje to, co bylo vydobyto, protože z lidí, kteří získali svobodu, se stávají noví mučitelé. Msta zase vždy rodí pouze mstu. Bolest druhých má malou váhu ve srovnání s tím, jaké nám působí potěšení.
Kulturní země se zřekly mučení a daly je "do klatby". Místo toho se uplatňuje jemnější a záludnější forma trápení a týrání. Jde o všudypřítomné šikanování.
Lidské dějiny dávají výše uvedenému pohledu na člověka neúprosně za pravdu. Nicméně v našich genech je zakódována náchylnost jak ke krutosti, tak k soucitu. Zdá se, že lidé více zalévají zlo v sobě a dobro zanedbávají, nechávají ho usychat.
Závislost na sobě a šikanování
Starou žábu, která bydlila v plesnivé studni, jednou navštívila žába z moře.
"Odkud přicházíš?" zeptala se jí žába ze studny".
"Z velkého oceánu,", zněla odpověď.
"Jak velký je ten tvůj oceán?"
"Je obrovský."
"Myslíš tím aspoň čtvrtinu této mé studny?"
"Větší."
"Větší? Snad ne polovinu?"
"Ne ještě větší."
"Je snad ... tak velký jako tato studna?"
"To se nedá srovnat."
"To není možné! Musím to sama vidět."
Vypravily se tam společně. Když žába ze studny uviděla moře, byl to pro ní takový otřes, že jí prostě praskla hlava.
Sogjal Rinpočhe
Každý člověk se rodí jako sebestředná bytost. V průběhu života máme šanci více či méně tuto omezující přirozenost rozpoznat, svým rozhodnutím ji odmítnout a vykročit na trnitou cestu za hranice našeho já - na cestu osvobození ze závislosti na sobě. V hloubi duše je naším cílem milovat, tvořit a nést utrpení, jímž je život prostoupen. (Mimochodem - závislost na sobě je terénem všech dílčích závislostí, přitom v odborném světě je prakticky neznámá.) Tuto naši případnou konverzi lze přiléhavě nazvat kopernikovským obratem. Ztráta iluze, že se všechno točí kolem nás, má podobné účinky, jako byl šok našich předků z toho, že Země není středem vesmíru, ale pouze jednou z mnoha planet, které se točí kolem Slunce.
S menšími či většími obtížemi můžeme vítězit nad druhými, ale vítězit nad tím horším v sobě samém je jistě neporovnatelně těžší. I když dosáhneme hlubokého sebepoznání a sebeuvědomění (možná tím spíš), musíme každý den znovu lopotně sami sebe překonávat. Není výjimkou, že přes veškerou snahu neubližovat a pomáhat selžeme na celé čáře. Není to jednoduchý úděl být "duchovním živočichem". Z úhlu pohledu velkých náboženství nelze nevidět tragiku lidského osudu.
Iniciátor nebo aktivní účastník šikany je člověk, který se z nějakých důvodů vyhnul bolestivému duchovnímu růstu a ustrnul na počátečním stupni vývoje, kdy krouží kolem sebe a v jeho jednání mu jde jen o sebe samého a je naprosto netečný k tomu, co způsobuje druhým lidem. Síla jeho ducha vzdorovat zlu se ještě neprobudila. Problémy selhání vůči druhým lidem ho netrápí.
Duchovním rozměrem chápeme ve shodě s Franklovou logoterapií možnost člověka svobodně volit svůj cíl, smysl a své životní hodnoty. Zjednodušeně můžeme říci, že ten, kdo je na počátku, žije sám sobě, naproti tomu ten, kdo již duchovně pokročil, transcenduje, překračuje hranice vlastního zájmu a soucitně vnímá bolest a potřeby druhých lidí, umí se prostě přenést do jejich kůže. Vlastní slova zakladatele logoterapie to krásně vyjadřují (Frankl, 1995): Celým člověkem je člověk vlastně jen tam, kde se zcela rozplývá v nějaké věci, kde je zcela oddán nějaké jiné osobě. A zcela se sebou se stává tam, kde sám sebe přehlíží a zapomíná.

((Poznámka pod čarou:)) Ve středu zájmu logoterapie je to, co je na člověku nejlidštější - "duchovní dimenze člověka" a s ní celé naše zápasení a tázání, hledání a toužení po smyslu. Obraz člověka podle Viktora E. Frankla vychází ze sebetransecendence lidské existence. Míní se tím skutečnost, že člověk není pouze do sebe uzavřeným tělesně-duševním zařízením, které je naprogramováno tak, aby udrželo své tělesné a duševní funkce v rovnováze, a pokud se tyto funkce z rovnováhy vychýlí, nastane v něm porucha. Naopak, člověk je bytostí směřující stále k tomu, aby dávala své tělesné a duševní funkce do služby určitému úkolu, který jeho život a počínání teprve činí smysluplnými. Jinak vyjádřeno: člověk je otevřený. Je otevřený vůči světu, otevřený vůči tomu, co v tomto světě chce vybudovat nebo změnit, otevřený vůči něčemu, co je mimo něj samého a čemu se celou svou silou oddává, čemu se "v lásce cele oddává". Člověk potřebuje smysl, pro nějž sám sebe překračuje.
Sebetranscendence přináší duševní stabilitu, neboť kdyby člověk neustále hleděl jen na sebe a na své vlastní blaho, musel by žít v trvalém stavu napětí. Neustále by musel mít strach, strach o sebe. To proto, že jeho "já" je neustále ohroženo - v tomto ohledu se nemůžeme oddat iluzím. Pokud by nám šlo nakonec opravdu pouze o uchování vnitřní rovnováhy a vlastního blahobytu, měli bychom ustavičně na jazyku otázky jako Budu mít úspěch?, Budu šťastný?, Jsou se mnou spokojeni?, Dočkám se vděku za to, co dobrého konám?, Bude mi to zlé, co konám, přičteno k tíži? atd. - otázky, které nutně vyvolávají trvalé napětí, neboť je nikdy nedokážeme zodpovědět k plné spokojenosti.
Člověk však díky schopnosti sebetranscendence dokáže hledět za hranice svého já tím, že se věnuje uskutečňování smysluplného záměru nebo že se orientuje na druhé lidi. Získává tím klid a pokoj a napětí se z něj vytrácí. Co na tom záleží, nebude-li mít úspěch, nebude-li vždy šťastný, nedostane-li se mu za vše vděku, ale ani mu nebude všechno přičteno k tíži? On slouží úkolu, který si sám zvolil, on je zde, když ho bližní potřebuje, a tak to má být. Žije smysluplným životem; co se mu pak ještě může stát? Kdo vykonal "své" dílo, tomu už nikdo a nic nemůže ublížit. Kdo své "já" nezištně "ztrácí světu", pro toho svět pozbývá hrůzy. (Lukasová, 1997; Lukasová 1998; Frankl, 1994; Frankl, 1995)
Pro čtenáře, kteří se s logoterapií důvěrněji nesetkali, je potřeba udělat nakonec zmínku o novém pohledu na člověka Ten nám dovolí porozumět duchovnímu rozměru v kontextu celé lidské osobnosti. Citovat budeme Elisabeth Lukasovou (1997), která dokáže myšlenky logoterapie vyjádřit živým srozumitelným jazykem:
Lidská bytost je nadána trojrozměrností: tělem, které ji nepochybně příbuzensky spojuje se všemi ostatními organismy této země; duší, jež ji podobně jako vyšší živočichy na úrovni citů a instinktů ovlivňuje v jejím prožívání a jednání; a s duchem, který na této zemi nemá nic sobě rovného mimo rámec našich představ o bohu. Každá dimenze si činí nároky na celého člověka, žádnou nelze izolovat od druhých. Zvláštností naší přirozenosti jsou dimenzionální rozpolcenost a zároveň antropologická jednota. ((Konec poznámky))
Obrazně se to dá znázornit úsečkou, na jejímž začátku jsou lidé-loutky, vedení na nitkách svých pudů a podmiňování (reflexů), a na druhém konci jsou lidé, kteří se povznesli k vývojovému stupni, který odpovídá buddhistickému a křesťanskému ideálu, vydali se v lásce k druhému člověku, například Milaräpa, Gandhí, Albert Schweitzer nebo Matka Tereza.
Duchovně neprobuzená bytost jedná v podstatě antisociálně - je uzavřena do skořápky svého já a všechny její vztahy jsou zjevně či skrytě prospěchářské, manipulující a parazitující. Zkušenosti s agresory vypovídají o tom, že člověk má v tomto stadiu duchovního vývoje pocit oprávněnosti, případně vyššího vedení. On totiž ví, že je lepší než ti druzí. Proto je samozřejmé, že má moc rozhodovat a přivlastnit si pro sebe všechny výhody, které lze získat. Není výjimkou, že takový "nadčlověk" čerpá svou pýchu z příslušnosti k nějaké správné skupině (skinhedi, politická strana apod.).
Měli bychom vědět, že duchovní prázdnota a chybějící mravní hodnoty nejsou na překážku vysoké inteligenci, hluboké vzdělanosti, tvořivosti a silné vůli k úspěchu. Existují lidé nejrůznějším způsobem schopní a zdatní, přesto mají však zakrnělý charakter.
Sobecká a sebestředná orientace dává zelenou růstu vrozené touhy po moci a slasti s ní spojené. Agrese přítomná v člověku není kultivována, transformována a slouží primitivnímu já. Od této poruchy vývoje se mohou v rámci určitých podmínek odvíjet nejrůznější druhy zla, mezi nimi i šikanování.
Nabízí se důležitá otázka, zda děti a mladí lidé, kteří již nastoupili cestu duchovního růstu, jsou vůči

iniciaci či aktivní účasti při šikanování imunní. Domníváme se, že duchovní zralosti - vyššího stadia spirituálního růstu - dosahují lidé až v dospělosti, a to ještě nemnozí. V tomto smyslu mohou být děti nanejvýš na počátku, a to pouze některé. Jsou to ty děti, které mají doma či ve škole výživnou duchovní potravu a mohou tedy růst. Duchovně probuzené děti se nestávají iniciátory systematického fyzického násilí, ale mohou upadnout do osidel zárodečné podoby šikanování a zejména jsou ohroženy vyhroceným tlakem ke konformitě, který charakterizuje skupiny nemocné šikanováním (viz Skupinová dynamika šikanování).

Bylo by zajímavé převést terminologii duchovního vývoje do terminologie mravního vývoje. Zde se nabízí především šestistupňový psychologický Kohlbergův model vycházející z Kantových obecných úvah o morálce. Nejnižší stupeň je založen na poslušnosti dané strachem z trestu a poslední stupeň je založen na obecných mravních principech. S ohledem na praktické zaměření knihy to uděláme ve zkratce a obecně.

((Poznámka pod čarou:)) Neodpustím si ale jednu praktickou poznámku. Ve světle Kohlbergových výzkumů (Colby a Kohlberg,, 1987, in: Heidbrink, 1997) dosahují lidé do 18 let maximálně třetího stadia, a to pouze někteří. Třetí stupeň je založen na vzájemné dohodě s jinými lidmi. U dospělých lidí jsou výsledky tragické. Většina se nepropracuje, než ke čtvrtému stadiu, které lze charakterizovat jako respekt vůči právu a řádu. Lze tedy vyslovit závažnou hypotézu:

a) I ty nejlepší děti, které jsou na správné cestě a morálně se dobře vyvíjejí, jsou ohroženy, že budou svedeny v rámci pokroucené skupinové morálky prosazené agresory. Důležitost pedagoga pro budování třídního společenství s morálkou založenou na zlatém pravidle "Miluj bližního svého, jako sám sebe", či trochu jinak "Nečiň jiným, to co nechceš, aby činili tobě", je nedocenitelná!

Uvedené tvrzení plně koresponduje s naším závěrem o omezených možnostech duchovně probuzených dětí ubránit se destruktivním tlakům skupiny.

b) S ohledem na výsledky dospělých se nabízí závěr, že obecně neexistují zábrany vůči páchání šikanování a zhoubné agrese vůbec. ((Konec poznámky))

Duchovní a mravní vývoj spolu souvisí. Ve skutečnosti se tyto dva typy růstu pohybují v podobných krocích. Velmi zjednodušeně lze říci, že duchovně zakrnělí agresoři jsou v morálním bezvědomí. Nerozlišují dobro či zlo ve svém jednání. Nasvědčuje tomu mimo jiné jejich morální slepota.

Původ morální slepoty u agresorů

Při setkání s agresory bylo vždy zarážející, že tito mladí lidé neměli žádné vědomé pocity viny, netrápili se skutečností, že někomu ublížili, a zasloužený trest vnímali jako křivdu. Těmto jedincům znásilňujícím slabé chyběl jakýkoliv náhled na nemorálnost jejich jednání. Na základě mnohých zkušeností jsem dospěl k názoru, že morální slepota je působena na dvou úrovních:

* Na povrchnější úrovni má charakter obrany sebepojetí, což se potvrdilo v různých variantách na řadě případů.
* Na hlubší úrovni, a vlastně jako základní zdroj morální slepoty, se ukázala výrazná sobecká a sebestředná orientace.

Ochrana sebepojetí

Odborníkům je známo, že lidé pro ochranu svého sebepojetí udělají mnoho, někteří téměř všechno. Šikanující agresoři, aby ubránili své sebepojetí a odvrátili velkou úzkost z možnosti rozvrácení obrazu o sobě, různými způsoby popírají a vytěsňují realitu. Odmítají sami sebe vidět negativně jako nelítostné tyrany, kteří bijí a mučí slabé a bezmocné spolužáky.

Velmi často zdůvodňují své chování odpověďmi typu: "Strašně mě provokoval..." "Pořád se na mě divně díval..." (připomeňme si Karlovu výpověď v případu 8 - Klasický mazánek). Tento způsob, kdy agresor svaluje vinu na oběť, lze většinou označit jako racionalizaci.

((Poznámka pod čarou:)) V neuvědomělém působení mechanismu racionalizace se uplatňuje také manipulace vztahem příčina-následek. Člověk přikládá svým činům logické, osobně i společensky žádoucí (nebo alespoň přijatelné) motivy tak, aby se jevily jako přiměřené a rozumné. To umožňuje... získat přijatelné zdůvodnění svého chování motivovaného odmítanými pohnutkami. Takový postup klamného zdůvodňování je i častým úmyslným manévrem v různých situacích běžného života. Člověk svádí vinu na někoho jiného nebo dodatečně dokazuje objektivní nutnost určitého činu, aby si "zachoval tvář" před druhým nebo před sebou. Někdy ani nejsou udávané důvody nepravdivé, avšak mají pomoci

skrýt jiné, závažnější, které člověk nechce přiznat. (Balcar, 1983) ((Poznámka pod čarou:))
Zažil jsem případy, kdy agresoři v rámci lhaní a sebeklamu velmi přesvědčivě, s velkým citovým nasazením, dokonce i s pláčem tvrdili, že oběti je šikanovaly, že je bily a týraly. Současně žádali jejich kategorické potrestání. Pedagogové, neorientovaní v záludnostech šikanování, kteří neměli k dispozici důkladnou diagnostiku případu, brali jejich tvrzení zcela vážně (viz případ 16 - Obyčejná pokročilá šikana). Přisuzování vlastních agresivních pohnutek a svého agresivního chování druhým (zde obětem) se v psychologii označuje termínem projekce.
((Poznámka pod čarou:)) Projekce je jednou z dalších metod obrany sebepojetí. V podstatě se jedná o tzv. že obranný mechanismus slouží k odvrácení určitého prvku sebeuvědomění, který je s vlastním sebepojetím neslučitelný a vyvolává úzkost. Neúnosný rozpor, který je s vlastním sebepojetím neslučitelný a vyvolává úzkost.. Neúnosný rozpor, který by vyvolalo rozpoznání některých vlastních, avšak i odmítaných pohnutek, myšlenek nebo vlastností, řeší člověk vytěsněním tohoto poznatku o sobě a jeho projevem v podobě přisouzení takového prožitkového obsahu lidem v okolí, na nichž může být "vnímán", aniž by vyvolal vnitřní konflikt a úzkost. Je-li např. Prožívána agresivní pohnutka pro jedince nepřijatelná, je v důsledku projekce její přítomnost rozpoznána, avšak v podobě sklonu druhých lidí. Tím se mění úzkost z ohrožení obrazu o sobě samém (před nímž není úniku) v prostý strach z okolí ("jsou proti mně"), s nímž je snazší se vypořádat: ... i uplatněním vlastní agrese vůči nim přijatelným způsobem ("když jsou proti mně, musím se bránit"). (Balcar, 1983) ((Konec poznámky))
Sobecká a sebestředná orientace
Základním zdrojem morální slepoty agresorů je jejich sobeckost a egocentričnost. Tito "siláci" se považují za střed světa a z tohoto titulu si upravují mravní normy podle svých potřeb. Úcta k člověku je jim cizí a porozumět utrpení a bolesti bližního je nad jejich možnosti. Používají lidí jako věcí, které lze využít, a jejich zúžený pohled skutečně vnímá šikanování jako "zábavu a legraci". Svědomí se neozývá. Mravní mantinely agresorů jsou pružné, a proto si vždy nacházejí přijatelné vysvětlení pro své nemorální a často i zákon překračující chování. Sami ani netuší, že jsou vedeni nutkavou potřebou rozpouštět vlastní strach a vytvářet falešný pocit bezpečí. Stimuluje je touha po moci a uspokojení z utrpení druhého, ale i další motivy (podrobnější zmínku o motivech k šikanování naleznete v podkapitole Kdo začíná šikanovat?).
Na otázku, proč to dělali, odpovídají vzácně shodně a zcela uniformně: "Měl jsem z toho srandu... Byla to pro nás legrace..." Je vlastně zbytečné se na to ptát, protože není v jejich možnostech reflektovat své skutečné motivy.
Při návštěvách některých odsouzených agresorů ve věznici pro mladistvé lze často slýchat: "Kdybych jenom věděl, že je to trestná činnost, nikdy bych to nedělal..." Obávám se však, že většinou nejde o výčitky svědomí a soucit s obětí, ale o lítost nad tím, že se nedokázali vyhnout trestu.
Sobecko-sebestředná orientace je podstatnou charakteristikou a nutným podhoubím pro růst "zdatného uchvatitele moci a strůjce šikanování".
Kořeny sobecké a sebestředné orientace
Sobecká a sebestředná orientace agresorů spočívá v nelásce k sobě. Může nám to připadat jako absurdní tvrzení, protože v obecném povědomí je sobectví spojováno se sebeláskou. K vyslovení této teze mě přivedly především příznaky narušeného vztahu agresorů k sobě samým. Mám na mysli především jejich závislost na sobě, která vypovídá o absenci sebepřijetí. V tomto uvažování mě podpořily myšlenky M. S. Pecka (1994) v knize Nevyšlapanou cestou a Ericha Fromma (1993) v knize Strach ze svobody. Dovolím si posledně jmenovaného autora krátce citovat.
Sobectví není sebeláska. Sobectví je opakem lásky. Je to druh chtivosti - nutkavé nenasytnosti, která je neukojitelná. I když se sobec soustřeďuje na sebe, není nikdy spokojený, ale stále neklidný, stále hnaný strachem, že nezíská dost, že může něco ztratit, že utrpí škodu.
Při zkoumání nevědomých dynamických sil lze dojít k závěru, že v podstatě tento typ člověka se nejenom nemá rád, ale že sebou hluboce pohrdá. Člověk, který nemá rád sám sebe, který není sám se sebou srozuměn, je stále úzkostlivě soustředěn na sebe. Nemá vnitřní jistotu, která může existovat na základě opravdové lásky a afirmace.
((Poznámka pod čarou:)) Fromm (1993) na jiném místě říká, co je to láska a jaká je její povaha. Sobec

musí být soustředěn na sebe, chtivý dostat vše pro sebe, protože v podstatě postrádá jistotu a uspokojení. Sobectví je přehnanou náhražkou podstatného nedostatku sebelásky." ((konec poznámky))

3.2 Co vede k šikanování? Příčiny a podmínky - spouštěcí mechanismy šikanování

V zamyšlení nad předpoklady šikanování jsme se snažili ukázat, že sobecká a sebestředná orientace člověka je podstatnou charakteristikou a nutným podhoubím pro růst "zdatného uchvatitele moci a strůjce šikanování". Vycházeli jsme ze zkušenosti, že lidé kteří nepřekročili práh krajní závislosti na sobě, nemají probuzenou moc ducha vzdorovat zlu. Dokonce ani nepoznají, když zlo páchají, jak jsme ukázali na morální slepotě agresorů. Jsou proto vydání na pospas svým zoufalým obranám proti strachu, mezi které patří bezesporu i šikanování.

((Poznámka pod čarou:)) Každý člověk tuší křehkou zranitelnost svého svobodného bytí na pozemské pouti. Nemůže si to ale plně připustit, protože by ho zavalil strach. Existenciální úzkost je však v každém z nás, ať si ji uvědomujeme nebo ne. Objektivně totiž svět, ve kterém žijeme, není bezpečné místo a my můžeme kdykoliv vážně onemocnět, být zmrzačeni, přepadeni, může přijít přírodní katastrofa třeba v podobě povodní nebo někdo z našich blízkých zemře. To jistě není úplný výčet toho, co nás může zlého potkat.

Lidská bytost a to i v dětském věku více či méně vědomě hledá východisko ze strachu této bolestivé situace. Možnost, z kterých může volit, není mnoho. Podotýkáme, že často hlásaný názor o možnosti zničit strach, či ho zcela ovládnout je iluzí. Strach je hluboko zakořeněn v našem nitru a patří k naší existenci, je to náš základní dynamismus. Nejtěžší a jediná nadějná možnost jak strach snášet - přijmout a využít pro náš osobní růst je cesta lásky. Většina lidí však volí nenáročnou cestu vedoucí k potlačení strachu, kterou jsem nazval hrou na "silné" a "slabé" nebo na "mocné" a "bezmocné". Do této destruktivní meziosobní strategie patří i šikanování. Podstatou této hry je skrývat svůj vlastní strach a využívat strach u druhých (podrobněji viz Šikanování jako závislost). ((Konec poznámky))

Samozřejmě, že samotná porucha duchovního a morálního vývoje nevede automaticky k týrání druhých. Aby se šikanování jako konkrétní forma antisociálního chování skutečně projevilo, je zapotřebí "souhry" řady příčin a podmínek v oblasti dědičnosti, mozku a výchovného prostředí.

S ohledem na složitost problému a praktické zaměření knihy se zde nebudeme pokoušet předložit ucelenější teorii. Problém pouze načrtneme a pozornost zaměříme především na negativní školní vlivy, které způsobují "zkrat" v normálním chování žáků a vyvolají řetězovou reakci ústící v šikanování. Na mysli máme především destruktivní skupinovou dynamiku, rizikové osobnostní charakteristiky a prostředí neusilující o prevenci

Skupinová dynamika šikanování

Mechanismus proměny zdravé, neinfikované skupiny ve skupinu nemocnou, proměny normálního slušného žáka v brutálního agresora, proměny pohodově se vyvíjejícího žáka ve zlomeného, na agresorovi závislého člověka je velmi složitý a pro nezasvěceného až nepochopitelný proces. Podle mých zkušeností lidé z hlediska určité role tuto změnu vůbec nejsou schopni připustit a kategoricky ji odmítají. Rodiče agresorů například zásadně popírají, že by jejich dítě bylo schopno mučit spolužáka a libovat si v tom.

Jaké síly zde tedy působí? Odborníci jim souhrnně říkají skupinová dynamika.

((Poznámka pod čarou:)) Prof. Kratochvíl (1995) definuje skupinovou dynamiku jakou souhrn skupinového dění a skupinových interakcí. Vytvářejí ji podle něho interpersonální vztahy a interakce osobností členů skupiny spolu s existencí a činností skupiny a silami z vnějšího prostředí. Ke skupinové dynamice patří zejména cíle a normy skupiny, vůdcovství, soudržnost a napětí, projekce minulých zkušeností a vztahů do aktuálních interakcí, vytváření podskupin a vztahy jedinců a skupiny v čase. Čtenářům, kteří mají hlubší zájem o problematiku skupinové dynamiky, doporučujeme skripta "Skupinová dynamika" z pera doc. Kožnara a knihu "Teorie a praxe skupinové psychoterapie" světově proslulého autora Irvina D. Yaloma. ((Konec poznámky))

Stručně lze říci, že jde o síly, které vznikají ve vztazích mezi žáky v jejich skupinovém životě. V tomto smyslu je tedy skupinová dynamika přítomna v každé skupině -obrovský potenciál jejího vlivu na změnu jednotlivce i celé skupiny může sloužit dobru, nebo být zneužit. Je tragickou chybou, že naši pedagogové často neumějí cíleně pracovat se skupinovou dynamikou a budovat pedagogické komunity. Důsledkem

je neprůhledné oddělení oficiálního světa pedagogů a skrytého života žáků. Tato situace dává otevřenou možnost pro nahodilý pohyb skupinové dynamiky (viz Některé nedostatky a poruchy prostředí). V případě šikanování je vlivu skupinové dynamiky agresory nevědomě a nereflektovaně užito k destrukci svobody a vzájemných pozitivních vztahů ve skupině.
Pro potřeby prevence se pokusím osvětlit fungování některých významných součástí skupinové dynamiky šikanování, které podporují rozklad svědomí a dramatický zlom v chování skupiny i jednotlivců. Jsou to metody agresorů k získání moci, tlak skupinových norem, konformita a závislost na vůdci. Vysvětlím jejich vlastní působení a zároveň se budu snažit přiblížit i jejich vzájemné ovlivňování.
Ještě než začnete číst následující text, doporučuji, abyste se podívali na případ 45, který zachycuje neuvěřitelné reakce dospělých a zralých lidí pod tlakem modelové situace. Drasticky je zde ukázáno, co s námi dovede udělat "pouze" obyčejná skupinová "hra" na šikanu.
Agresorovy metody k získání moci
Iniciátoři šikanování od samého počátku (zcela zřetelně od třetího stadia) používají ke zvrácení skupinové dynamiky ve svůj prospěch násilnou indoktrinaci - kombinaci metod vymývání mozku a psychické manipulace, která nabývá až charakteru hypnózy. Tato kombinace zjevných a skrytých metod k získání moci má drtivou sílu. Jestliže jí nečelí speciálně vycvičený "protihráč" - pedagog, případně nepomůže odborník zvenčí, vede často velmi rychle ke zlomení samostatného myšlení a jakéhokoliv odporu ostatních žáků. Zákonitě dochází k nastolení pokročilé etapy destrukce života skupiny - přijetí norem šikanování většinou nebo téměř všemi členy skupiny.
Vymývání mozku (brainwashing)
Fyzické násilí a vyhrožování týráním jsou hlavním nástrojem agresorů ke zlomení a podřízení spolužáků. Oběti jsou vystaveny systematickému násilí, což má za následek i poruchy spánku nebo psychosomatické potíže (bolesti hlavy, břicha apod.). To vede u řady z nich k tzv. vymývání mozku. Agresor prostřednictvím násilí vnutí obětem postoje, způsoby myšlení a jednání, které by samy dobrovolně a po kritickém hodnocení nepřijaly. Oběti začínají vypovídat závisle na agresorech, zcela proti pravdě a svému zájmu. Jsou násilně indoktrinovány.
((Poznámka pod čarou:)) Termín vymývání mozku (brainwashing) použil novinář Edward Hunter při líčení osudů vojáků zajatých v korejské válce, kteří v důsledku systematického mučení (tělesnou, smyslovou deprivací) změnili náhle své názory a přiznávali se i ke smyšleným zločinům. Obdobně fungovalo mučení v politických procesech padesátých let u nás, ale i v dávné historii, například při procesech s templáři ve Francii. ((Konec poznámky))
Možnost nahlédnout do tohoto světa bezpráví a bezmoci mi potvrdila, že odolnost většiny lidí proti tělesné i psychické bolesti je křehká a poměrně snadno se prolomí. Je ovšem těžké zprostředkovat tuto naši zranitelnost "silákům", kteří nebyli vystaveni dlouhodobému krutému týrání.
Určitou podobnost tu nalézám mezi oběťmi a lidmi, kteří mají chronické bolesti a nemohou nalézt úlevu ani při spánku, pořád bolest "drží", až nakonec tětiva jejich vůle praskne. Několik měsíců trvalé bolesti dělá s lidmi divy, doslova před očima se z nich mnohdy stává uzlíček trápení a úzkosti. Oběti šikan (zvláště těch pokročilých) jsou dlouhodobě vystaveny velké tělesné a psychické bolesti. Výsledkem bývá zlomení duševní síly a přesmyk až do extrémní formy závislosti - identifikace s agresorem. Týraná oběť například za agresory "dolejzá", tráví s nimi přestávky mimo třídu, doprovází je domů; znovu a znovu s nimi rozehrává legrace, na jejichž konci je surově zbita.
Systematické násilí vede u oběti k rozpadu její původní identity a nastolení nové, alternativní identity, plně poplatné vůdcům šikanování. Změna je stvrzena nezřídka novým jménem v rámci totalitní ideologie, například "hulibrko" nebo "židovský zmrd".
Psychická manipulace, nabývající až formy hypnózy
Agresoři nepoužívají k uchvácení moci ve skupině pouze zjevné násilí. Ve větší nebo menší míře (nejdravěji v pozdějších etapách šikanování) používají jakousi jeho subtilnější nástavbu - psychickou manipulaci nebo jinak řečeno "myšlenkovou převýchovu". Na pohled nenásilně přesvědčují - podvádějí a manipulativně řídí spolužáky k nesvobodným rozhodnutím. V rámci "kamarádských" vztahů k tomu používají nerovnoprávnou komunikaci, jejíž účinnost je zesilována negativní skupinovou dynamikou. Žáci považovaní za kořist si nechávají odejmout svobodnou volbu rozhodování, ale nejsou si toho vědomi.

Jsou manipulováni.
Vytváří se bludný kruh, protože následkem manipulace je paralyzování samostatného myšlení, prohlubování závislosti, upevňování souhlasu s agresory a jejich podpora - věrnost totalitní ideologii šikanování. Mučitelé jsou touto narůstající mocí doslova opojeni a touží po stále větší kontrole otroků.
V duchu omamné "myšlenkové převýchovy" jsou agresoři považováni svými "přisluhovači" a často i oběťmi za kamarády a sympatické spolužáky. Oběti bezděčně spolupracují se svými manipulátory. Jsou citlivě napojeny na plnění byť jen naznačených přání. Rády dávají svým "vyhladovělým kamarádům" svoji svačinu, případně ji pro ně z vlastních peněz zakoupí. Když si toho náhodou všimne pedagog a zeptá se, co se děje, odpoví například: Já nemám hlad a Pepík si zapomněl svačinu doma. - On je výborný kluk! Nesmím nic říct, měl bych peklo. - Já to mám dobrý. Na mě jenom plive a pohlavkuje mě.
Poměrně běžnou kombinací vymývání mozku a psychické manipulace je hra dvou agresorů na "hodného a zlého". Jeden systematicky týrá oběť a druhý se jí zastává, přičemž se oba výborně baví. Někdy je to zpestřeno tím, že ochránce za svou pomoc vyžaduje finanční odměnu. "Hodný" agresor je obětí ctěn a obdivován za dobrotu a statečnost. Co přikáže, je ochotně vykonáno. Když se takové šikanování odhalí, člověk se nestačí divit, jak se oběť "laskavého" agresora zastává, prezentuje ho jako bojovníka proti šikaně a nesouhlasí s jeho potrestáním.
Vystupňovaná nerovnoprávná manipulativní komunikace nabývá někdy až charakteru hypnózy. Při stoupající závislosti a narůstajícím strachu oběti z agresora roste i její sugestibilita. Příkazy se dějí jakoby v rámci hypnotického raportu (jakákoliv kritičnost k pseudoautoritě agresora chybí, oběť zachovává postoje naprosté poslušnosti...) a mají neuvěřitelnou účinnost, protože působí současně přes nevědomí.
Při rituálu společného mučení, který je pevnou součástí čtvrtého a pátého stupně a vyskytuje se jako "happening" i v nižších stupních vývoje šikanování, bývají všichni účastníci pohlceni, fascinováni strachem a bolestí oběti. Iniciátoři, účastníci a přihlížející bývají někdy extrémně vzrušeni. Při vystupňování transu padají poslední morální zábrany a přihlížející se přidávají také (viz případ 5 - Obětní tanec).
Jako inspiraci k dalším úvahám o mechanismech, které působí ve skupině, nabízím možné dílčí vysvětlení některých jevů prostřednictvím teorie kognitivní disonance a oslabené identity dětských a dospívajících obětí.
((Poznámka pod čarou:)) Osobní identita dětí a dospívajících je obecně z vývojového hlediska křehká a snadno prolomitelná. Subdeprivace významné části současné populace to ještě umocňuje. V kolektivních zařízeních, například v ústavní výchově, ale i ve vojenském prostředí je význam individua potlačen, což usnadňuje prolomení osobního prostoru. ((Konec poznámky))
Teorii kognitivní disonance (jejímž duchovním otcem je Leon Festinger) lze chápat jako řízené chování, řízené myšlení a řízené emoce. Každá složka silně ovlivňuje druhé dvě. Změní-li se jedna, ostatní mají tendenci se změnit v souladu s ní. Podaří-li se změnit všechny tři, individualita vezme za své.
Jak asi vypadá teorie kognitivní disonance v praxi skupiny, kde se šikanuje?
Agresoři prostřednictvím vymývání mozku a psychické manipulace do značné míry řídí chování, myšlení a emoce oběti. V případě, že ovlivní jednu složku, začne "padat domino", zbývající dvě složky se posunou. Při změně všech tří složek dochází ke změně identity - dochází k oněm těžko pochopitelným změnám, o kterých jsme již hovořili.
Zjednodušeně lze popsat proces následovně. Jestliže působením fyzického násilí a psychické manipulace se změní chování žáka, který se například připojí k bití a týrání slabších spolužáků, dojde k rozporu mezi jeho chováním a dalšími dvěma složkami jeho osobnosti. K oslabení rozporu se potom nutně změní jeho myšlení (svoji účast si "rozumově" zdůvodní) i cítění (nepříjemné a drásající pocity se oslabí, případně se promění v libé).
Podobné to je, když se pod tlakem změní cítění, prožívání žáka a je u něj nastolen panický strach v přítomnosti agresora. Potom se změní i jeho chování a myšlení...
Praxe šikan prozrazuje, že směr "padání domina" není náhodný. Při odstraňování nesouladu jde o to, že "přisluhovač" i oběť si v rámci sebezáchovy snaží zachovat integritu (úctu k sobě, svoji hodnotu). Nechtějí si připustit, že jsou na jedné straně "zmanipulovaným agresivním gaunerem bez soucitu" nebo na straně druhé "týraným, všemi opuštěným a ponízeným chudákem". Proto vyrovnávají nesoulad, aby byli ve svých očích alespoň nějak přijatelní.

Tlak skupinových norem
V každé nové třídě a výchovné skupině se záhy utvářejí obecně přijímané normy. Po jejich ustavení se již obtížně mění. V infikované skupině, která postrádá obranyschopnost, zpravidla dochází k tomu, že podskupina agresorů uchvátí neformální role vůdců a prosadí své normy jako normy celé skupiny. Dojde-li k tomu, nastane situace silně navozující konformitu i u méně ovlivnitelných jedinců a dochází k bodu zlomu (viz Pět stupňů onemocnění; čtvrtý stupeň). Málokdo plave proti proudu, a když, tak mu to moc nejde.
Skupinové normy šikanování -nepsaná pravidla vymezující "práva otrokářů" a "povinnosti otroků" - se stávají závaznými a jejich nedodržování je trestáno různými formami - od výrazného nesouhlasu zbytku třídy až po brutální fyzické přinucení. Jejich porušení roztrpčí stejně tak agresora jako nejubožejší oběť. "Většinový" skupinový zákon zásadně ovlivňuje postoje a chování žáků, především legalizuje násilí a morálně ho ospravedlňuje. Prizmatem skupinových norem vidí týrání slabých jako normální a vůbec je nenapadne, že je něco v nepořádku a že by měli učitele informovat. Lidská schopnost rozlišovat dobré a zlé je vyřazena z provozu.
Jestliže je někdo výrazně nekonformní, je schopen vidět nezávisle, odolá tlaku norem a přestoupí zákaz "bonzování" tím, že informuje pedagoga o šikanování, je odsouzen a zavržen celou třídou, včetně obětí. Někdy právě oběti bývají nejvíce dotčeny a roztrpčeny "překrucováním a lhaním bonzáka" (úlohu v tom jistě hraje i fakt, že oběť na rozdíl od učitele musí i po vyšetřování se spolužáky žít). Norma zákazu "bonzování" však bývá překračována zřídka. V tomto smyslu lze vidět v jiném světle výčitky pedagogů: "Proč jsi to jenom neřekl, proč? Vždyť to nebyl žádný problém mi to říct..."
Tendence k nesvobodnému jednání
Tlaku skupinových norem šikanování vychází vstříc tendence člověka k závislému, nesvobodnému jednání. Mám na mysli konformitu a závislou poslušnost k autoritě a poddávání se tlaku patologického prostředí.
((Poznámka pod čarou:)) Podstata konformity spočívá v tom, že se jedinec podrobí nátlaku skupiny. Dochází k tomu, když existuje konflikt mezi silami v jednotlivci, které ho vedou k nezávislému chování, hodnocení a myšlení odpovídajícímu jeho přesvědčení, a mezi nátlakem skupiny. Nátlak nemusí být zjevný; skupina nemusí jednotlivci hrozit a otevřeně ho k něčemu nutit. Nátlak se může odehrávat nenápadně. Už sám výskyt určitého názoru nebo jednání ve skupině, který jednotlivec vnímá jako rozdílný od svého vlastního, na něj působí nátlak. Ten pramení ze strachu, že se mýlím, že "nedržím krok" se skupinou apod.
Skutečně konformní odpověď pod tlakem skupiny může mít u jednotlivců buď podobu faktického chování (přidá se ke svým druhům z jedné vesnice při ukamenování oběti), nebo jen podobu slovní (prohlásí něco ve shodě s míněním skupiny) - Krech, Crutchield a Ballachey (1968). ((Konec poznámky))
Domnívám se, že ve skupinách s pokročilým stupněm šikanování se vyskytuje od prvopočátku zvýšená pohotovost ke konformitě. Tato pohotovost významné části skupiny je "vodou na mlýn" snaze agresorů zotročit spolužáky. Poddajnější jedinci vytvoří rychle s agresory většinu, která drtí odpor méně konformních žáků.
Hyperkonformní žáci téměř od počátku zrodu šikanování nevěří svému názoru (i když tuší, že to, co se děje ve skupině, je týrání), ale raději se přikloní k názoru vůdců, že je to jen legrace. Koresponduje to se sociálně psychologickým poznatkem, že člověk často nevěří svému vnímání, když věrohodné autority tvrdí něco jiného a evidentně odpovídají i na velmi jednoduchou otázku nesprávně (Krech, Crutchield, Ballachey, 1968).
Z praxe je zřejmé, že jakákoliv organizace nebo skupina vyžaduje pro svoje fungování určitý vztah autority a podřízenosti. Zdá se však, že významná část lidí vyhledává závislost na mocensky založených jedincích, protože se bojí vlastní svobody. Vzhledem ke své nejistotě při absenci nějaké autority vychází tato podskupina vstříc jakékoliv autoritě, nedokáže posoudit hlubší kvalitu osobnosti, umí rozlišit pouze vnější sílu - moc (která je často také pouze závislostí, avšak s opačným znaménkem). V tomto smyslu se někteří žáci sami hrbí a vlastní pílí se stávají "satelity" agresivních pseudoautorit, přenechávají jim odpovědnost za své rozhodování. Tito žáci se nevědomě považují za nástroj provádějící vůli vůdců, a

proto si nepřipouštějí odpovědnost za vlastní činy.
Na otázku, proč se připojili k šikanování, odpovídají: "Řekl mi, abych to udělal..." nebo "Všichni to dělali, tak jsem to chtěl taky zkusit..." apod.
Drtivá většina lidí se totiž snadno propůjčí ke krutému mučení svých bližních, pokud je jim to přikázáno autoritou nebo jsou pod "tlakem" příležitosti totalitně-násilného prostředí. Prokázaly to výsledky dnes již slavných experimentů Milgrama a Zimbarda, které otřásly všeobecně rozšířenou představou jasně odděleného dobra a zla, kdy krutí jsou jen psychopati, ale my rozhodně ne.
V Milgramově experimentu 65 % z testovaných dobrovolníků ve věku 20 až 50 let podlehlo nátlaku autority vědce a poslušně pouštělo do "testovaných" osob elektrický proud v životu nebezpečných dávkách při údajném zkoumání vlivu trestu na učení. V této proceduře pokračovali, přestože "testované" osoby přesvědčivě plakaly, sténaly a naříkaly (dobrovolníci netušili, že se jedná o předstíranou bolest a že testovanými byli oni sami).
V tzv. "vězeňském" experimentu Zimbarda se při simulované "hře" na dozorce a vězně rozpoutala u příliš mnoha strážců vášeň týrat své svěřence. Vzhledem k závažné patologii chování musel být experiment předčasně ukončen. Většina dozorců se údajně vžila tak do svých rolí, že chtěla dál pokračovat.
Rizikové osobnostní charakteristiky protagonistů šikany
Osobnostní charakteristiky pachatelů a obětí šikany, ale i členů skupiny, kde se šikanuje, jsou pro vznik a vývoj tohoto jevu velmi důležité. Svůj význam zde má i osobnost pedagoga.
Nejvýznamnější rizikové faktory pro nastartování šikany představují osobnostní charakteristiky jejích iniciátorů a obětí a jejich vzájemný vztah. Někdy člověk může nabýt dojmu, že se mezi těmito protagonisty jedná o nějaký skrytý scénář zvláštní "spolupráce". Jako by jejich vzájemné chování a jejich potřeby do sebe zapadaly. Souvisí to se zmíněnou hrou na "silné" a "slabé". V některých případech lze za touto hrou skutečně vysledovat obecnou nesexuální, charakterovou tendenci k vzájemné sadomasochistické závislosti tyrana a týraného (viz případ 32 - Oběť provokatér).
Existují však i jiné spouštěcí varianty. Osobnostní charakteristiky agresorů a obětí zde ustupují do pozadí, respektive žádné "typické" charakteristiky nejsou přítomny. Děje se tak v případech zaběhnutých tradic v učňovských internátech, dětských domovech, výchovných ústavech, věznicích a samozřejmě na vojně. Šikana se stává trvalou součástí těchto institucí. Mechanismus šikanování jakoby začne žít samostatným životem. Nezáleží příliš na tom, kdo přijde a kdo odejde, šikanování zůstává zaběhnutým systémem předávaným z ročníku do ročníku.
Případ 29 Vzpurná oběť
Na jednom internátě na periferii většího města určeném pro studenty různých typů středních škol byla zavedena tradice mazáků a bažantů. Součástí této tradice bylo, že vyjukaní bažanti odtržení od mámy a táty museli první den zpívat mazákům. Vypadalo to například tak, že dva nováčci šli na vycházku a potkali "uvítací výbor" deseti mazáků. Ti je obklopili a žádali, aby zazpívali. Když neuposlechli, dostali "nakládačku"; když poslechli, tak někdy byli zbiti také. Výjimečně se stalo, že byl někdo opomenut. Běžné bylo vybírat v noci "výpalné" (cigarety, jídlo apod.).
Tak, jak velelo toto zvykové právo, vtrhla skupina mazáků ke třem spícím studentům průmyslové školy. Jeden nováček, trénovaný v sebeobraně, se po probuzení ranou pěstí do obličeje rychle probral. Po dalším výpadu uchopil agresora a mrštil jím o zeď. Útočník zůstal ležet na zemi omráčený. Ostatní okamžitě utekli. Zneškodněný hrdina se vzpamatoval chvilku po jejich rychlém odchodu. Vyběhl prý ze dveří jako závodní chrt. Vzpurného bažanta měl přijít potrestat stokilový boxer, ale nedostavil se.
Následující dny houstlo mezi bažanty a mazáky napětí. Později došlo ještě ke dvojímu měření sil. Poté napětí opadlo a studenti už měli trvale od mazáků pokoj. Je zřejmé, že takový happy end by nebyl možný u vojenské šikany, kde jsou "páky" ke zlomení vzpurných bažantů mnohem silnější.
Oběť je vybírána často nahodile například i při vysoké koncentraci agresorů ve třídě, případně existenci gangu násilníků z nejstarších ročníků v zařízení. Mrňous týraný mazáky školy přijde k takovému vyznamenání jako slepý k houslím.
Případ 30 Praktiky osmáků
Sedmiletá holčička v brýlích s brašnou na zádech vyšla před školu. Čtyři osmáci na kolečkových bruslích do ní začali narážet. Dívka upadla a začala plakat. Brýle ležely kousek od ní. Jeden chlapec se ve smyku

akrobaticky pro brýle sehnul a praštil s nimi o zeď. Když se po chvíli děvčátko zvedlo a udělalo pár kroků, jeden "hrdina" na ni znovu najel a srazil ji do křoví.
Kdo začíná šikanovat a jaké má k tomu motivy?
Agresoři-iniciátoři, s nimiž jsem se setkal, byli vždy ti "silní", alespoň v dané skupinové konstelaci. To znamená, že to byli žáci, kteří uměli svůj strach skrývat (i před sebou) a zneužívat strachu druhých. Jejich afektivní výbava (temperament, vegetativní reaktivita...), kterou dostali do vínku, jim automaticky umožňovala při tělesné a psychické zátěži reagovat "silně". Tváří v tvář konfliktům uměli potlačovat nejistotu. Zápasy spojené s rizikem v nich vyvolávaly jakousi euforii, která přehlušovala vnitřní neklid a strach. Tito psychičtí siláci byli zpravidla i fyzicky zdatní, přinejmenším ve srovnání s obětí. Občas mívali nějakou tu zkušenost s bojovým uměním, nebo se o něj "teoreticky" (na videu) zajímali a živili tím svou útočnost.
Vždy se u nich dala zaregistrovat nápadná, i když nereflektovaná krutost - tedy skvělý pocit z utrpení a ponížení šikanované oběti - a masivní touha po moci. Tyto dva motivy - krutost a touhu po moci - lze považovat za hlavní hnací pružinu konání agresorů. K tomu, aby někdo někomu ubližoval, však jistě existují různé další motivy, které se k esenciálním bratrsky přidávají, nebo je i předbíhají a vytvářejí společně komplikované motivační struktury. Zmíníme se alespoň o některých.
((Poznámka pod čarou:)) Hlouběji v osobnosti těchto krutých a po moci dychtících bytostí byla často skryta obecná charakterová sadistická, případně sadomasochistická tendence. ((Konec poznámky))
* Motiv upoutání pozornosti. Agresor jako herec na divadle touží být středem zájmu publika, dělá tedy všechno proto, aby získal obdiv a přízeň spolužáků. Pořádá proto ve třídě představení ve stylu "římské minikoloseum".
* Motiv zabíjení nudy. Šikanování přináší citově prázdnému tyranovi vzrušení, poskytuje mu podněty, které ucítí skrz svou "hroší kůži", a on konečně najde, co ho skutečně baví. Snad prožívá i pocit, že teď opravdu žije.
* Motiv "Mengeleho". Tady se v člověku probudí dřímající anetický badatel, který chce nalézt tajemství člověka tím, že zkouší, co vydrží. Zkrátka chce přijít věci na kloub, ať to stojí, co to stojí. Třeba tak, že oběť "rozebere" jako nějakou hračku.
* Motiv žárlivosti. Žáci závidí dobrému žáku přízeň učitelů, a tak se mu mstí. Tento důvod vedoucí k šikaně je již popsán v biblickém příběhu Josefa a jeho bratří.
* Motiv"prevence". Bývalá oběť chce předejít svému týrání a na novém působišti začne pro jistotu sama šikanovat, případně se rychle přidá k nějakému průkopníkovi.
* Motiv vykonat něco velkého. Někteří násilníci jsou odsouzeni k celkové neúspěšnosti, včetně školní. Šikanováním si dokáží sami sobě, že jsou schopni výkonu. Nejsou již pouze balónem, do kterého se kope, ale oni sami se stávají příčinou významného děje.
Osobnosti agresorů-iniciátorů, tak jak jsem je poznal, byly nepochybně duchovně a mravně nezralé. Souvislost lze vidět s častějším výskytem těžké citové deprivace nebo alespoň subdeprivace v rodině či náhradní rodinné výchově. Tito agresoři v mnohém připomínali tzv. ofenzivní deprivanty (Koukolík, Drtilová, 1996). Nápadně společná v tomto smyslu byla zvláště jejich nenasytná touha po moci a jejich neschopnost tvůrčí spolupráce.
Z praktického diagnosticko-nápravného hlediska jsem zaznamenal významnější výskyt tří typů agresorů-iniciátorů šikanování.
1. typ
Hrubý, primitivní, impulsivní, se silným energetickým přetlakem, kázeňskými problémy - narušeným vztahem k autoritě, někdy zapojený do gangů páchajících trestnou činnost.
Vnější forma šikanování: Šikanuje masivně, tvrdě a nelítostně, vyžaduje absolutní poslušnost, používá šikanování cíleně k zastrašování ostatních.
Specifika rodinné výchovy: Častý výskyt agrese a brutality rodičů - jako by agresoři násilí vraceli nebo ho napodobovali.
2. typ
Velmi slušný, kultivovaný, narcisticky šlechtěný, sevřený, zvýšeně úzkostný, někdy i se sadistickými tendencemi v sexuálním smyslu.

Vnější forma šikanování: Násilí a mučení je cílené a rafinované, děje se spíše ve skrytu, bez přítomnosti svědků.
Specifika rodinné výchovy: Časté uplatňování důsledného a náročného přístupu, někdy až vojenského drilu bez lásky.
3. typ
"Srandista", optimistický, dobrodružný, se značnou sebedůvěrou, výmluvný, nezřídka oblíbený a vlivný.
Vnější forma šikanování: Šikanuje pro pobavení sebe i ostatních. Patrná snaha vypíchnout "humorné" a "zábavné" stránky.
Specifika rodinné výchovy: Nezaznamenal jsem významnější specifika. Pouze v obecnější rovině je přítomna citová subdeprivace a absence duchovních a mravních hodnot v rodině.
Kdo bývá šikanován?
Postihnout, jak vypadá oběť šikanování, je poněkud obtížnější než zachycení charakteristiky agresora. Téměř každá skupina si najde nějakou tu menší oběť a kritéria tohoto "vyznamenání" jsou velmi rozmanitá. Navíc někdy není důležité, jaká oběť vlastně je, její výběr je naprosto nahodilý. Při troše smůly se může obětí stát kterékoliv dítě.
Přesto na školách existují "typické" oběti, které jsou opakovaně týrané. V žádném případě to nejsou nějací defektní jedinci. Jsou to pouze "nejslabší ze slabých". To znamená, že vůbec neumějí skrývat strach a využívat strachu druhých. Nejsilnějším "magnetem" chronicky šikanovaných obětí je jejich příliš viditelná bojácnost, která bývá v důsledku předcházejících zkušeností z vymývání mozku vystupňována do krajnosti. Důležitá je i jejich vrozená "slabá" reaktivita v zátěžových situacích. Na rozdíl od agresorů ve střetech ztrácejí hlavu, propadají panice, hrůze, malomyslnosti, výčitkám svědomí, přílišné sebekritičnosti... V tomto smyslu žáci, kteří jakoby přitahují násilí, nemusejí být vždycky fyzicky slabí, nemusejí mít tělesný handicap. Zpravidla však bývají méně zdatní než agresoři.
Někdy se ovšem stane obětí chlapec, který by mohl skály lámat, ale psychicky je zcela bezbranný. Jakýkoliv náznak agrese a měření sil ho viditelně vystraší. Od začátku se nedokáže vzepřít ústrkům. Přitom jeho chování k dospělým se nemusí jevit jako bojácné. Je třeba snaživé až vtíravé, někdy i halasné, a může u pedagogů vyvolávat nevoli a někdy i nepřiměřenou přísnost. Vůbec přitom nepostřehnou jeho nejistotu a volání o pomoc. Pokusy pomoci několika fyzicky robustním "typickým" obětem jejich zařazením do běžného kurzu karate a sebeobrany příliš neuspěly. Tito chlapci nedokázali uvolnit zablokovanou agresi do sportovního střetnutí a chyběla jim vůle k tréninku. Významný efekt však měla malá psychoterapeutická skupina, která kromě sebepoznávání obsahovala ve druhé části programu posilování a nácvik prvků juda a karate.
Případ 31 "Typická" oběť
Zdeněk je uzavřený, tichý, mírný, málomluvný, zvýšeně sebekritický a nápadně bojácný chlapec. Fyzicky není příliš zdatný. Jeho dlouhodobou vášní jsou drahé kameny. Po několik let je o prázdninách hledal v lokalitách jejich výskytu a bez peněz tak dokázal vytvořit pozoruhodnou sbírku. Na nynější školu byl převeden, protože na té minulé byl dvakrát šikanován. V nové třídě nikoho neznal. Od počátku se cítil osamocený a bolestně to prožíval. Později mi řekl: "Snažil jsem se skamarádit, ale jako kdyby žádný neměl zájem. Nikdo se mnou skoro nemluvil. Jedině když něco chtěli."
Při "strachovém testu" úplně selhal. Oblíbené silácké hry ve třídě vůbec nechápal a děsil se jich. Hrálo se tu například na babu, při které se dávalo pěstí do rozkroku. Vypověděl: "Perou se mezi sebou surově a já nevím, jestli je to ze srandy." Zdeněk je "typická" oběť, jejíž "úchylkou" je, že nedokázala posoudit "vážnost či nevážnost násilí" a věrohodnost výhrůžek.
Přiblížím to jeho vlastními slovy: "Nevěděl jsem, co mám dělat. Několik kluků ke mně přišlo a dávali mi příkazy. Podej to okamžitě, nebo dostaneš přes držku. Měl jsem strach. Nevím, jestli to mysleli vážně, nebo ne. Nepoznal jsem to. I když měli dobrou náladu, tak byli takoví. Raději jsem je poslechl a podal jsem jim to.
Dobiáš (předseda třídy) si na mně zkoušel triky, které viděl v televizi. Naznačoval proti mně údery nohama i rukama. Nevím, kdyby mu to nevyšlo, co by dělal. Kdyby se strefil a kopl mě do varlat. Mám strach, co by se stalo, kdyby to myslel vážně."
Nakonec tento odvážný karatista kopl jiného ustrašeného chlapce do krku a ten zůstal ležet v

bezvědomí. Strach "slabého" se silákům líbil. Od jiného svědka jsem se dozvěděl o řadě "vtipů", které mi Zdeněk neprozradil. Dali mu například do tašky prezervativ, pak ho jako náhodou objevili. Potom chlapce obklopili a smáli se. Nakonec si se Zdeňkem pohazovali a řvali: "Ty jsi náš bejk." Nebo si o něm vykládali různé obscénnosti tak, aby to slyšel. Kreslili oplzlé kresby na tabuli a psali k tomu jeho jméno... Chlapec byl "typická" oběť, a tak se prostě spolužáků bál. Jeho strach se vystupňoval natolik, že přestal chodit na tělocvik. Připadal si tam ještě zranitelnější. Vždy zůstával ve třídě, ale do tělocvičny nešel. Neomluvené hodiny se mu sčítaly a hrozilo mu vyloučení. Tehdy začalo být třídnímu učiteli něco nápadné a poslal ho za mnou do poradny. Zdeněk byl v nové škole opět šikanován, i když ne tak brutálně jako tam, odkud přišel. Měl totiž velkou "vadu charakteru", nikomu neubližoval, sám se nedokázal bránit a nápadně se bál. Byl špatně vybavený pro hru na "silné" a "slabé".

Nakonec ještě jednou bude Zdeňka citovat: "Zatím to šikanování není, ale přijde to co nevidět." V tom se mýlil, šikanování to již bylo, i když v počátečním stadiu. Jeho následující postřeh byl zcela pravdivý a poučný: "Ti silní si dělají ze slabých srandičky. Oni si myslí, že my slabí nic nezmůžeme, že si mohou dělat, co si zamanou. Otravujou slabé. Když oni někomu ubližují, tak se všichni ostatní posmívají a mají z toho radost. Vím, jaké to bylo na minulé škole. Nechci na to vzpomínat." A potom se rozplakal.

Existují rovněž určité charakteristiky, které zvyšují riziko, že někdo bude šikanován. Oběti bývají často nějak oslabené - mívají v širším slova smyslu tělesný či psychický handicap, případně se liší od skupinové normy a jsou v menšině. "Silní" žáci doslova větří, aby zpozorovaného oslabení zneužili ve svůj prospěch. Z tělesných handicapů se poměrně často vyskytuje malá fyzická síla, obezita, tělesná neobratnost, nějaká mimořádnost ve vzhledu, například následky po operaci rozštěpu (což se nezřídka odrazí v ponižující přezdívce, například "Ptakopysk").

Do psychických znevýhodnění patří například hyperaktivita s poruchou pozornosti (ADHD), specifické poruchy učení (dyslexie, dysortografie apod.) a opožděný duševní vývoj. U poslední rizikové charakteristiky se krátce zastavím. Jestliže se mentální postižení projevuje dezorientací v sociálních vztazích, naivitou, těžkopádností, závislostí a zvýšenou sugestibilitou, je velké nebezpečí, že takový žák, známý například pod přezdívkou "Guma", bude zesměšňován, ponižován a později tvrdě šikanován. Riziková situace "mentálně nejslabšího žáka" se vyskytuje na všech typech vzdělávacích zařízení, není to záležitost pouze speciálních škol.

Oslabení, která obnažují dítě pro agresi "silných", je celá řada. Může se jednat o depresivní stav nebo vyčerpání po dlouhodobé nemoci, ale i o nízký socioekonomický status rodičů.

Zvláštní kapitolou jsou oběti, šikanované pro svou odlišnost od skupinové normy. Tito "deviantní" žáci jsou velmi různorodí, protože velmi rozmanité jsou i skupiny. Jejich odlišnost může být jak ve směru pozitivním, tak i negativním. Zajímavé je, že každého "ochránce průměru a správnosti" jakákoliv výraznější odlišnost nějakého člena dráždí ke "spravedlivé" agresi.

Někdy se stává, že žáci, kteří se snaží vzorně plnit požadavky a normy učitelů, jsou ostrakizováni. Premianti třídy jsou považováni za šprty, "šplhouny"...

Jinou variantou je rasová odlišnost. Například jediný Rom je ve třídě mezi "bílými" a několika skiny. Ten bývá za narušení "čistoty" skupiny tvrdě ztrestán.

Typologie obětí

Pro praktické potřeby prevence má význam vědět něco o podskupinách a typech obětí. Podle předcházejících poznatků existují

1. oběti "slabé" s tělesným a psychickým handicapem,
2. oběti "silné" a nahodilé (viz případ 29 - Vzpurná oběť),
3. oběti "deviantní" a nekonformní,
4. šikanovaní žáci s životním scénářem oběti (viz případ 31 - Typická oběť).

Dále rozlišujeme oběti, které nemají ani jednoho kamaráda a jsou zcela izolované, a oběti, které mají alespoň jeden pozitivní opětovaný vztah apod.

Situace však bývá v mnoha případech nepřehledná. Oběti mohou být velmi slušní žáci s dobrým prospěchem, ale všechno je jinak, když se obětí stanou vyhlášení darebáci a provokatéři. Tady je rozpletení problému, kdo koho napadl, kdo koho týral, velmi obtížné. Aby nebylo zmatků málo, stává se také, že oběť je současně agresorem. I v nejobtížnější situaci se pedagog může držet jasného pravidla:

Žádný žák nesmí být týrán!
Jak zamotaná může být skutečnost, ilustruje případ 32, který jsem nazval Oběť provokatér.
Případ 32 Oběť provokatér
Sedmák Petr měl doma spartánskou výchovu. Žádné sentimenty, něha nebo mazlení. Za každou maličkost dostal tvrdý výprask. Později se ukázalo, že chlapec sebemrskačsky tresty vyhledává. Páchal různé nepravosti tak, aby byl vždy přistižen. Když nedostával lásku, tak si aspoň vynutil pozornost v negativním smyslu. Určitě je to lepší než být "vzduch". Stal se závislým na "kopancích" rodičů. Při jednom vážném přestupku ho matka zbila obzvlášť tvrdě. Druhý den ve škole omdlel. Když se probral, točila se mu hlava, zvracel, viděl před očima bílé světlo. Byl poslán na pět dní do nemocnice. Diagnóza zněla: lehký otřes mozku.
Svoje rigidní schéma z rodiny, jak získávat "láskyplnou" pozornost, aplikoval s úspěchem i ve škole. Platil tu všeobecně za pěkné kvítko a provokatéra. Na první pohled se zdálo, že se pohybuje ve vztazích se svými kamarády, podobnými kvítky, jako ryba ve vodě, stále ve výtečné náladě. Po nějaké době mi však volala jeho matka, že se jim doma ztratily peníze. Petr se prý okamžitě přiznal, avšak tvrdil, že je ukradl proto, že musí kupovat cigarety spolužákům. Když jsme spolu mluvili, Petr mi řekl, že peníze vzal nezávisle na šikaně. Doma je vzal již několikrát. Připustil však, že mu někteří kluci brali cigarety násilím. Jeden ho vzal například pod krkem a hodil ho na stěnu a poručil mu, aby "navalil" cigarety.
Vyšetřováním svědků se ukázaly podivné věci. Kamarádi, které Petr označil jako své nejlepší, se k němu chovali poněkud "macešsky", i když vezmeme v úvahu jeho potvrzené provokativní chování. Společnou "notu" tohoto zvláštního vztahu vyjádřili jednoduše. "Kamarádi Petra mlátí a mají z toho srandu. Strašně se jim líbí, že zčervená jako krocan a potom brečí jako hejkal." Uvádím ukázky jejich "náklonnosti" podle výpovědi svědků:
* Společně ho chytnou a lehce ho bouchají do zad. Postupně rány přitvrzují a nakonec ho shodí na zem a kopou do něj. On se začne svíjet a brečí. Pak se zvedne a jde do lavice a v pláči pokračuje.
* Položí ho na zem, dva ho drží a lechtají ho, dávají mu pigbelky. Jindy mu vyhrnou triko a házejí pětikorunou na břicho. On potom strašně brečí.
* Někdo z kamarádů do něj strčí. Petr se rozčílí a také do něj strčí. V tu chvíli dostane pořádnou facku a rozbrečí se.
Bití od jeho nejlepších kamarádů Petrovi však vůbec nebrání v tom, aby za nimi lezl jako ocásek a dál je častoval vtípky: "Vylešti si popelníky, santusáku, diskofile..." A hra se opakuje... Opět zčervená jako krocan a pláče jako hejkal.
Tento příběh mě vede k tomu, abych alespoň krátkou poznámku věnoval problematice obětí-provokatérů. Ve všech případech šikany agresoři tvrdí, že byli provokováni. V drtivé většině to není pravda. V případě, že se skutečně jedná o oběť-provokatéra, samotné označení nestačí. Výroky typu "Je to provokatér, sám si za to může" nic neřeší. Je nutné bludný kruh přerušit a týrání zastavit.
Jaká je riziková konstelace skupiny?
Ve skupině, kde se rozvinul pokročilý stupeň nemoci, bývá od počátku riziková konstelace postojů jednotlivých žáků k šikanování. Na konkrétních "příklonech a odklonech" záleží, zda počáteční pokusy zapustí kořeny, nebo budou jednoznačně a nekompromisně zastaveny.
Ve skupině je alespoň jeden žák s iniciativním postojem k týrání slabých. Většina členů skupiny vše hodnotí s ohledem na svůj prospěch a ze svého sebestředného pohledu. Počáteční pokusy o šikanování se jich nijak nedotknou, nemají soucit a nevnímají utrpení spolužáka. Pokud mají nějaké výhrady, jsou paralyzováni strachem. Jejich postoje k ponižování a mučení spolužáků nejsou aktivně nesouhlasné, nemají snahu šikanování nějak zabránit. Naopak jejich postoje jsou pro "zabydlení" šikanování příznivé a pohybují se od pasivního zastrašeného nesouhlasu přes nezúčastněnost (mě se to netýká, mě to nezajímá), sympatizování (se zájmem přihlížejí, pozorují a baví se) až po souhlasný postoj (aktivně se připojují).
Konstelace postojů se v průběhu onemocnění mění a pro léčbu je důležité znát aktuální vzorec.
Osobnost pedagoga
Hlavním "nástrojem" pedagoga při ovlivňování skupiny a jednotlivců je jeho vlastní osobnost. Ta musí být v pořádku, pedagog musí sám sobě rozumět a znát své možnosti. Jinak řečeno, potřebuje umět

reflektovat sám sebe i svůj vztah k žákům. Není-li tomu tak, potom nevyhnutelně na svých svěřencích a celé skupině páchá škody. Závažných nedostatků může být celá řada: od morální nezralosti přes absenci nadání pro pedagogickou práci až po výraznou patologii. Zhoubné důsledky vzhledem k šikanování měly zejména nedostatky v oblasti motivace a mravnosti.

V ojedinělých případech jsem se setkal s pedagogy se silnou motivací k práci, ale motivací značně pochybnou. Zdrojem jejich zájmu o povolání byla potřeba moci, potřeba stavět se do role významné autority, která může ovládat, přikazovat, manipulovat a trestat, dále potřeba cítit se nadřazení (fyzicky nebo duševně - intelektově, morálně) a malá sebedůvěra až pocity méněcennosti. Jejich motivace byla ve skutečnosti totožná s motivací iniciátorů šikanování. Takto zaměřený pedagog nepřímo, ale účinně podporoval ducha šikanování.

Šikanu nevědomky podporovali i osobnostně nevyzrálí pedagogové, kteří zůstali uzavřeni sami v sobě, ve svých potřebách a problémech. Nebyli schopni vytvořit ve třídě atmosféru náklonnosti, vcítění, soucitu a porozumění. Chyběla jim schopnost "uvidět" trápení "slabých" žáků a vnímat skupinu jako živý organismus, ve kterém se neustále něco děje. Krajně podezřelé okolnosti přehlíželi a paradoxně oceňovali "subtilní" agresi "silných" vůči outsiderům (případ 33).

Případ 33 Jsou strašně hloupí

Při odhalení šikanování dvou nových žáků ve třídě jsem se setkal s třídním učitelem. Zeptal jsem se, co si o obětech myslí. Odpověděl následovně: "Jsou strašně hloupí, zhoršují mi prospěch třídy, mají průměr 3,22. Rád bych se jich zbavil. Nedivím se, že jim kluci zatápí." V dílenské praxi byli týraní žáci posuzováni jako mírní, hodní a šikovní.

Některé nedostatky a poruchy prostředí

Někteří lidé mají geneticky (možná i jinak) podmíněnou vyšší pohotovost a průraznost povahy ke "znásilňování" slabých. Z toho však nevyplývá, že se stanou automaticky iniciátory šikanování. Vývoj závisí na působení nejbližšího prostředí a na jejich aktivní práci na sobě. A i v případě, že osobnost strůjce "uzraje", není jisté, zda v konkrétní skupině k šikanování dojde. Závisí to na konstelaci skupiny a na "vyzbrojenosti" pedagoga. Je nutné připustit, že prostředí má pro výskyt šikanování nepřehlédnutelný vliv. Pod prostředí můžeme zahrnout všechno, co agresory obklopuje. Zde se s ohledem na hlavní smysl příručky zaměřím na nejslabší místo v prevenci šikanování ve školách, jímž je podcenění skupinového mechanismu šikanování. O jeho fungování jsme mluvili hned na počátku (viz Skupinová dynamika šikanování). Pouze letmo se dotknu poruch rodiny, vztažné skupiny a širších negativních společenských vlivů.

Tradiční pedagogický styl

Šikanování se odehrává v prostředí škol a školských zařízení, kde bývají pedagogové postaveni před hotovou věc - dostanou do péče skupinu s neznámým konstelačním vzorcem, ve které již hoří nebo kdykoliv může začít hořet zápalná šňůra šikanování. Jak si s tím pedagog poradí, záleží jenom na něm. Ze zkušenosti vím, že se boj proti šikanování pedagogům nedaří. Domnívám se, že základní překážkou úspěšné prevence šikany je tradiční způsob práce, který pedagogům neumožňuje účinně proti šikanování zasáhnout. Jde o převažující způsob řízení vztahů mezi pedagogem a žáky, který můžeme nazvat hierarchicko-autoritativní. Pedagog v něm usiluje z pozice nadřazené autority proti celé třídě o svůj vliv. Využívá k tomu své přirozené převahy. Spoléhá pouze na své schopnosti, názory a postřehy. Skupinu řídí přímo sám, převažuje jednostranná komunikace, je opomíjena spolupráce mezi žáky; se spoluúčastí žáků na dotváření formy a obsahu výuky se nepočítá.

Hierarchicko-autoritativní styl nevyužívá potenciálu vzájemných vztahů a interakcí mezi žáky, nechává ladem a náhodě mocné síly skupinové dynamiky. Pro tento způsob práce je důležité, aby pedagog byl silná a energická osobnost, která dokáže spolehlivě nastolit vnější kázeň, bez níž není výuka možná. Jsem si jist a mám prakticky ověřeno, že především výchovný, ale i vzdělávací potenciál tradičního způsobu je menší než u demokratického, tzv. komunitního modelu práce, který promyšleně pracuje se vztahy mezi jednotlivými žáky, mezi žáky a vyučujícími i mezi vyučujícími samotnými. Kupodivu i tolik diskutovaná kázeň je zde v pořádku, a to jak vnější, tak i ta vnitřní. Demokratické řízení vztahů dovoluje přiblížit formální a neformální strukturu ve skupině. Znamená to, že snahy a cíle proklamované oficiálně učitelem jsou přijaty většinou žáků za vlastní, čímž je dán zásadní předpoklad pro jejich naplnění.

Hierarchicko-autoritativní styl má vzhledem k šikanování velká rizika:
* Podporuje vznik táborů "my" a "vy". Při rozdělení třídy na skupiny, které si navzájem nedůvěřují, snáze zakořeňují pravidla šikany. Jako přirozené se potom jeví požadavky kontroly komunikace agresory. Nesmí se nic vynášet a platí: "Když to řekneš učiteli, jsi bonzák."
* Vede k vytvoření oficiální sociální struktury, kterou žáci nepřijmou za svou, je pro ně cizí a nezajímavá. To pochopitelně podněcuje snahu hledat a budovat vlastní přijatelnou parastrukturu. Zákonitě dojde k rozporu mezi formální a neformální strukturou skupiny. To znamená, že je velká vzdálenost mezi normami, hodnotami a postoji, které preferuje pedagog, a normami, hodnotami a postoji, které upřednostňuje většina žáků. Taková situace brání pedagogovi poznat skrytý život ve skupině a nedovoluje mu, aby ho významnějším způsobem utvářel. Pedagog sice dosáhne vnější kázně, ale neví nic o bezpráví a násilí uvnitř. Nedokáže zajistit bezpečí a spravedlnost ve chvílích, kdy není přítomen.
* Nepracuje systematicky se zpětnými informacemi od jednotlivých žáků, nesměřuje k sebeuvědomění a sebepoznání skupiny jako živého organismu, a tudíž nedokáže reflektovat "infekci" a chybné kroky. Nárůst pedagogických omylů vede k deprivaci potřeb skupiny jako celku, což vytváří příznivý terén pro sebedestrukci v podobě šikanování.

I silný pedagog je jenom člověk

V osamělém boji o autoritu a vliv s celou třídou, což je několik desítek mladých lidí, se stává, že pedagog zejména při určitém oslabení vychází jakoby vstříc "silným" žákům nebo prostě většině třídy. Snaží se často neuvědoměle "s nimi vyjít", aby si udržel pozici autority a moc, tolik potřebnou pro kvalitní výuku. Vždy je to na úkor "slabých" žáků, které ostatní přezírají a posmívají se jim.

Pedagog spoléhající pouze na svoji vlastní sílu má strach z konfliktu s agresorem před třídou. Bojí se, a to oprávněně, že ho nikdo nepodpoří, má obavy z totální ztráty autority. V případě, že má smůlu a ve třídě se mu sejde několik značně problémových a agresivních jedinců, se střetům nevyhne a obvykle dojde k prolomení vnější autority. Vzhledem k tomu, že se to pedagog neodváží říci nadřízeným ani kolegům, protože by ho považovali za neschopného, agresivita se stupňuje. Jak se agresoři, kteří terorizují i pedagoga, chovají ke slabším spolužákům v nepřítomnosti dospělého, to si snad domyslí každý sám. V takovém případě dosáhne šikanování obvykle nejvyššího stupně destruktivity.

Jsou mi známy případy zhroucení pedagogů a případy neuvěřitelných, neoznámených agresí žáků vůči učiteli, a to jak na základních, tak na středních školách. Žáci si totiž vždy najdou nejslabší článek v řetězci "silných" pedagogů a svou městnanou nepohodu z tuhé vnější kázně si odreagují na "obětním beránkovi" (pro ilustraci si přečtěte případ 34).

Případ 34 Rozbiju ti na cucky tu starou škodovku

Chlapec přišel pozdě na hodinu. Učitel ho napomenul, čímž spustil lavinu nadávek a výhrůžek z úst svého svěřence, který tvrdil, že mu rozbije na cucky tu jeho starou škodovku. Celá třída se bavila. Pedagog nikoliv. Byl paralyzován, žáka po chvíli vykázal za dveře a přešel to.

Při dalších hodinách mu žák nakreslil na záda ženské přirození, házel po něm slupky od banánů, strefoval se mu křídou do hlavy, chodil po třídě a srážel spolužákům věci z lavice, lámal jim tužky, trhal knihy a vyhazoval je z okna. Jednou dokonce přinesl do třídy cihlu a házel ji po třídě...

Musím podotknout, že neselhal pouze tento pedagog, ale i několik dalších. Třída byla nezvladatelná, protože v ní bylo koncentrováno příliš mnoho žáků s vážně narušeným vztahem k autoritě. Nikdo se však o své potíže nepodělil. Po výbuchu a provalení šikanování odkrylo vyšetřování i limity tradičního pedagogického stylu.

Tradiční, hierarchicko-autoritativní styl pedagogické práce je dítkem, a jinak tomu ani nemůže být, tradičního vzdělávání pedagogů. To v drtivé většině nepřipravuje absolventy pro demokratické formy práce, pro budování pedagogických komunit. Tuto převažující praxi na pedagogických fakultách považuji společně s absencí teorie a metodiky šikanování za nejvážnější nedostatek, který způsobuje neúspěšnost boje proti šikanování na školách. (V poslední době se objevily první signály vážného zájmu MŠMT ČR bolestivou situaci řešit. Podrobněji viz kapitolu Prevence dává naději.)

Rodina

Při poradenské a psychoterapeutické práci jsem zaznamenal některé nápadnosti jak v rodinách agresorů, tak i obětí.

Rodiny iniciátorů a aktivních účastníků šikanování významně selhávaly v naplňování citových potřeb svých dětí. Většina agresorů projevovala známky citové deprivace nebo subdeprivace. Pro rodiny agresorů byla charakteristická absence duchovních a mravních hodnot. Ohled na slabé byl chápán jako zbytečná malichernost. Tato skutečnost naznačuje, co se skrývá za poruchou duchovního a mravního vývoje "znásilňovatelů" slabých.
Nedostatky ve výchově měly určitá specifika:
* Agresoři se často setkávali s brutalitou a agresí rodičů. Někdy to působilo, jako by násilí vraceli nebo ho napodobovali.
* Menší, ale zřetelná podskupina agresorů byla vedena přísně a důsledně, vojenským drilem bez lásky.
U "typických" obětí jsem zaregistroval častý výskyt hyperprotektivní (nadměrně ochranitelské) matky. Otec chyběl a v blízkosti nebyla žádná mužská identifikační postava. Určitou obměnou byly rodiny se silnou, dominantní matkou a slabým, submisivním otcem, popřípadě otec chyběl a přítel matky se na výchově nepodílel. Další variantou byly neurotické rodiny, kde členové byli nápadní celkovou nejistotou, poruchami sebehodnocení a zvýšenou úzkostností. Některé "typické" oběti popisovaly své rodiče jako nepřátelské, tvrdé, kritické a znevažující jejich důstojnost. Při setkání s těmito rodiči se mi subjektivní hodnocení obětí potvrdilo.
Vztažná skupina
K nácviku šikanování dochází u některých jedinců v mimoškolních vztažných skupinách - "ganzích", které provozují trestnou činnost, řídí se mafiánskými normami a užívají násilí. Žáci s takovou "praxí" mají tendenci přenášet své zkušenosti do vztahů ve třídě. V poslední době se objevilo několik případů (viz např. případ 35), že agresoři použili své "kumpány" z gangu na zastrašení a zbití neposlušných a nepoddajných spolužáků.
Případ 35 Gang dal třídu "do latě"
Do školy přišel žák zkrvavený v obličeji a s pohmožděninami na těle. Obtížně mluvil, očividně byl v šoku. Jeho kamarád ho podpíral. Někteří spolužáci a později i oběť vyprávěli neuvěřitelný příběh.
Na zastávce tramvaje, když jeli do školy, byla oběť napadena a surově zbita třemi mohutnými agresory, určitě staršími osmnácti let. Dva agresoři oběť drželi a třetí ji kopal a bil pěstmi. Potom ji násilím vtlačili do auta a přivezli před školu, kde drželi chlapce jako rukojmí. Dva ze tří "ranařů" šli do školy za kamarádem oběti, kterého chtěli vyvést ze školy a dát mu rovněž lekci. To se jim však nepodařilo, neboť je uviděl jeden z učitelů a vykázal je z budovy. Proč se to stalo, nikdo nevěděl.
Později vyšlo najevo, že oběť byla označena kápem agresorů ve třídě. Nikdo netušil, že tento žák je členem gangu vykrádačů aut. Policie byla o incidentu bezprostředně informována, stejně jako rodiče dvou obětí. Rodičům byla doporučena spolupráce s policií. Kontakt byl již domluven. Jeden rodič tuto spolupráci rovnou odmítl ze strachu z policie. Druhý se s nimi údajně setkal, avšak bez jakéhokoliv efektu. Pozdější vyšetřování šikany v této třídě bylo mimořádně obtížné. Svědkové měli panický strach z "ranařů" třídního kápa.
Společnost
Epidemický výskyt šikanování na našich školách souvisí i se širšími společenskými vlivy. Škola je, ať už chceme, či nechceme, "mikromodelem" společnosti, ve které se nachází. Odráží poměrně věrně, jak to "ve státě dánském" vypadá. Při nejlepší vůli nemůže odstranit negativní vlivy zvenčí, může k nim pouze přihlížet při hledání účinné ochrany dětí. Ze společnosti mohou ale přicházet i pozitivní impulzy (např. demokratizace společnosti vede k požadavku, aby byly děti a jejich rodiče považováni učiteli v některých situacích za kompetentní partnery, nikoli jen objekty výchovného působení). Sociální instituce jako školy nebo výchovné ústavy všude ve světě mají však značnou setrvačnost, a tak často brání děti nejen před vlivy nebezpečnými, ale před i změnami k lepšímu.
Jak jsme si již řekli, zárodečná podoba krutosti destrukce je v nějaké míře zakořeněna v každém člověku. Přitom současná společnost dává lidem v nebývalé míře svobodu k realizaci jejich sklonů. Vytváří se tak prostor pro mnoho dobrých iniciativ, ale i pro vypuštění džina zla. Nepochybně nejuctívanějším kritériem úspěchu v naší společnosti se staly peníze, okázalý konzum a moc s nimi spojená. Má to nepochybně své věcné důvody i některé příznivé účinky, třeba tlak na větší efektivitu práce. Přináší to však i prosazování morálky svobodné tržní soutěže do sociálních vztahů, kdy ten, kdo

má bohatství a ovládá druhé, je považován za kladný vzor. Nepředpokládá se existence vyšších morálních principů. Výsledkem je, že zárodečné podoby šikanování jsou přítomny prakticky všude. Je to norma vztahů ve společnosti, kdy je běžné, že silnější využívá slabšího. Šikana se nepovažuje za něco špatného, neboť podle uznávaných "mravních" měřítek si oběť za to může vlastně sama. Není dost sebejistá, bezohledná, agresivní, zkrátka nemá správné vybavení do současné doby (připomeňte si, jak někteří rodiče agresorů, omlouvali násilí svých ratolestí, prostřednictvím úderných hesel úspěšných lidí, například "Když se někdo neumí bránit, tak si to zaslouží" atd.).
Dvousečně působí bezesporu televize, počítačové hry a tiskoviny, které zahlcují mládež násilím. Ve většině předkládané produkce člověk nenalezne věrohodně zobrazený soucit, bolest, utrpení ani pocit viny. Na druhou stranu média informováním o případech šikany pomohla nastartovat zájem odpovědných institucí o změnu situace.
V neposlední řadě bujení epidemie posiluje malý zájem demokratické společnosti o šikanování navzdory tomu, že ji tato zákeřná nemoc skupin zevnitř destruuje. Pravý "virus" šikanování napadá totiž právě ty skupiny (včetně dyád), kde jsou vztahy rovnocenné, a takové by měly zůstat. Malé sociální skupiny přitom tvoří "nervový systém" demokratické, občanské společnosti. Zřejmě dosud nedozrály demokratické zpětnovazební mechanismy, které by měly onemocnění jednoznačně detekovat.
Existují i jevy a trendy pozitivní. Společnost se snaží uvést do života nadnárodní normy jako Deklaraci lidských práv nebo Úmluvu o právech dítěte. Začínají fungovat instituce hájící práva jedince - zlepšuje se práce policie a běžných soudů, máme Ústavní soud, ombudsmana, je zde Evropský soud pro lidská práva... Pomalu a bolestně se rodí vědomí, že zlu a násilí nelze ustupovat nikde ve světě, že každý agresor ohrožuje potenciálně kohokoli, že nejkřiklavější zločiny je možno stíhat bez ohledu na hranice států a dobu, která od nich uplynula.
Přesto společenské klima pro ochranu slabých a napadených není zrovna příznivé. Lidé si dosud málo uvědomují, že k tomu, abychom mohli žít ve svobodné společnosti, je zapotřebí mnohem víc, než naplňovat pouze vlastní štěstí. Naše hledání projasní moudrá slova Michaela Novaka: Svoboda potřebuje čisté a blahodárné zvyky, zdravé rodiny, obecnou slušnost a nebojácnou úctu jednoho člověka k druhému. Svoboda potřebuje celý dešťový prales drobných skutků ctností, složité vazby vzájemné oddanosti, planoucí lásku, neumírající věrnost. Svoboda potřebuje zvláštní instituce a ty zase potřebují lidi specifických návyků srdce.
4 Mnohostranná bolest šikanování
Šikanování je těžkou poruchou vztahů ve skupině. Tato porucha má systémový charakter a zasahuje celou skupinu. V tomto smyslu by mělo být srozumitelnější, že šikanování nepoškozuje pouze oběti, ale i agresory, další členy skupiny a skupinu jako celek. To však nestačí: bolest šikanování se nezastavuje na hranicích postižené skupiny. Řetězovitě, podle řady okolností, pokračuje dál. Šikanování může ničivě zasáhnout kohokoliv, kdo se mu připlete do cesty. První na řadě bývá rodina oběti, která je zasažena nejen tragedií dítěte, ale nezřídka i dalšími traumatickými okolnostmi, třeba očerňováním oběti. Znám případy, kdy se matka zhroutila poté, kdy se dověděla o podrobnostech mučení svého dítěte. Dlouhodobě se psychiatricky léčila a nikdy se už nedala úplně do pořádku.
4.1 Škody v nemocné skupině
Skryté nebo pozdě odhalené šikanování způsobuje škody všem členům skupiny. Hlavní destruktivní účinky jsou čtyři.
Poškození fyzického a psychického zdraví obětí
Šikanování způsobuje obětem nezměrné psychické a fyzické utrpení, které lze těžko zprostředkovat někomu, kdo něco podobného nezažil. Poškozuje často dlouhodobě a někdy i trvale psychické a tělesné zdraví. Při brutálních formách a v pokročilých stadiích ohrožuje i život oběti.
Fixování antisociálních postojů u agresorů
Účinek na iniciátory a aktivní účastníky šikanování je rovněž vážný, i když poněkud jiný, a ne tak zjevný. Jejich deficit v duchovním a mravním vývoji se výrazně prohloubil. Nezastavený a svému "nutkavému" osudu ponechaný agresor se stává "charakterovým mrzákem", u něhož se povážlivě upevnily antisociální postoje a celková připravenost pro trestnou činnost. Agresor neměl možnost pocítit sílu společnosti ve vynucování obecných pravidel správného chování vůči bližním. Nikdo mu nedal jasně najevo, co nesmí

dělat, co je chráněnou sférou druhého člověka.
Ztráta iluzí o společnosti u ostatních členů skupiny
Žáci, kteří se přímo neúčastní šikanování, ale jsou svědky krutého bezpráví, ztrácejí iluze o společnosti, která by každému člověku měla zajistit ochranu proti jakékoliv formě násilí. Jsou konfrontováni s faktem, že se s tím nedá nic dělat, že autority nejsou schopny zajistit ochranu a bezpečnost slabým. Mravní i zákonné normy jsou zcela bez zábran překračovány, aniž by to pro agresory znamenalo nějakou komplikaci. Nic se neděje. Obdobně potom přistupují k násilí a k porušování zákona ve svém dalším životě. Nedělají nic, jsou zcela pasivní a apatičtí, nebo to později i sami nějak zkusí. Už vědí, jak se to dělá (třeba na vojně, kde je zaběhnutá tradice šikanování, se sami aktivně snaží držet s ní krok - nejdříve jako "bažanti" a později s velkou vervou jako "mazáci").
Snížený efekt pedagogického působení u skupiny jako celku
Probuzení a nastartování šikanování je závažnou překážkou pedagogických snah o výchovný a výukový růst skupiny a jejích jednotlivých členů. Skupina přemožená "virem" šikanování zcela ztratí výchovnou funkci, jakou má zdravá komunita. Všichni členové jsou v různé míře poškozováni. Výukový efekt v takové nemocné skupině je minimální.
4.2 Následky šikanování u obětí
Nejhorší následky má šikanování bezesporu na oběti, proto se o nich zmíním podrobněji. Závažnost poškození závisí na tom, jaké míry destruktivní síly šikanování dosáhlo a zda bylo krátkodobé, nebo dlouhodobé. Důležitá je i míra obranyschopnosti oběti. Tragické je, když dojde ke zlomení oběti, rozbití její identity a nastolení trvalého pocitu bezmoci, závislé otrocké poddajnosti a věrnosti agresorovi (pramenící ze strachu před ještě větším utrpením, které by mohlo následovat, kdyby se snad oběť nesnažila agresorovi všemi způsoby zalíbit).
Oběti pokročilých stadií šikanování
U obětí čtvrtého a pátého stupně šikanování jsou následky velmi závažné, dotýkají se celé osobnosti a obávám se, že mají celoživotní charakter. V nejhorších případech "vyřeší" oběť situaci sebevraždou. Takové tragické konce šikan se u nás vyskytují, nicméně bývá obtížné je prokázat. S pokusy o sebevraždu v souvislosti se šikanováním jsem se setkal jenom v poslední době několikrát.
Při dlouhodobějším brutálním šikanování se oběť často zhroutí a provalí se u ní panická hrůza ze zabití, skutečný strach o život. Oběť má poruchy spánku a trpí nočními děsy. Nezřídka se u ní objeví výrazné psychosomatické potíže, například únava, nevolnost, bolesti hlavy, břicha, zad, dusivé astmatické záchvaty apod. Některé oběti se musejí dlouhodobě léčit a jsou-li starší, zůstávají v pracovní neschopnosti (viz případ 24 -Nedokonaná poprava). V jiných případech se sice oběť nezhroutí, avšak není schopna pokračovat ve studiu ani po přeřazení na jinou školu. Stává se, že se neadaptuje na novou třídu nebo opakovaně neuspěje u závěrečných zkoušek. Průvodním jevem je těžká porucha sebehodnocení, "vygumování" vlastní vůle a sebezničující tendence osobnosti.
Někdy se nám může jevit, že se z toho oběť docela rychle dostala. Tělesná zranění se rychle zahojí a z vnějšího hlediska žák působí normálně. Duševní poranění je však hluboké a zacelení jen povrchní. Stačí větší zátěž v meziosobní oblasti a "rána" se otevře. U oběti se v lepším případě zranění zapouzdří, ale v zátěžových situacích se projeví její zraněná osobnost - fasáda obranyschopnosti se zhroutí a projeví se depresivní ladění, někdy doprovázené sebevražednými myšlenkami.
Smutnou pravdou je i skutečnost, že bývalé oběti se po přechodu na jinou školu někdy znovu stávají terčem šikanování. Jako by jejich skryté zranění přitahovalo agresory. Stačí málo a celé utrpení se opakuje znovu. Zčistajasna je tu "typická" oběť, mladý člověk, který je opakovaně týrán a mučen svými vrstevníky. Praxe nás vede k závěru, že oběti poškozené prvním šikanováním jsou v budoucnu významně více ohroženy.
Oběti pokročilých šikan mají tendenci ode všeho uniknout, všechno vzdát a skrýt se. Po odchodu ze školy je těžké se k nim přiblížit, je obtížné se dozvědět, co se s nimi stalo. Potřebují pomoc, ale je téměř nemožné získat je pro spolupráci. Dostupné "střípkovité" poznatky o obětech pokročilých šikan mě přivádějí k úvahám, které se zdají těžko přijatelné. Pozdní následky nejbrutálnějších šikan se podobají syndromu vyhlazovacích táborů. Jejich hlavní znaky jsou nápadně podobné: chronické depresivní stavy, sebedestruktivita, poruchy přizpůsobivosti a narušený vývoj osobnosti. Dá se to vysvětlit tím, že oběti

zakoušejí kvalitativně stejné pocity - strach o život, krajní ponížení a zbavení práv. Vnější podmínky samozřejmě nejsou u šikanování ani zdaleka tak extrémní, nicméně mechanismus narušení křehké lidské integrity je podobný. (Popsaný hrůzný dopad šikanování na oběti lze přiblížit rovněž prostřednictvím posttraumatické stresové poruchy, která je mezinárodně uznávanou psychiatrickou diagnózou.) ((Poznámka pod čarou:)) Posttraumatická stresová porucha (angl. zkratka PTSD) vzniká následkem těžkého stresu, jehož intenzita překračuje běžnou lidskou zkušenost. Pokročilá šikana bezesporu takovou nadměrnou zátěží je, navíc opakovanou a často dlouhodobou. PTSD se projevuje jako panický strach a bezmoc, doprovázená je třemi skupinami příznaků:
- Vtíravé příznaky (angl. intrusions) - nekontrolované mučivé znovuprožívání traumatické události. Patří sem například flashbacky (zpětné záblesky), kdy se u dítěte probouzejí vzpomínky na šikanování tak živě, že je prožívá, jako by to byla skutečnost.
- Únikové příznaky - soustavné vyhýbání se všemu, co by mohlo děsivý zážitek týrání a ponižování připomínat. Oběť se usilovně snaží vyhnout činnostem, situacím, ale i myšlenkám a pocitům spojených se šikanováním. Vyhýbá se spolužákům a kamarádům, odmítá pokračovat ve svých koníčcích. O šikanování nehovoří nebo ho vytěsní z paměti.
- Duševní a fyziologická dráždivost (angl. arousal) Postižené dítě ztrácí iluzi dobrého světa, je úzkostlivě nastražené, očekává, že bude znovu napadeno. Nedokáže se uvolnit, je plné napětí. Při běžných podnětech se leká. Špatně spí. Dráždivost a vyčerpání se vzájemně posilují.
Šikanované děti, které mají příznaky PTSD, je potřeba léčit. Při jejich uzdravování musí samozřejmě pomáhat odborník! Podrobnější informace o tomto syndromu naleznete například v knihách Portefieldové (1998) a Vizinové a Preisse (1999). ((Konec poznámky))
Oběti počátečních stadií šikanování
Jak to vypadá s následky u obětí počátečních stadií šikanování? Tedy u prvního, druhého a třetího stupně vývoje? Připomeňte si "Chipa" z prestižního gymnázia, "Otloukánka" z děcáku a Klasického mazánka z učiliště (případy 6,7, 8). Zdálo by se, že všudypřítomné zárodečné a rané podoby šikanování nemohou mít vážnější důsledky. To je však velký omyl. Účinky jsou sice nenápadnější, ale o to zákeřnější. Potřeby ostrakizovaných a "mírně" šikanovaných žáků jsou ve škole často dlouhodobě a někdy trvale frustrovány, tedy neuspokojovány. Takový žák se ve škole necítí dobře a je pochopitelné, že jeho vztah ke škole bývá negativní. Zastávám názor, že šikanování je vždy nutné chápat jako těžkou psychickou deprivaci. ((Poznámka pod čarou:)) Problematiku následků neuspokojovaných psychických potřeb dětí u nás zpracovali prof. J. Langmaier a prof. Z. Matějček v klasické knize "Psychická deprivace v dětství". ((Konec poznámky))
Aby si bylo možno lépe představit jak "stokrát nic umořilo osla" přikládám přehled zkoncentrovaných úmorných nikdy nekončících "legrácek", kterým byl vystaven jeden sympatický kluk z osmé třídy (případ 36).
Případ 36 Zpověď oběti počátečního stadia šikanování
(Doslovný přepis)
nadávaj mi
dělaj mi naschvály
maj na mě poznámky když přídu po nemoci
rejpaj do mě
když se učitel rozhoduje koho vyzkoušet tak mu poraděj mě
když nejsem ve škole řikaj učitelům co není pravda
když něco provedou snažej se to svalit na mě
když učitel se zeptá jestli někdo má tahák, hned se všichni ozvou že mám já
vo hodině když je písemka tak z ničeho nic se ozve abych neopisoval
z ničeho nic na mě přistane houba a pak když je obtisk na zdi tak to hoděj na mě
všichni maj strašnou radost když dostanu špatnou známku
když jsem služba, tak všichni schválně udělaj ve třídě nepořádek
nepouští mě mezi sebe, když si povídají
když si řeknu o sešit tak řeknou že ho nemaj dopsanej a pak ho pučej někomu jinýmu

ve fronte na oběd mě předbíhají
když čteme o nějakém blbci hned říkají že je to o mě
když je ve třídě smrad hned řeknou, že jsem si prd
povišujou se nademnou
nic mu nepučej
když něco udělám hned to všem řeknou
plivnou mi na židli a na všechny ostatní abych si nemohl najít jinou
na výtvarce si odemě vezmou štětec a nic mi neřeknou a maj s toho strašnou srandu když ho hledám
když v matice někdo počítá na tabuli, tak mu raději a řeknou mu i výsledky. Ale mě ne. Když uš mi poraděj tak špatně
někdy mi tašku zamknou do skříně a říkaj že od ní nemaj klíč
Když se učitel zeptá kdo chybí tak místo mého jména řeknou nějakou nadávku
Vystavení trvalému bolestivému emočnímu tlaku a tzv. subtilnímu násilí (izolace, zesměšňování, ponižování, nadávání...) pozvolna, ale jistě narušuje osobnostní vývoj oběti. Uvědomované i neuvědomované prožívání bolesti vede dříve nebo později k přetížení adaptačních mechanismů. Dojde k vyčerpání nervové soustavy a objeví se neuróza nebo psychosomatické potíže.
"Normální" a podle některých názorů "zocelující a otužující" šikanování způsobuje adresátům zjevné poruchy v sociální (školní) a osobnostní adaptaci. Často se u nich vyskytuje:
* nepozornost při vyučování,
* zhoršení prospěchu,
* tendence k nadměrné omluvené absenci (únik do nemoci),
* tendence k neomluvené absenci (záškoláctví),
* poruchy sebehodnocení a narušené, negativní sebepojetí,
* celková nejistota a stále přítomný strach.
Spíše výjimečně se stane, že takto vyčerpaná, ke zdi přitlačená a ustrašená oběť se najednou postaví na odpor a použije nepřiměřené obranné prostředky. V sebeobraně například způsobí těžké zranění nebo i smrt agresora (případ 37).
Případ 37 Nůž až po střenku do hrudníku
Čtrnáctiletý žák jedné základní školy v Brně, původem Řek, byl dlouhodobě "mírně" šikanován. Spolužáci na něj běžně volali cikáne, cígo mígo apod. Když se jednou posměváčkovi postavil, nastoupila na něj přesila. Neměl šanci. Chytili ho a několikrát udeřili do obličeje. Pak mu mlátili hlavou o zeď. Co měl dělat? K překvapení všech vytáhl vystřelovací nůž a vrazil ho až po střenku do hrudníku nejbližšímu útočníkovi. Ten se skácel k zemi. Nůž zasáhl srdce. Patnáctiletý Miroslav přežil podle lékařů jen zázrakem. (Květy, 16/96)
(V tomto případě lze mluvit o pravé provokaci k násilí. Chlapec byl tak dlouho týrán až se "ucho džbánu ulomilo". Obdobné tragické zkraty lze zaznamenat u členů rodiny, kteří jsou terorizováni otcem alkoholikem a násilníkem. Například nezletilý syn po nesčetných útocích na matku i sebe náhle agresora zastřelí. Používání termínu provokace u obětí vůči agresorovi má poněkud jinou významovou konotaci a je někdy zneužíváno.)
Počáteční stadia také často zanechávají bolestivé stopy nebo opouzdřené rány, například ve formě neurotických přenosových schémat, psychosomatických potíží apod. Trápí oběť ještě po mnoha letech. S tím korespondují i mé zkušenosti z praxe, kdy se setkávám s dospělými lidmi v nouzi. Někdy se stane, že tam narazím na aktuální trápení, u kterého se najde souvislost s "mírnými" formami šikanování v dětství. Nedávno měla jedna žena problémy s bezohledností úspěšného manažera podniku. Jeho pohrdavý, neuctivý, přehlíživý a dravý způsob jednání ji ochromoval a navozoval u ní depresi a poruchy spánku. Při společném hledání příčin si sama uvědomila, že jí tento mladý muž připomíná agresora ze školy a navozuje u ní tehdejší chronický emoční stav bezmocnosti, ponížení, ubohosti a naléhavého pocitu, že ji nemá nikdo rád.

5.2 Neobvyklé formy šikany
První pomoc při šikanování tak, jak je popsána v předcházejícím textu, platí všeobecně. Je však potřeba

vědět, že u některých neobvyklých šikan ji musíme "doladit".
Mapa specifických forem šikanování
Co se skrývá pod pojmem neobvyklá šikana? Je to šikana, která nás může svou podobou šokovat a zcela vyřadit z provozu, šikana, jejíž vyhrocený svéráz od nás vyžaduje dílčí úpravu základního postupu. Na to, jak je skrytý svět šikanování ve školách rozsáhlý a spletitý, není zvláštních forem šikanování zas tak moc. Nicméně v té nepřeberné změti vnějších obrazů existují některé šikany, na které si musíme dát obzvláštní pozor. A to i přesto, že podstata léčby tohoto zla vychází z vnitřních a skrytých zákonitostí, nikoli z nápadných vnějších rozdílů. Formy šikanování mají doplňující, nicméně nezanedbatelný charakter. Jaké formy šikan skrývají překvapivé nároky na naší osobnost a vyžadují modifikaci vyšetřovacího postupu? Jsou to dvě skupiny šikan.
a) Syrové a nezakryté ohrožení bazální potřeby bezpečí pedagoga, útok na jeho integritu. Většinou se jedná o fyzicky extrémně brutální šikany, kterých se staneme náhodnými svědky a se kterými jsme konfrontováni nenadále. Jde například o výbuch šikany, kdy žáci celé třídy, případně celé školy "lynčují"spolužáka. Může jít ale i o podobu sexuálního násilí a ponížení, která nás uvede do rozpaků a vyvolá pocit nemohoucnosti. Například jedna učitelka otevřela dveře a uviděla stát uprostřed třídy úplně nahého čtrnáctiletého chlapce. V jiném případě se stal kantor neočekávaným svědkem deflorování žákyně jejími sexuálně ostřílenými spolužákyněmi. Ty k tomuto násilnému činu použily násadu od koštěte.
b) Druhá skupina zahrnuje nějakou změnu v základním schématu šikanování, což vede ke komplikacím ve vyšetřování i léčbě. Prakticky jde o systémovou odlišnost v organizování života ve škole, nějakou zvláštnost u přímých a nepřímých účastníků a malou míru propojenosti šikany se školou:
* Šikana v uzavřených zařízeních. Jde o šikanu v uzavřených zařízeních, jako jsou například učňovské internáty a pasťáky. Zde velmi často prorůstá parastruktura násilí do oficiální pedagogické struktury a tzv. "komplot" velké šestky dosahuje dokonalé podoby.
* Šikanování ve škole se zvláštní organizací výuky. Zvláštnosti v organizaci výuky nezřídka podmiňují počet nakažených skupin šikanováním. Může k němu docházet nejen v kmenové třídě, ale i v propojených třídách apod.
* Rasově motivovaná šikana. O rasové šikaně mluvíme tehdy, když je násilí ospravedlňováno konkrétní ideologií. Sem patří šikana s rasovým "nátěrem", kdy oběť je "provinilá" svou rasou, barvou pleti, národností nebo etnickým původem. Oběťmi rasové šikany se u nás podle okolností, zejména podle toho, kdo má ve škole či třídě většinu, může stát prakticky kdokoliv. Na běžných školách jsou to většinou žáci patřící k národním menšinám (Romové, Slováci, Řekové apod.). Na zvláštních školách a v pasťácích, kde bývá většina Romů, není neobvyklé, že se obětí stávají Češi.
* Šikana umocněna drogou. Jde o šikanu, kdy agresoři jsou bezprostředně ovlivněni alkoholem či jinou budivou drogou, například pervitinem. Je u nich prokázána přítomnost drog, podporujících agresivitu.
* Šikana, kde vlivní ochránci brání nápravě. Diagnostické a léčebné úsilí komplikuje silné mocenské a ekonomické postavení rodičů, příbuzných či známých agresorů. Například rodič iniciátora šikanování je ředitelem ve škole nebo zastává silnou mocenskou pozici na okrese, případně je finančním mecenášem školy. (Připomeňte si případ 4 - Místostarosta mediálně chránil strůjce šikany.)
* "Dobrovolné" otročení. Děti jsou zotročovány "dobrovolně", prostřednictvím peněz hvězdy a manipulátora třídy. Ony sami se aktivně domluví a sepíší seznam, kdo, kdy a jakou službu poskytne za domluvený obolus vládci třídy. Jedná se třeba o nošení tašky, oblékání kabátu, kupování svačiny, psaní úkolu...
* Sexuální šikana. V popředí šikany je sexuální násilí. Někdy bývá iniciátor a hlavní mučitel deviantní osobnost, například sexuální agresor.
* Šikana v rámci integrace. Handicapované dítě, které mělo být integrováno mezi nepostižené dětí, je vystaveno šikaně. (Sem patří případ 10 -"To pajdavý kopyto" za všechno může a případ 11 -Vnitřní pláč chlapce s mozkovou obrnou.)
O všech z těchto šikan by se dala napsat obsáhlá stať. Každá z nich může rozvrátit naši správně nasměrovanou pomoc. Přitom se samozřejmě mohou tyto dvě skupiny doplňovat a kombinovat. Pro potřeby praxe rozpracovávám doladěnou metodiku pro konkrétní formy šikan. Pozorně si všímám detailů, které mají sice okrajovou úlohu, nicméně pro rozjezd nebo dotažení případu mohou být

rozhodující. Podrobněji vás zde obeznámím se třemi podobami šikanování: třídním "lynčováním", pasťáckými šikanami a šikanami s rasistickým motivem.
Soudce Lynch na českých školách?
(Poplachový plán při výbuchu brutální šikany)
V poslední době jsem se setkal s řadou otřesných případů šikany, kdy došlo k její erupci a následně k provalení. Mučení oběti se vymklo z kloubů jakékoliv morálky a zábran. Obyčejná třída žáků se proměnila ve vražednou bestii, která lační po krvi a smrti "nepovedeného" spolužáka. Toto skupinové běsnění jsem pracovně nazval třídní "lynčování". Obrazně totiž připomíná "spravedlivého" soudce Lynche, kdy anonymní dav svévolně trestá údajného pachatele bez řádného soudu.
Důvodů, proč je v centru našeho zájmu, je několik. Při jejím provalení je příznačná naprostá bezmoc školy a většinou i policie (zde je na místě připomenout, že pojem škola je chápán v širším slova smyslu a zahrnuje všechna školní zařízení, tedy i výchovné ústavy). Následky jsou katastrofické a přesto, že jde o extrémní násilí, vyskytuje se kupodivu poměrně často.
Dosavadní nepostižitelnost tohoto tzv. školního "lynčování" je dána mimořádnými nároky na diagnostiku a léčbu. Souvisí to nejen s jejím šokujícím efektem, ale i s faktem, že tato forma je vždy součástí pokročilého stadia šikanování. V tomto případě však nelze čekat na specialistu, protože oběti jde o život a později je většinou nemožné případ vyšetřit. Proto je nutné, aby každá škola měla svůj "poplachový plán", jak jednat v takové krizové situaci. Garantem fungování "poplachového plánu" v případě nouze je pracovník, který prošel výcvikem úplného kurzu první pomoci při šikanování (školní metodik prevence nebo výchovný poradce) spolu s ředitelem.
Náčrt formy tzv. školního "lynčování"
Šikanování, pojmenované jako školní "lynčování" má více variant. Může dokonce jít o klasické věšení "viníka", tak jak to skutečně soudce Lynch na západě provozoval. ((Poznámka pod čarou:))
Lynchováním se ve Spojených státech kromě rychlého soudu někdy myslí i způsob oběšení člověka, kdy je odsouzenec na smyčce vytahován do výšky, místo aby jeho tělo padalo dolů. Ve skutečnosti jde o zardoušení, kdy agónie může trvat dlouhé minuty, dokonce půl hodiny i déle. ((Konec poznámky))
Připomínáme v tomto smyslu případ 24 - Nedokonaná poprava. Spíše výjimečné je i transové skupinové sexuální násilí. Ve většině případů, které znám, převažoval způsob, kdy bylo dítě zkopáno spolužáky celé třídy. Korunou tohoto fanatického šílení bylo těžké zranění oběti. Vzpomeňte si na případ 5 - Obětní tanec. Zde popíšu podrobněji jen jeden příběh (případ 43) ze základní školy v Chomutově, který použijeme jako "model lynčování" a osvětlíme si na něm konkrétní kroky pomoci.
Případ 43 Oběť byla zkopána spolužáky tak, až se pomočila a pokálela
Honza byl menší, drobné postavy. Měl vážnou, citlivou a mírnou povahu a smysl pro spravedlnost. V šesté třídě na začátku školního roku byl přeřazen do áčka. Nevěděl proč. Nikdo mu to neřekl.
Brzy po jeho příchodu začala "esa" třídy dělat na jeho účet vtipy a legrace. Šikanování ve skupině "metastázovalo" jako zhoubný nádor a nakonec dostalo dokonalou, totalitní podobu. Honzův život ve škole se stal peklem. Byla to křížová cesta lemovaná krutostmi spolužáků. Po nějaké době věděla snad celá škola, že Honza je bezvadným terčem zábavy. Kromě pedagogů, ti nevěděli nic. Tato Honzova proslulost vyplývala i z oblíbené zábavy deváťáků. Dva či tři ho podrželi a požádali nějakého "mrňouse", aby toho "obra" bil, kopal, fackoval apod.
Později ho už samostatně týrali i mladší spolužáci. Honza se bál chodit po městě sám. Odmítal chodit pro nákupy. Rodiče jeho strach nechápali, ale poradili mu, aby nosil s sebou sprej. Když ho jednou obklopili šesťáci a začali do něj strkat, vytáhl Honza sprej a stříkl mezi ně. Chvíli zkoprněli a on utekl. To neměl dělat! Vzbouřil se proti nepsaným zákonům školy! Šesťáci si stěžovali u deváťáků. Následující den šla Honzova třída do divadla. Sraz měli před školou. Vůdcové třídy, "ochránci" spravedlnosti, byli velmi rozezleni, že Honza ohrozil zdraví jejich mladších spolužáků, když na ně vystříkl sprej. Po pár nadávkách ho srazili na zem a začali do něj kopat. Přidali se i ostatní. Jeden kopl, odskočil. Okamžitě ho vystřídal jiný. Údajně si koply i některé dívky. Kápové řvali "Zabijeme tě, ty svině zbabělá". Honza se svíjel, prosil o milost a sliboval, že už to nikdy neudělá. Nakonec zůstal pokálený a pomočený, bez hnutí.
S vnitřním zraněním byl převezen do nemocnice. Nikdo nevěděl, co se stalo. Snad nejvíce šokovaná a zmatená byla třídní učitelka. Tichou poštou běžela "ověřená" zpráva. Honza je strašný provokatér. Krutě

zbil několik malých šesťáků a nastříkal jim sprej do očí. Trpělivost slabých přetekla a požádali spolužáky o ochranu. A tak ten vejtaha dostal zaslouženou odměnu.
Rodiče "šikanovaných" šesťáků žádali potrestání Honzy za nošení spreje. Policie případ krátce šetřila, pro nedostatek důkazů ho však brzy uzavřela.
Metodické východisko pro účinnou pomoc
Každý, kdo se střetne se školním "lynčováním", musí počítat s tím, že jde o pokročilou šikanu. Zběsilé kopání do oběti žáky celé třídy se nerodí zčistajasna. Této erupci šikanování předchází dlouhodobější vnitřní vývoj. Ten se pohybuje od zárodečné podoby, tzv. ostrakismu, k dokonalé podobě, pátému stadiu, tzv. totalitě. A právě pevnou součástí pátého, totalitního stadia, výjimečně i stadia čtvrtého, je rituál společného mučení, který se dříve nebo později vymkne mučitelům z rukou (uvedený rituál je v počátečních stadiích předznamenán podobou happeningu).
((Poznámka pod čarou:)) Výjimkou bývá tzv. zkrácená a urychlená verze školního "lynčování". Brutální skupinové násilí se rozvine například během tří dní na horách, kdy deváťáci získají dojem, že spolužák ze sedmé třídy upozornil učitele na jejich opilost. Destruktivní skupinový proces zde dostane díky celodennímu společnému pobytu velké obrátky. Potrestaní žáci rozdmýchají atmosféru pomsty. Počáteční nadávky, vyhrožování a strkání přejde při nahodilé příležitosti do koulování a povalení "udavače" do sněhu. Bezprostředně následuje hromadné zkopání oběti, které skončí zlomením obratle. ((Konec poznámky))
Jednou z variant bývá právě toto skupinové kopání do oběti. Při vystupňování transu padají i poslední zábrany a oni chtějí pouze jediné, "spravedlivě" potrestat "viníka". Zkrátka, skupinové kopání je neklamným znakem pokročilé šikany. Tento fakt je východiskem pro základní metodiku vyšetřování a léčby.
Postup první pomoci při pokročilé šikaně, tak jak je popsán v předcházejících kapitolách, je všeobecně účinný. Nicméně školní "lynčování" jako specifická forma šikany vyžaduje některé zásahy. Následně budou proto probrány nutné úpravy ve strategii a taktice vyšetřování:
* Pětikroková strategie zůstává pro nás pevnou oporou. Pouze ji doladíme a přidáme k ní tzv. počáteční kroky, k nimž patří překonání šoku pedagoga, bezprostřední záchrana oběti a zvláštní organizační opatření (podrobněji viz dále), a uplatníme ji nikoliv pouze u vybrané části, ale u celé třídy.
* Naproti tomu taktika vyšetřování, jak víme, je pružná a alternativní. Důležitým vodítkem pro její volbu je odhad závažnosti onemocnění, věk žáků a další kritéria. Jelikož v popsaném případě jde o pokročilou šikanu u dětí z deváté třídy, musíme použít psychologicky tvrdší a hlavně vysoce odborný postup. Zde stojíme před vážným problémem. Zvládnutí taktiky pro pokročilé šikany vyžaduje specialistu, který má výcvik v diagnostice skupinové dynamiky a zkušenosti s některými speciálními metodami. Jak si tedy pomoci v podobných případech, jako je ten náš, v případech, kdy není zbytí a je neodkladně třeba poskytnout první pomoc? Pomůže nám fakt, kdy kvůli "neukočírování" šikany a jejímu provalení máme možnost zastihnout agresory nepřipravené. Dále k účinnosti napomůže již zmíněné doplnění počátečních kroků a použití globální strategie, čili provedení individuálních rozhovorů se všemi žáky, kteří byli násilí přítomni.
Při vyšetřování použijeme co nejúčinněji úplnou strukturu taktiky. Ta zahrnuje "zahřívací předkolo", monolog, "dialog" a konfrontaci. Tak máme šanci zmapovat vnější obraz šikanování a dozvědět se pravdivě, jak "lynčování" proběhlo.
V rámci možností jednotlivých specialistů školy na prevenci šikanování lze doporučit, aby citlivě posílili průraznost taktiky prostřednictvím konkrétních metod. Mám na mysli speciální skupinovou diagnostiku (Kolář, 1989), neverbální techniky a některé výslechové praktiky, o kterých byla řeč v podkapitole Vedení rozhovoru.
Pro podpoření vědomí náročnosti a nezbytnosti uvedeného odborného východiska uvedeme jeden příběh. Přesněji řečeno, půjde o scénář, který ilustruje skupinovou dynamiku ve třídě po provalení šikanování (případ 44).
Případ 44 Scénář dění poté, kdy se pedagog stal nenadálým svědkem "malého lynčování"
Třídní učitelka vstupuje do třídy a zůstane jako opařená. Vidí podivný chumel dětí v rohu třídy. Všichni křičí a bijí někoho na zemi. Vykřikne: "Co se tu děje, stalo se něco?" Rytmický pohyb chumlu se zastaví

a strne. Oběť, Marek, se zdvihá ze země a říká: "Nic." V mžiku zůstal sám, všichni útočníci sedí spořádaně v lavicích. Učitelka se napjatě ptá: "Nestalo se něco?" Marek si narovnává zmuchlané věci a říká: "Nic mě nebolí, já vydržím, jsem v pořádku, to je dobrý..." Do toho žáci vykřikují: "On nás provokoval..."
Učitelka chvíli mlčí. Ale vzchopí se a zeptá se: "Kdo ho kopal?" Nic. Znovu se naléhavě ptá, kdo Marka kopal. Nakonec kývne hlavou Martina a hlesne: "Já." Učitelka je udivená: "To mě překvapuje!" Martina odpovídá: "Ale on nás provokoval, je děsnej." Dodává: "Ale byla to sranda."
Marek vstupuje do rozhovoru a potvrzuje to: "Já dělám takovou legraci, jen jsme si hráli, to bylo jenom jako..." Učitelka chvilku přemýšlí a rozhoduje se. "Měli jsme mít vyučování, ale protože se stala velmi závažná věc, musíme se jí teď věnovat. Společně to probereme." Marek na to reaguje: "Jéžíšmarjá!"
Karel, kápo, je po celou dobu skrytý, nenápadně diriguje třídu. Sedí v klidu a mírně hledí na učitelku. Při "lynčování" prožil fantastický pocit, jak je nad obětí a ostatní ho parádně povzbuzovali. Když přišla učitelka a stála jako solný sloup, v klidu do ní strčil a "ponořil" se pod hladinu skupiny. Cítil její ochranu, sílu a mlčení. Když si sedl, napsal moták: "Kdo promluví, je synem smrti!" Během chvilky ho četla celá třída. Společné vyšetřování nikam nevedlo.
V tomto případě jde o "malé lynčování", které je předobrazem popsaného modelu "lynčování". Jeho vyšetřování je jednodušší, ale i tady funguje řada silných překážek, které nám brání odhalit pravdu. Připomeňme si úryvek: "... v klidu do ní strčil a ‚ponořil' se pod hladinu skupiny."
Oběť zde není závažně poraněna a neprovalil se u ní panický strach ze zabití. Marek proto hraje ještě divadlo a chrání agresory. Příchod pedagožky vnímá velmi nepříjemně. Prý proto, že se ho zastává ženská, když byl bit. Vypovídá: "Byl jsem strašně poníženej a úča to viděla!"
Oběti třídního "lynčování" se už netrápí ponížením před "účou". Vnitřně a někdy i nahlas volají o pomoc a touží, aby jim někdo zachránil život.
Při "malém lynčování" ještě nepropukly orgie "vraždění neviňátek". Doutnající hranice nenávisti a krutosti ještě nevzplála. Někteří žáci se šikanování neúčastní a ani neskandují. Sedí, svačí, čtou si, připravují se na další hodinu. Nenechají se bolestí a utrpením druhého vyrušit. Přiblížím to případem, kdy premiantky a současně velmi slušné dívky chladně a neosobně kopaly do nové spolužačky. Klidně čekaly, až se odkryla, a koply ji do obličeje nebo do rozkroku. Většina žáků si toho nevšímala. Jenom dva chlapci postávali kolem a nakonec se jeden zeptal: "Holky, můžu si taky kopnout? Agresorky odvětily: "Jo, můžeš, pojď." A uvolnily mu místo.

Co tedy máme dělat? Jak vypadá vyladění základního postupu u třídního "lynčování"? Uvedu některé zkušenosti z praxe a výcvikových kurzů, které dělám pro pedagogy a další odborníky v "první linii". Doporučený postup má v zásadě charakter poplachového plánu. To znamená, že všichni pedagogové vědí napřed, co mají v krizové situaci dělat, a v případě potřeby jsou schopni zabezpečit nezbytný sled protikrizových opatření. Celý postup si následně zevrubně probereme. Napřed se zaměříme na první kroky pomoci, potom na vyšetřování a nakonec na některé principy léčby.
A. První kroky pomoci
Dříve než začneme vyšetřovat, musíme neodkladně udělat několik věcí. Zvládnout vlastní šok, zastavit skupinové násilí a poskytnout nejnutnější pomoc oběti, následně realizovat zvláštní organizaci vyšetřování.
Překonání šoku pedagoga a bezprostřední záchrana oběti
Situaci přiblížíme citací z našeho případu 44: ...Nakonec zůstal ležet pokálený a pomočený, bez hnutí. S vnitřním zraněním byl odvezen do nemocnice. Nikdo nevěděl, co se stalo. Snad nejvíc šokovaná a zmatená byla třídní učitelka... Podstatným společným rysem popsaného a jemu podobných případů je totální bezmoc pedagoga! Člověk, který se stane náhodným svědkem obnaženého brutálního násilí, prožije šok. Vidět tváří v tvář, jak běsnící skupina žáků kope do svíjejícího se spolužáka, vede k alarmování nejsilnějších obranných reakcí, které máme.
O jaké obranné mechanismy se může jednat? V takových případech ohrožení, děsivého zážitku, jsem se při rekonstrukci podobných případů setkal s rozmanitými reakcemi. Vesměs byly chybné a pro oběť bolestivé. Ty nejčastější uvedu:
* Chaos a únik: Dojde k bouřlivému duševnímu, někdy i tělesnému otřesu a naprostému zmatku.

Bezprostředně následuje útěk ze třídy, často doprovázený nějakým výkřikem, např. "Bože, co se tu děje..."
* Regrese: Pedagog upadne do bezmoci malého dítěte, které naprosto neví, co má dělat, a volá o pomoc své mocnější kolegy (např. "pomozte mi někdo...").
* Popření: V popředí je utkvělá myšlenka "To se mně nemohlo stát", "To není pravda". Učitel se obrátí a odejde si něco vyřídit.
* Bagatelizace: Učitel závažnost situace zlehčí, pronese např. "Tak nechte toho kočkování, začíná výuka..."
* Obviňování oběti (pozor, je velmi časté!): Vina se přenese na oběť, učitel prohlásí: "Karle, ty zase provokuješ..."
* Egocentrické ublížení: Pedagog propadne sebelítosti a výčitkám (např. "Co jste mi to udělali, vám je jedno, že jsem nešťastná...").
* Autoritativní, suverénní postoj: Jde o "pseudosiláckou reakci", doslovně vypadá např. následovně: "No tak, co se tu děje! Okamžitě do lavice, nebo vás srovnám do latě..."
* Agrese: Dojde k impulzivnímu a nekontrolovatelnému jednání. Pedagog vrazí jednomu z agresorů facku.
* Sevření strachem: Dojde k úleku a provalení "stuporózního" strachu, učitel se nemůže pohnout.
Možná vás to překvapuje. Ale mohu vás ubezpečit, že reakce lidí na mimořádnou situaci jsou zcela bizarní. Pozoruhodný je experiment s "mrtvolou", kdy dobrovolník ležel bez známky života na frekventovaném chodníku na Václavském náměstí... Celý den chodili lidé kolem a nic neudělali. Nemusíme však uvádět extrémní situace. Postačí ty docela obyčejné. Přiznám se, že mě znovu a znovu udivuje "slepota" pedagogů při evidentních projevech bezpráví a násilí. (Malý příklad z poslední doby: Markétě dali dva kluci o přestávce několik masitých červů do penálu. Velmi dobře věděli, že z nich má panický strach. Když penál při hodině matematiky otevřela, lekla se a začala plakat. Nakonec otevřela okno a penál dala na parapet. Třídní učitel, který je vyučoval, to viděl, ale nereagoval. Pouze po chvíli řekl: "Zavřete to okno, ať není zima." Příští hodinu pobaveně konstatoval: "Doufám, že zas nebudeš mít něco v penálu." Co se skrývá za takovou pozoruhodnou reakcí třídního učitele?)
Zkušenosti z dramatizace situace brutální agrese
V rámci nácviku jsme se snažili tuto svázanost, bezmocnost pedagoga při erupci a provalení šikany překonat a nalézt vhodný způsob pomoci. Obtížné bývá již jenom tento příběh zahrát. I když předtím přehráváme celou řadu metodických případů, zde se vždycky něco zasekne. Nikomu se nechce dělat oběť a nikdo nechce dělat agresora nebo skandující přisluhovače. Obavy jsou i z role pedagoga. (Svou agresi popíráme, stydíme se za ní a bojíme se jí... Když se například člověk ve skupinové psychoterapii dostane tak hluboko, že narazí na svou krutost a agresi, úplně se zhroutí, pláče nad sebou a nemůže pláč zastavit... Bolestivost tohoto dotyku může mít více kontextů - například dcera vidí krutost u své matky a snaží se být úplně jiná...)
Přehrávání příběhu probíhá převážně pouze v náznaku. Oběť se neodváží lehnout a schoulit se. Jakžtakž přijatelné bývá, když si protagonista sedne na židli. Agresoři většinou bezmocně mávají rukama do vzduchu a chichotají se. Faktem je, že jsem velmi opatrný a bráním často náročnější variantě... Ojediněle dochází k naturalističtějšímu přehrání. Bývá to u skupin, kde je přítomno více mužů a jeden z nich "se srdcem kaskadéra" se nabídne jako oběť. Za těchto okolností vždy došlo k silným a často překvapivým reakcím u všech účastníků. Frekventanti shodně vypovídají, že tyto zážitky jsou pro jejich práci velmi cenné. Stává se, že prostřednictvím nich dochází k radikální změně postojů k šikanování a vůbec k vlastní pedagogické činnosti. Nicméně většinou si všichni uvědomují, že tyto zkušenosti nelze slovně sdělit, nelze je předat dál.
Příklad 45 Orientační mapa neočekávaného reagování "herců" v modelové situaci školního "lynčování" (Skandující přisluhovači, diváci nemajících žádnou roli, agresoři, oběti a pedagogové)
* Jedna divačka vypověděla, že chtěla zpočátku křičet: "nechte ho", ale ve vybičované atmosféře násilí vůči oběti se přidala k agresorům a začala proti své vůli křičet: "dejte mu".
* Frekventantka v roli "křoví" popsala své prožívání takto: "Čekala jsem, že mi ho bude líto, ale nebylo! Pomoci mu, to mi vůbec nepřišlo na mysl. Měla jsem však zájem podívat se na to blíž, jako na divadlo.

Vnitřní hlas mi říkal: pojď si taky kopnout!
* Muž v roli agresora později řekl, že dělat agresora bylo pro něj těžké. Když se dostal do ráže, bylo mu to jedno. Nic ho nemohlo zastavit. Přestal vnímat. Vůbec nevěděl, že přišel pedagog a křičí, co mu hlas stačí, aby toho nechali. Když byl učitelem odtrháván od oběti, tak na něj zaútočil. V této chvíli si prožil, jak nenávidí oběť.
* Žena, která hrála agresorku, popsala, co se s ní dělo následovně: "Cítila jsem třes, byla jsem v transu, vtáhlo mě to. Nemohla jsem nic proti tomu dělat."
* Muž, který byl s výše uvedenou frekventantkou rovněž v roli agresora, to doplnil: "Bylo to jako v nějaké aréně, řekl jsem si, když chtějí krev, tak ji mají mít. Nebyl to člověk a spolužák, byl to hmyz... Věděl jsem jenom jedno, že má zhebnout.
* Jiná "agresorka" se po ukončení situace rozplakala. Po utišení a zklidnění vyjádřila pocit, že to je, jako kdyby ji spadl kámen ze srdce. Říkala, že se rozhodla a několikrát to opakovala, že už nikdy nebude na děti tvrdá a agresivní.
* Výpověď "oběti": "Nemělo se cenu bránit. Co nejvíce jsem se přikryl a schoval. Byl jsem sám! Vnímal jsem, že jste všichni proti mně. Byla jste jedna sebranka, jedna smečka. Číselně bych vyjádřil vaši agresi vůči mně následovně: Ti, kdo mě kopali - 100 %. Ti, kdo byli kolem - 100 %. Ti, kdo seděli - 95 %. (Jedna sedící frekventantka byla dotčena. Podotkla k tomu: "Agresory jsem zbaběle odsuzovala. Chtěla jsem pomoci, ale nevěděla jsem jak. Překvapilo mě proto, že jsem byla vnímána z 95 % jako nepřítel.")
* Reflexe jiné "oběti": "Když jsem byl nahoře, nevěděl jsem vůbec nic, co se děje. Jestli mě znovu nenapadnou. Úzkost byla strašně silná. Chtěl jsem pouze jediné, abych se dostal pryč!
* Ještě jedna zkušenost muže, který měl roli oběti: "Pomohlo mi to ke vcítění se do oběti. Tuším, jak se oběť cítí, jak je to hrozný. Chci všemi silami zabránit, aby se na naší škole něco takového stalo.
* Žena v roli vychovatelky v pasťáku popsala své prožívání následovně: "Slyšela jsem uvnitř strašný řev. Měla jsem strach vejít do místnosti, srdce mi bilo jako na poplach (nemohla jsem si to připustit, ve skutečnosti bych šla asi pro pomoc ke školníkovi). Když jsem otevřela, tak se mi zatmělo před očima. Vrhla jsem se mezi ně, ať mi jednu vrazí..."
* Sebereflexe jiného "pedagoga": "Byl jsem v šoku, reagoval jsem nevědomky, s hrůzou. Nechával jsem se strhnout agresory místo toho, abych se soustředil na oběť. Chtěl jsem moc oběť vytáhnout a zachránit ji. Bál jsem se však střetu s agresory."
* Do třetice zkušenost "pedagoga": "Bylo to jako hejno supů na mršině. Bylo to hnusný. Měla jsem pocit naprosté bezmoci. Nedali se odstrčit. Neměla jsem přehled, kdo je kdo. Splývalo mi to. Kdyby někdo zaplul do davu, tak vůbec nic nevím."
Protagonisté v roli pedagogů prožívají plně svou nepřipravenost. Jejich reakce často vede k dalšímu zhoršení situace oběti. Pro nahlédnutí nevhodnosti a bolestivosti dopadu jednání dospělého na oběť uvedu jeden příklad a okomentuji ho z pohledu oběti. Probereme i postup, který se ukázal jako velmi vhodný - lze ho charakterizovat jako "láska, soucit a odvaha".
Popření závažnosti a svalování viny na oběť: Protagonista hrající při nácviku pedagoga měl následující monolog: "No, co se tady děje? No děti, to jste mě překvapily. Co jste tu dělaly? No jo, Pepík, že ty jsi zase provokoval! No, pojď sem. Už jsme ztratili hodně času. Musím začít výuku. Po vyučování se na vás podívám..."
Jak to prožívala oběť? "Bylo to strašné. Měl jsem strach a hrůzu... I když jsem věděl, že to je jen tak... Když učitelka vešla, chytal jsem se jí jako tonoucí stébla naděje, že mě zachrání! Ale ona mně nepomohla... Stála u dveří řekla: Pepíku, že jsi zase provokoval..."
Láska, soucit, odvaha: Jednání, které mělo zcela zázračný účinek, nezávisle na sobě předvedlo několik žen v roli pedagoga. Lze ho popsat přibližně následovně: "Bože, Josefe, co ti to udělali?!" Učitelka si klekla k oběti a objala ji, hladila ji po vlasech a čele... "Kde tě to bolí?..." Zjišťovala, zda je oběť zraněna. Agresoři zkameněli, něco se zlomilo. Jejich napřená agrese ochabla, zůstala v polovině cesty... Oběť prožila úžasný pocit záchrany, bezpečí...
Toto vztahování "pedagoga" k člověku v krajní nouzi vidíme jako správnou reakci. Co je zapotřebí k tomu, abychom to dokázali? V prvé řadě musíme mít soucit s utrpením bližního a vidět ho. Nutná je ale i notná dávka sebedůvěry k překonání prvního pocitu bezmoci. Možná jde o napření agresivní energie v

nás do pozitivní moci...
Jistě mohou být situace, kde to takhle nepůjde. Hlavně kvůli riziku, že násilníci nemusí agresi v transové atmosféře okamžitě zastavit. Učitel, který se vrhne přímo k oběti, může být rozvášněnými žáky i udeřen. Nějaký dostupný účinný způsob k zastavení násilí se však musí najít. Například mladá kantorka si zavolá ku pomoci zkušeného učitele z vedlejší třídy.
Teprve potom ona sama s obětí pracuje. Otázkou zůstává přiměřenost zásahu proti agresorovi. Z právního hlediska je důležitá podstatná okolnost - zásah učitele je nutnou obranou oběti, která se nachází v ohrožení života. Tak je třeba jednání posuzovat. Prakticky to znamená, že když učitel například razantněji odtrhne agresora od oběti a on spadne a poraní se, potom sice dojde k prošetření, ale není zahájeno trestní řízení.
Zvláštní organizace vyšetřování
Po překonání vlastního šoku a bezprostřední záchraně oběti je nutné pokračovat v poplachovém plánu a zorganizovat podmínky pro vyšetřování. Prakticky to znamená udělat čtyři věci.
1. Zalarmovat další pedagogy a domluvit se s nimi o spolupráci při vyšetřování. Podobné situace jsou natolik závažné, že je na místě, aby učitelé přerušili vyučování a domluvili se, kdo a co bude dělat. Osvědčilo se pověřit někoho ze žáků dozorem ve třídě, ze které učitel odešel na pomoc kolegovi. Podstatné je, aby pedagog, který šikanování odhalil, nenechal žáky ani na chvíli bez dozoru. Předpokládá se, že koordinátorem vyšetřování bude absolvent výcviku první pomoci při šikanování.
2. Zabránit domluvě na křivé skupinové výpovědi. Nejjednodušší způsob, jak zabránit domluvení a ovlivnění svědků, je zajistit průběžné hlídání celé třídy, ve které "lynčování" proběhlo, některým z učitelů. Ten žákům nedovolí komunikovat mezi sebou a v rámci možností s nimi realizuje nějaký program. Uvažovat lze i o rozdělení třídy do malých skupinek a jejich rozmístění do volných kabinetů.
3. Pokračovat v pomoci a podpoře oběti.
a) V případě vážnějšího zranění žáka okamžitě zajistíme lékařskou pomoc. Potom co nejdříve informujeme rodiče oběti.
b) Nejeví-li oběť známky zranění, poskytneme jí podpůrnou péči. Především se snažíme utišit její panickou hrůzu ze zabití a pokoušíme se navodit pocit bezpečí a ochrany. Je-li to možné, krátce se oběti zeptáme, co se ve třídě stalo a kdo jí ublížil. Použijeme otázky ke zmapování vnějšího obrazu šikanování. Pro jistotu vždy zabezpečíme co nejrychlejší posouzení zdravotního stavu lékařem. Návazně potom zprostředkujeme psychoterapeutickou pomoc (např. v pedagogicko-psychologické poradně).
4. Nahlásit celou věc policii. Důležitou věcí, a to hned na počátku, je nahlášení brutálního násilí policii. Je to oznámení trestného činu (příloha 1 - O šikanování z hlediska práva) a naše občanská povinnost. Pro výchovnou pomoc je ale zásah policie málo významný. Činnost policie jde prakticky mimo školu. Orgán činný v trestním řízení nikomu z vedení školy není povinen sdělovat výsledky svého šetření. ((Poznámka pod čarou:)) Tuto povinnost však má vůči OPD. Škola tedy může získat později informace o šetření policie tam. ((Konec poznámky))
Nezřídka případ po krátké době uzavře pro nedostatek důkazů. Někdy k tomu vede i neodborný přístup, který zhorší již tak mimořádně náročnou situaci v zařízení. Ilustruje to například případ 49 - Oběť se nesmí vzdálit od vychovatelky víc než na pět kroků.
(Otevřených otázek dotýkajících se problematiky vyšetřování a trestního postihu šikanování není málo. Patří mezi ně například problém, jak šetrně vyšetřovat oběť, abychom ji sekundárně neviktimizovali, způsob ochrany svědka šikany apod. Měla by se jim věnovat pozornost na interdisciplinárním setkání odborníků.)
B. Vyšetřování
Po dokončení nezbytných záchranných a organizačních opatření začne výchovný poradce s vyšetřováním. Opírá se o zásady pro strategii i taktiku vyšetřování uvedené výše. Zde podrobněji rozvedu především problematiku strategie.
Víme, že jde o pokročilou šikanu. Počítáme tedy s organizovaným odporem proti rozkrytí, kdy všichni nebo téměř všichni budou lhát a zapírat. Proto je mimořádně důležité zabránit domluvě pachatelů a zinscenování křivé skupinové výpovědi. Nesmíme propást výhodu okamžitého vyšetřování, kdy agresoři a jejich nohsledi nejsou domluveni. Důležité je najít nejslabší článek řetězu nespolupracujících svědků.

Vzhledem k pokročilosti šikany se nevyhneme technice konfrontace. Jedním z klíčů úspěšnosti je rychlost vyšetřování. Bezpodmínečně nutné je jeho dokončení týž den, kdy k provalení šikany došlo. Znamená to, že musíme stihnout mluvit se všemi žáky. V dalších dnech je už pozdě z řady důvodů. Agresoři zametou stopy, rodiče agresorů se snaží všemi prostředky zabránit vyšetřování... Znám případy, kdy otálení v rozuzlení šikany vedlo k závažnému rozkolu mezi pedagogy. Podstatnou úlohu zde sehrály manipulace rodičů, jejich známosti na správných místech apod.
I zde platí pětikroková strategie vyšetřování. Ochrana oběti jako jeden z kroků byla realizována hned z počátku, zbývají nám tedy následující čtyři kroky. Ještě předtím, než je vyjmenujeme a uděláme několik poznámek k doladění jejich účinnosti, připomínáme, že úkolem vyšetřování při první pomoci je zmapování vnějšího obrazu šikanování, k němuž je rozpracován přehled konkrétních otázek.
Rozhovor s obětí a informátory. Rozhovor s obětí vedeme pouze v případě, umožňuje-li to její zdravotní stav. S informátorem nebo náhodným svědkem provalení šikany mluvíme systematicky. Významné mohou být informace od ostatních pedagogů, kteří ve třídě učí, pokud si něčeho důležitého s ohledem na vyšetřování všimli.
Nalezení vhodných svědků. U pokročilých šikan je vždy obtížné vytipovat pravé svědky. Bez výcviku ve speciální diagnostice se musíme orientovat intuitivně a opírat o střípky informací z prvních rozhovorů. Rozlišovacím kritériem může být, jak svědkové spolupracují, jak se vyjadřují o "lynčování", jak se vztahují k trpící či zraněné oběti, a naopak, jak se staví k podezřelým agresorům apod. Jestliže informátor označil některé aktéry fyzické agrese, bedlivě podržíme jeho sdělení v paměti a rozhovor s nimi necháme nakonec. Odsuneme rovněž žáky, o nichž si svědkové dodatečně vzpomněli na subtilní agresi a manipulativní chování vůči oběti. Málo cílený výběr žáků "náchylných" k prozrazení skupinového tajemství kompenzujeme frontálním vyšetřováním všech žáků, čili tzv. globální strategií a psychologicky tvrdší taktikou vyšetřování. Vždy ověřujeme, zda není mezi žáky tzv. "bílá vrána"- silná, morální bytost soucítící s obětí, která se nenechala "přeprogramovat" skupinovým konformismem (tlakem) ke krutosti, ale která nemá odvahu a sílu přímo informovat učitele (z hlediska pokřivené morálky "bonzovat").
Individuální, případně konfrontační rozhovory se svědky. Postupně mluvíme se všemi žáky. Evidentní agresory se snažíme nechat nakonec. Po individuálních rozhovorech můžeme většinou složit hrubou mozaiku obrazu šikanování. Nápadné nesrovnalosti řešíme konfrontací. Usilujeme, aby to byly konfrontace mezi oběťmi - většinou jich bývá ve skupině víc - nebo mezi nejslabšími články řetězu ustrašených nohsledů. Zásadně se vyvarujeme ujasňování rozporů mezi "režiséry" krutého dramatu, kápy šikanování a jejich "stážisty" v rolích závislých obětí a přisluhovačů.
Rozhovor s agresory, případně konfrontace mezi agresory. Nemáme-li k dispozici základní výcvikové kurikulum, čili nepracujeme-li se specifickými technikami a nevyužíváme-li svou osobnost jako diagnostický nástroj, potom se zřetelné hranice mezi jednotlivými kroky stírají. Vždy by ale měla platit snaha nechat jádro agresorů nakonec. Právě oni nejúporněji lžou a dokáží velmi elegantně nasměrovat falešnou stopu.
C. Léčba
Po dokončení vyšetřování následuje léčba. Zde uvedeme pouze několik poznámek k výchozím principům. S problematikou celkové léčby nemocné skupiny, která je v tomto případě nanejvýš nutná, se seznámíme v následující kapitole.
U pokročilých stadií "virus přemůže buňku" a dojde k bodu zlomu. Normy šikanování přijme většina členů skupiny. Vznikne protiúzdravný systém, který má obrovskou sílu. Odporu proti rozkrytí a uzdravení se účastní všichni nebo téměř všichni členové skupiny a nezřídka ho posílí ještě rodiče obětí a rodiče agresorů. Vše je zde postaveno na hlavu. I oběti se zlobí, že jim chce někdo pomoci. Nezřídka protestují proti potrestání agresorů.
Léčba je obtížná z řady důvodů. Často s ní ani nejde počítat bez "rozbití", "rozprášení" původní skupiny. Vždy je nutné jádro agresorů ze skupiny vyloučit. Někdy je potřeba i zbytek třídy rozdělit a spojit s jinou třídou. Úkolem je sestavit takovou konstelaci žáků, která dává naději na vytvoření pozitivních vztahů. Nezbytná je přítomnost několika relativně silných pozitivních osobností.
((Poznámka pod čarou:)) Evidentní jsou potíže v naplnění tohoto požadavku u základních nebo zvláštních škol, kde žáky vyloučit nelze. Existují však některé mimořádné aktivity pedagogů a rodičů, které

sporadicky vedly k úspěchu. Šlo například o stávku žáků a ultimativní petici jejich rodičů adresovanou nadřízeným orgánům, že odmítají své děti posílat do školy, kde jejich zdraví ohrožují agresivní spolužáci. ((Konec poznámky))
Z arzenálu nápravných metod první pomoci je na místě realizovat vnější nátlak. Kdo se rozhodne uvedenou metodu použít, by si měl být vědom, že to co praktikuje, je léčba dílčí, symptomatická. Šikanu lze tímto způsobem zastavit, avšak nelze zabránit tomu, aby se později neopakovala.
Pasťácké šikany
Prožila jsem tam peklo.
Vícekrát mě tam znásilnily.
Když jsem nechtěla zabít druhé,
tak jsem ubližovala sobě.
Dívka mající obě ruce plné jizev
Zařízení ústavní výchovy pro děti a mládež zastávají v rezortu školství smutné prvenství. Vévodí jak v počtu, tak v "dokonalosti" šikan. Podmínky pro zhoubné bujení násilí jsou zde často optimální. A nejen to, mají oproti běžným školám svůj vyhrocený svéráz, což kategoricky vyžaduje zvláštní úpravu metodiky první pomoci.
((Poznámka pod čarou:)) Struktura zařízení ústavní výchovy zahrnuje 7 dětských diagnostických ústavů, 4 diagnostické ústavy pro mládež, 16 dětských výchovných ústavů, 12 výchovných ústavů pro děti a mládež, 23 výchovných ústavů pro mládež, 118 dětských domovů. Celkově je tedy síť tvořena 180 zařízeními, v nichž žije 6689 svěřenců. (Ročenka ÚIV, Praha 1998) ((Konec poznámky pod čarou))
K přesvědčení o prvenství "pasťáků" v počtu a brutalitě šikan jsem došel již před mnoha lety. Trvám však na něm i dnes, neboť poznatky, které mám k dispozici ho plně potvrzují. Názory 55 pracovníků z diagnostických ústavů (DÚ), výchovných ústavů (VÚ) a dětských domovů (DD) převážně z plzeňského regionu, kteří se zúčastnili dvou čtyřdenních výcvikových seminářů (Kolář, 1999), vedou k závěru, že šikanování v pasťácích se vyskytuje v neuvěřitelném rozměru. Konkrétně bylo odhadováno, že ve výchovných ústavech je šikanováno 55 % svěřenců, v diagnostických ústavech se pohyboval odhad počtu obětí šikanování kolem 30 % a v dětských domovech to bylo 24 %.
Individuální rozhovory s odborníky z etopedických zařízení z jiných regionů než plzeňského podpořily výše uvedené odhady. Závažnost problému šikanování v této oblasti podtrhly konkrétní případy přednesené pracovníky těchto zařízení na kazuistických skupinách v rámci různých seminářů - ostatní účastníci se zdráhali uvěřit, že je něco takového možné. To, že nebyl udělán žádný výzkum zaměřený na šikanování v ústavní výchově, také o něčem vypovídá.
((Poznámka pod čarou:)) Tento rok se objeví první vlaštovka i v této zapomenuté oblasti. Jsem v kontaktu s Robertem Holečkem, studentem Pedagogické fakulty ZČU v Plzni, který pracuje na diplomové práci s názvem "Psychologické problémy šikany ve výchovných ústavech". Předběžné výsledky výzkumu v několika pasťácích jsou burcující, korespondují s empirickými poznatky. ((Konec poznámky))
Studenti oboru sociální pedagogika a sociální práce, které jsem učil a byli na praxi ve výchovných a diagnostických ústavech, autenticky vypovídali o rozbujelé šikaně. Někteří z nich byli dokonce vykázáni z praxe v těchto zařízeních, protože upozorňovali na masivní signály šikanování. (Konkrétní případy popíšu dále.) Situaci výstižně ilustruje způsob, jímž byl obhajován jeden z aktivních účastníků brutálního šikanování v "polepšovně" v Hostouni na Domažlicku. Obhájce uvedl pro obžalovaného "překvapující" polehčující okolnost: Je třeba brát v úvahu atmosféru ve výchovném ústavu. To, co je kladeno mému klientovi za vinu, je tam prakticky běžné.
((Poznámka pod čarou:)) Oldřich Tichý (1998) Za šikanu v polepšovně padly podmíněné tresty MF Dnes, 13. 11. ((Konec poznámky))
Jestliže je nám znám fakt o extrémním hromadném výskytu šikanování v pasťácích, napadne nás pravděpodobně otázka, v čem je příčina tohoto stavu. Důvodů je samozřejmě víc. Patří k nim uzavření velkého počtu morálně narušených jedinců do jednoho místa, nezřídka i nadměrný počet svěřenců na malém prostoru (např. 60 chlapců na patře), absence vnější i vnitřní diferenciace ústavů, zakořeněná tradice šikanování, nepřipravenost pedagogických pracovníků pro komunitní práci a pro boj proti

šikanování...
Zde se zaměříme se na jednu z hlavních příčin. Ústavy jsou zpravidla krajně uzavřené instituce. Mechanismy takových institucí podporují růst šikanování a současné brání jeho odhalení a léčbě. Nezřídka je šikanování součástí nejen polovojenského režimu, ale i součástí celého řízení ústavu. (Sociologové používají též označení instituce totální, kterou definují jako sociální organizaci, v níž je chování jedince do nejmenších detailů předepsáno, určeno režimem zařízení a rozhodnutími těch, kdo instituci vedou. S jedincem, který je zde dlouhodobě uzavřen, se zachází jako s položkou, členem skupiny, ne jako s individualitou.)
Co to je krajně uzavřená instituce?
Uzavřenou institucí se rozumí zařízení, jež vytváří společnost pro lidi, kteří potřebují více či méně dlouhodobou intenzivní péči. Tito lidé zde žijí odděleně od své rodiny a nemají její přímou ochranu.
Vysoké riziko zneužívání moci personálem
Prakticky to znamená, že obyvatelé uzavřených zařízení jsou na pracovníky těchto institucí do značné míry odkázáni. Personál má možnost zásadním způsobem rozhodovat o životech lidí, kteří jsou mu svěřeni. Tato skutečnost sama o sobě je velikým pokušením. Zneužívání moci nelze odolat bez poctivé demokratické, komunitní kontroly.
Svět sám pro sebe
Jde o organizaci, která má tendenci být světem sama pro sebe. V mírnější podobě na tom není vůbec nic špatného, naopak. Člověk se zde může cítit bezpečný. Avšak například v ústavní výchově dochází nápadně často k přesmyku přiměřené uzavřenosti v izolovanost a sebestřednost zařízení. To se pak stane "skleněným zámkem", k němuž je přístup přísně kontrolován a málokdo je vpuštěn dovnitř. Ojedinělí hosté nemají "výsadu" mluvit do věcí uvnitř. Jejich postřehy a dojmy mají pro personál ohrožující charakter.
Z našeho pracovního hlediska se krajně uzavřenou institucí stává obyčejné uzavřené zařízení, které nebrání rizikům, které jsou v ní a priori obsaženy. Spoléhá na tvrdý autoritářsky systém, a tím nabude totalitární podobu. V instituci je uplatňován nikoliv komunitní, demokratický, ale tvrdý autoritativní systém. Personál si přivlastnil velkou moc a všechna práva. Objekty jejich péče (svěřenci apod.) mají drasticky omezenou svobodu rozhodování a nezřídka jediné "právo" - chovat se podle neomylného řádu. Je pochopitelné, že to vede k uzavřenosti proti jakýmkoliv pozitivním změnám.
Podstata tohoto řízení ústavu zásadně znesnadňuje kontrolu a podporuje obecně zneužívání moci nejen u zaměstnanců, ale i u různých kápů a agresorů z řad nucených obyvatel. Současně navozuje atmosféru oslavování násilí. V takovém zařízení zákonitě dochází k záměně pravých cílů za nepravé. Ve výchovném ústavu ztrácí na významu pomoc a láska k bližnímu. Za to na důležitosti nabývá ostraha a restrikce. To však paradoxně nenese "ovoce", neboť není výjimkou, že je třetina svěřenců na útěku.
Ve společnosti existuje řada uzavřených institucí. Za jejich extrémní varianty lze považovat věznice, vojenské akademie, kasárna, policejní internáty, uzavřená oddělení v psychiatrických léčebnách, domovy důchodců, sekty a destruktivní kulty... Oblast školství není výjimkou. Nejkrajnější podoby uzavřenosti zpravidla nabývají organizace v pasťácích. Někdy si s nimi však nezadají i ústavy pro mentálně, tělesně a jinak postižené děti a mládež, učňovské internáty apod.
"Pasťáky" - šikanování na druhou
V následující pasáži se nejdříve seznámíme s příběhem mediálně známé šikany ve Žluticích (případ 46). Bude na ní možné demonstrovat jasně některé mechanismy podporující toto zlo.
Případ 46 Žlutická šikana
V roce 1997 média (TV NOVA, MF Dnes...) rozbouřila hladinu zájmu veřejnosti o šikanování. Upozornila na šikanu ve Výchovném ústavu pro děti a mládež ve Žluticích (dále VÚ). Bylo to poprvé od listopadu 1989, kdy se dostala do širokého povědomí lidí šikana z "pasťáku". Na základě rozhovorů s pedagogy tohoto zařízení a informací z medií stručně zrekapituluji, co se stalo. Ve VÚ Žlutice probíhala dlouho šikana. Nic "neobvyklého", byla to situace jako v mnoha ostatních obdobných zařízeních. "Neobvyklé" nebylo ani to, že šikanování zhoubně bujelo a rostla jeho brutalita. Ono se to v těchto náročných podmínkách vyskytuje nezvykle často. Hrůznou podobu týrání ukazují výpovědi obětí: "Museli jsme dávat své jídlo, zpívat a předvádět erotické scénky. Nutili nás jíst splašky", "Mazali nás spermatem

a výkaly a zakazovali nám se umýt", "Pálili nám paty zapalovači", "Řezali nám ruku střepem", "Zbili mě tak, že jsem dostal epileptický záchvat..."
Utrpení dvou ústředních obětí přesáhlo lidskou zkušenost a jejich obrany proti bolesti se zhroutily. Musely se nějak zachránit, nemohly už prostě dál. Nejdříve se svěřily vychovatelce. Ta to místo na policii nahlásila agresorům (potom je údajně zamkla na klubovně, aby je agresoři "nezlynčovali"). Později to řekly vedoucí vychovatelce i řediteli. Ti to bagatelizovali a odmítali zasáhnout. Ředitel prohlásil: "Když je nechytím za ruku, tak s tím nemohu nic dělat." Bez naděje na pomoc se chlapci rozhodli k drastickému "řešení", pokusili se spáchat sebevraždu. Pořezali si zápěstí tak, že si jeden z nich přeřezal nejen žíly, ale i šlachy. To už se nedalo bohorovně přejít. Okamžitě byli převezeni do nemocnice. Po ošetření byli přemístěni na psychiatrii. Zde se chlapci měli možnost individuálně setkávat s psychiatrem, který měl zájem o jejich trápení a trpělivě jim naslouchal. Teprve tehdy se dostala šikana za zdi ústavu. Psychiatr nahlásil šikanu policii a navázal kontakt s vedením ústavu. Nicméně ani tato intervence zvnějšku nevedla k ničemu. Řetěz pokračujících chyb, včetně chystaného návratu obětí mezi své mučitele, vedl k vyhrocení situace - oběti utekly z psychiatrie. Následně došlo k něčemu neslýchanému: Za pomoci redakce televizního pořadu Na vlastní oči se uskutečnilo setkání těchto dvou "chovanců" na útěku s tehdejším náměstkem ministra školství dr. Kozlem v jeho pracovně...
K tomu lze dodat, že toto vše se stalo díky tomu, že redaktor R. John porušil zákon. Místo toho, aby uprchlíky odevzdal policii, je ukryl. Bez porušení zákona by se nedělo nic. Zůstává ale otázka, zda byla taková pomoc k nějakému užitku. Myslím, že rozhodně ano. Šikanování v pasťáku se ukázalo jako velmi závažný problém. Mimořádný tlak medií prolomil hradbu kolem tohoto zla a bylo možno uvidět překvapivé skutečnosti:
1. Ředitel ústavu před kamerou televize potvrdil existenci šikany a konstatoval, že vše nechává na policii. Vyjádřil se, že on neví, kolik je pravdy na tom, co oběti říkají (Co tím asi chtěl říci?). Ke konci vystoupení úplně rezignoval a přiznal, že neví, co má dělat. Lze to chápat jako historickou událost, kdy došlo k veřejnému potvrzení šikany v pasťáku. Současně to lze vidět z určitého hlediska jako odvahu oficiální autority říct po pravdě, jak věci skutečnou jsou.
2. Veřejně se odhalil zjednodušený pohled na řešení uvedené problematiky. Když se šikana provalí tak, že o ní ví širší okolí, potom je běžné svalovat veškerou vinu na pedagoga. Tak bylo také nahlíženo na "žlutickou" šikanu, kdy centrem pozornosti bylo jednání ředitele. Nadřízené orgány na to reagovaly prohlášením, že situaci prošetří ČŠI, a budou-li zjištěny menší schopnosti ředitele, bude odvolán. Brzy na to došlo k výměně ředitele. Údajně však "usvědčený" ředitel odstoupil sám.
3. Zakrývající a protiúzdravný systém zde přesáhl hranice ústavu. Všechny autority, od vychovatelky VÚ až po náměstka ministra školství, svorně držely basu. Z různých důvodů bránili více či méně odhalení a léčbě šikany. Z výpovědi oběti lze vážně uvažovat o přímé spolupráci některých pracovníků VÚ s agresory. Ministerští úředníci hodnotili sebezáchovné jednání obětí velmi nepříznivě. Neměli pro něj pochopení. V TV Nova prohlásil jeden z nich: "Je to všechno medializace senzace. Ty svěřence vidím jako rukojmí v rukou tisku..." Dále vyjádřil údiv nad jednáním obětí: "Mohli napsat oficiální stížnost! Celé se to dalo řešit standardním způsobem." A já dodávám, nemusely utíkat a pokoušet se o sebevraždu. Byrokratický šiml by to zvládl. Zároveň si kladu otázku, co se asi stane s chovancem ústavu, který porušil nepsaný zákon, zneuznal všechny místní autority a "bonzoval" na ministerstvu.
4. Oběti se nemusely vrátit mezi agresory. Každá zvlášť byla poslána do jiného ústavu. Snad proto, aby se nespikly znovu... (Samozřejmě to bylo vzhledem k přeplněnosti ústavů. Nicméně agresoři zůstali spolu a nepotrestáni...)
Na otázku, jaký byl další osud obětí, je těžké odpovědět. Je málo informací. Nicméně pan Votava, ředitel ústavu ve Dvoře Králové, kam byl jeden z chlapců později přeřazen, zhodnotil snažení Novy jasně. Díky hvězdné medializaci budou mít oba útěkáři, zejména Jindřich Staněk, velké potíže se začleněním do společnosti. Vlna zájmu brzy opadla. Hradba kolem šikanování se opět uzavřela. Vše zůstalo při starém, nic se nezměnilo.
((Poznámka pod čarou:)) Marek Pražák (1997): Chlapcům z ústavu hrozí, že šikaně neuniknou. MF Dnes, 9. 5.
Marek Pražák (1997): K úniku z pekla pomohl chlapcům jen pokus o sebevraždu. MF Dnes, 2. 6.

Marek Pražák (1997): Policie bude vyšetřovat tvrdou šikanu. MF Dnes, 5. 6.
ČT 1, Na doraz, 9. 6. 1997
Karel Wolf (1997): "Úřední" obrana proti šikaně je hrou o život. MF Dnes, 26. 6.
Marek Pražák (1998): Převýchova mladých delikventů má velké chyby. MF Dnes, 23. 1.
Helena Bínová (1998): Diagnóza - šikana. Praha, PF UK, seminární práce.
Bronislav Pavlík (1998): Šikanovaní chlapci bojují sami se sebou. MF Dnes, 22. 1. ((Konec poznámky))
Pokusíme se nyní ukázat, jakým způsobem krajně uzavřené instituce podporují růst šikanování a současně brání jeho odhalení a léčbě.
Hned z počátku je nutné říci, že existuje rovnítko mezi krajně uzavřenou institucí a tzv. klasickou ústavní výchovou. Krátce to osvětlím. V našich českých podmínkách dosud přežívá v mnoha zařízeních klasická ústavní výchova. Ta je založena na vnější kázni a disciplíně. K jejímu dosažení slouží generacemi osvědčený tvrdý hierarchicko-autoritativní systém řízení, který je organicky propojen s polovojenským režimem. Výsledkem je krajně uzavřená instituce, která má totalitární charakter. Tak si mnoho lidí představuje univerzální lék na sociálněpatologické jevy, jako je například kriminalita dětí a mládeže, závislost na drogách. Přísné a "spravedlivé" potrestání čili represe přivede podle nich kriminálníky a narkomany k rozumu a oni si už příště dají pozor. To je ale omyl.
Ve skutečnosti totalitární, krajně uzavřená instituce zabíjí v člověku to dobré - soucit a morálku. Podporuje růst sobectví, krutosti a násilí. A to nejen u svěřenců, ale i u pedagogů. Potvrzuje to i tzv. vězeňský experiment, který otřásl vědeckým světem (zmínili jsme ho v kapitole Co přiměje lidskou bytost, aby krutě mučila jiné lidi?).
Ke kritickému zamyšlení nad tímto způsobem práce vede i sebereflexe jedné studentky z přehrávání negativní role ředitelky domova důchodců (případ 47). V zásadě tento styl práce vede k vytvoření dvou nepřátelských táborů "my" a "oni". Důsledky této "válečné" situace mají paradoxní povahu.
Případ 47 Reflexe z hraní role bezohledné ředitelky
Bylo to zvláštní hrát něco, co přesně nevím, jak vypadá. Byla to z části legrace a z části jsem viděla opravdu sociální pracovníky. Když jsem hrála ředitelku domova důchodců - satorii, tak jsem měla zvláštní pocit. Samozřejmě, že vím, že to bylo celé špatně, že taková pracovnice nikdy nikomu nepomůže (kromě sebe), ale když jsem se vžila do této role, měla jsem pocit absolutní moci nad ostatními lidmi. Asi každý by chtěl, aby něco znamenal, ale při téhle roli jsem byla absolutní vládce a bylo mi jedno, co po mně ta babička chce. Byl to hrozně zvláštní pocit, že všechno záleží jen na mně, ale zároveň, že vše, co udělám, bude vlastně dobře. Myslím, že jsem trochu pochopila, proč si takoví lidé myslí, že svoji práci dělají dobře a poctivě, i když tomu tak není. Oni si asi vážně představují, že to je v pořádku. Bylo to zvláštní.
Na jedné straně probíhá mezi personálem a objekty jejich péče více či méně zjevný boj. Projevuje se v každém případě silnou nedůvěrou a neformálním zákazem spolupráce. Není dovoleno se sbližovat a navazovat osobní vztahy s "nepřítelem". Někdy však střet nabude brutální povahu. Výjimečně dochází i ke vzpourám. Na druhé straně "mocní" obou táborů navazují jistou spolupráci. Parastruktura násilí mezi svěřenci proroste do oficiální pedagogické struktury. Její "výhonky" zde jsou oceňovány a považovány za funkční. Podporují vnější kázeň a agresivnější manipulaci s případnými devianty proti pořádku ústavu.
Bez obalu je nutné říci, že šikanování je více či méně zjevnou součástí řízení života v ústavu, včetně jeho polovojenského režimu. Proto má šikanování v tomto prostředí některé nápadně podobné rysy se šikanováním v armádě či ve vězení. Lze je vidět zejména v zaběhnuté tradici, kdy mechanismus šikanování jakoby začne žít samostatným životem. Nezáleží příliš, kdo přijde a kdo odejde, šikanování zůstane zaběhnutým systémem předávaným z generaci na generaci.
V následujících odstavcích se pokusím popsat některé konkrétní patologické mechanismy v klasické ústavní výchově. Pozornost zaměřím na spolupráci personálu s agresory a na "šikanující" praktiky udržující "výchovnou morálku". Okrajově zmíním některé další podpůrné, zakrývající a protiúzdravné mechanismy.
Personál spolupracuje s agresory
Při rozkrytí pasťáckých šikan lze nalézt řadu podob a rovin nepřímé i přímé spolupráce personálu s agresory. Je to běžná záležitost a nikdo se nad tím nepozastavuje, asi si to snad nepřipouští.

Mechanismy, které jsou personálem reflektovány, jsou považovány za pragmatické a užitečné pro chod a řízení ústavu. V podstatě jde o racionalizaci snahy pracovníků uspořádat život značného počtu lidí na malém prostoru při minimální námaze. Ukáži to na konkrétních případech s odkazy na odkryté a zviditelněné mechanismy ve žlutické šikaně.
Podpora existence a pozice kápů. V parastruktuře svěřenců existují tvrdé normy násilí. Aby zde někdo obstál, musí projít úspěšně počátečními a průběžnými testy šikanování. Patří sem i různé iniciační rituály. Například každý nový příchozí dostane "přivítačku", bývá to často tzv. "deka" (oběti se přehodí přes hlavu deka a poté ji skupina agresorů bije a kope; represe nezřídka končí, až když oběť nejeví známky odporu). To je klíč k výsledné mocenské hierarchii mezi svěřenci.
((Poznámka pod čarou:)) Iniciační rituály mají více významů. Například pravděpodobně pomáhají novému svěřenci se identifikovat se společenstvím. Zbitý jedinec je vyjímán ze společnosti rituálem odluky, který ho připojuje k ústavu. ((Konec poznámky))
Vnější podoba hierarchie je různá. Například na špici jsou kingové či kápové, následuje jejich "dvorní" klika... na konci jsou tzv."džípové" "koštata", "trubky" nebo "hulibrka", "matrace". Vládcové podzemního života mají mimořádnou moc. Pedagogové to většinou citlivě registrují a jmenují je do oficiálních funkcí vedoucích oddílů, skupin, ložnic, celoústavních shromáždění apod., čili delegují na ně část svých pravomocí a tím se jejich privilegia ještě rozrostou. Tito ranaři zajišťují velmi účinně vnější kázeň a "morálku", o kterou v totalitárních institucích tolik jde. Při případných problémech stojí personál na straně těchto králů. Za těchto okolností proroste parastruktura násilí s oficiální pedagogickou strukturou a stane se její legální součástí.
((Poznámka pod čarou:)) Přes určitou rozdílnost v jednotlivých ústavech je zde patrná významná podobnost "terminologie", označující aktéry krutého dramatu šikanování, jež se týká dokonce i zařízení, jako jsou psychiatrické léčebny pro děti a mládež, věznice apod. Není to nic nepochopitelného, neboť mají nezřídka společné klienty, kteří pendlují z jedné instituce do druhé. Pozoruhodné však je, že psychiatři - špičkoví odborníci na lidskou psychopatologii - šikanování oficiálně ve svém teritoriu nezaregistrovali. Alespoň v odborné literatuře svou pozornost tomuto závažnému fenoménu nevěnovali. Označení oběti v jednotlivých zařízeních ústavní výchovy nemá vždy stejný význam. V podstatě ale vždy označuje tzv. "chcípáky" na konci hierarchického chvostu. Po konzultaci s několika zkušenými harcovníky z pasťáků uvedu orientační význam "přezdívek":
- Džípové jsou chovanci, kteří posluhují kingům, nalévají jim čaj, nosí jídlo apod. Při těchto službách pokorně pronášejí "Já teď džípuju".
- Koštata označují oběti šikany. Jsou to ti, které má kápo pod rukou a může s nimi dělat, co chce, používá jich k "bobování" nebo "lyžování" -sexuálně je týrá, homosexuálně zneužívá. Například jedno surově týrané "koště" provádělo mimo jiné orální sex svým vládcům.
- Označení "trubky" se údajně s předcházejícími termíny překrývá. Pasťácký slovník odráží jeho fungování. Například "skákat šipky" označuje chování toho, kdo donáší, podlejzá. Nebo "koňování" je jasně převzaté z kriminálního slovníku a znamená pronášení tajných depeší. ((Konec poznámky))
Jestliže nejsou pedagogové dost "zkušení" a z nějakých důvodů krále odmítají privilegovat, nebo prostě nemají zájem využít jejich služby pro své pohodlí, potom vznikne paralelní mocenská struktura, jakási "antispoluspráva"(jak to trefně označil jeden pedagog ze Žlutic), která konspiračně řídí život ústavu.
((Poznámka pod čarou:)) Hierarchie mezi svěřenci plně koresponduje s "duchem" totalitárního zařízení, neboť přísná mocenská struktura - odstup, nadřazenost - panuje nejen mezi personálem a svěřenci, ale i mezi samotným personálem. Posloupnost profesionálních zaměstnanců často bývá následující: ředitel, vedoucí vychovatel, administrativní pracovníci kolem ředitele - sekretářka, hospodářka..., případně členové nejužšího vedení, učitelé, odborní vychovatelé, pomocní vychovatelé a technický personál - kuchařky, uklízečky, kotelník, údržbář. Případná změna hierarchie je obvykle závislá na libovůli ředitele. ((Konec poznámky))
Přehlížení, případně bizarní reakce na evidentní projevy šikanování. Stává se, že pedagogové jsou bombardováni očividnými signály šikanování, nicméně oni je vytrvale přehlížejí. Vidí třeba u oběti modřiny, poranění nebo její panickou reakci na přítomnost některého z agresorů, ale jsou "slepí" a "hluší". Připomínám v tomto smyslu žlutickou šikanu, kdy byla jedna z obětí několikrát zbita tak, že dostala

epileptický záchvat. Zpočátku nikdo nic nedělal, později - přes údajné snahy situaci řešit - se nic nevyšetřilo. V jiných případech, kdy dojde k provalení šikany, reaguje pedagog nesmyslně a záměrně chybně. Například oběť byla mučena v místnosti kuřárny, vysvlečena, mlácena a pálena cigaretami. Když se jí v nestřeženém okamžiku podaří utéct z kuřárny, tak za ní agresoři vyběhnou. Vychovatel to uvidí a potrestá je za to, že kouří mimo kuřárnu. Někteří z nich mají totiž v ruce cigarety. Svlečené, zbité a popálené oběti si nevšímá (reflexe studenta z praxe).
Nahá bezmocnost léčit provalenou šikanu a hra na řešení. V případech, že je vedení ústavu donuceno, například tlakem medií, aby šikanu napravilo, potom se ukáže v plné nahotě jeho odborná nepřipravenost (viz žlutická šikana). Při běžném provalení šikany, které není doprovázeno nekompromisním tlakem z venku, se někdy dělá, že se šikanování řeší. Personál je dotčen, že je rušen jejich klid. Všem svěřencům se přitvrdí. Následky pro oběť není nutné popisovat. V podstatě se vždy jedná o pseudořešení, které lze charakterizovat jako plácnutí do vody. Někdy se to nechá rovnou jen tak. Případně se oběti přesunou do jiného ústavu...(viz žlutická šikana).
Informace o šikanování se běžně nedostanou za zdi ústavu, případná upozornění z venku jsou odmítána. I když dojde k tragickému vyvrcholení šikany a oběť je vážně zraněna, nebo se jako v případě žlutické šikany pokusí o sebevraždu, přesto se informace nedostanou dál. Svědčí o tom mimo jiné fakt, kdy žlutická šikana byla ojedinělým případem, který se dostal za zdi ústavu pouze díky "protizákonnému jednání" Radka Johna. Za zamyšlení stojí i okolnost, že žádný výzkum o šikaně v pasťácích neexistuje. Chybí zde zájem o zpětnou vazbu z venku, která je nezbytností proti degeneraci systému. (Obdobný mechanismus "utajení" je v armádě. Tam se stává, že je šikanovaná oběť dohnána k dokonané sebevraždě. Pokud je mně však známo, vždy se jednalo o suiciduum z důvodů "přecitlivělosti" oběti, jejich rodinných problémů apod.)
Odmítnutí žádosti oběti o pomoc. Stává se, že mučení a trápení oběti dosáhne meze, kdy už nemůže dál. V této krajní situaci oběť někdy zoufale hledá pomoc u vychovatele, vedoucího vychovatele i ředitele. Nikdo z nich jí nepomůže. Vychovatel promptně informuje agresory, kteří si na "bonzáka" došlápnou. Vedoucí vychovatel a ředitel volání o pomoc bagatelizují a odmítají zasáhnout. Připomeňme si výrok žlutického ředitele: "Když je nechytnu za ruku, tak s tím nemohu nic dělat." Jiný příklad. Do ústavu nastoupí Rom. Umístěn je na pokoj se dvěma skiny. Zde je po nocích týrán. Od vychovatelů má zákaz mluvit romsky, i když česky téměř neumí. Když chce půjčit kytaru, tak je odmítnut (reflexe studenta z praxe).
Označení oběti personálem. Někdo z personálu přímo označí oběť. Může to udělat nenápadně, prostřednictvím despektu, nebo to přímo přikáže skupině, aby to nepohodlnému chovanci večer spočítali.
Praktiky šikanování udržují "morálku". Personál v duchu své represivní doktríny věnuje velké úsilí dosažení slepé poslušnosti. V rámci polovojenského režimu klade důraz na plnění i zdánlivě nebo skutečně nesmyslných věcí. Cíl je však "ušlechtilý" - zlomit odpor a vůli rizikového jedince (je to obdobný způsob myšlení jako v armádě, kde je i v současnost často skryté krédo Velitele se musíš bát více než nepřítele).
Degradační rituály slouží k ponížení, oslabení identity a navození "civilní" smrti. Vedou k přetrhání rodinných, kamarádských i společenských svazků, namísto nich je dosazen stigmatizovaný status (jejich dopad se nápadně podobá dopadu iniciačních rituálů mezi chovanci). Například při příjmu jsou noví chovanci vysvlečeni do naha a osprchováni. Zavšivení jsou ostříháni, případně je jim hlava pomazána dezinfekčním prostředkem (nerakain) a zabalena do utěrky. Poté jsou umístěni na záchyt (v DÚ), někdy putují ještě dále na zdravotní izolaci. Mimochodem stále existují některé záchyty či samotky, které nemají toaletu. Je-li vychovatel líný, tak neumožní chlapci či dívce jít na záchod, ale dá jí tam kýbl. Někdy dochází k nucenému přijetí více svěřenců a malé záchyty jsou přeplněny. Je mně znám případ z nedávné doby, kdy se svěřenkyně výchovného ústavu v izolaci oběsila. Člověk je zde redukován na číslo, v lepším případě na příjmení. Přidělen mu je povinný ústavní stejnokroj. Jeho podoba bývá někdy schválně co nejvíce nepřijatelná. Například všichni chlapci chodí v růžových košilích (reflexe studenta z praxe). Vše směřuje k oslabení jedinečnosti. Význam individua je potlačen, což usnadňuje prolomení osobního prostoru... A to je neobyčejně výhodné pro šikanování. Svěřenci hledají ztracenou identitu skrze utrpení

druhého.
Fenomén neosobní souvztažnosti
Zdá se, že mezi skupinami, které jsou infikovány šikanováním, vzniká jakási souvztažnost. Ne snad na bázi osobních vztahů, na to jsou příslušníci příliš depersonalizováni, ale na bázi totožnosti individuálních a skupinových hodnot a norem. Tito lidé snadněji vytváří aliance, koalice a organizace, jimž jde o moc. Když je někdo z nich v tísni, "rádi mu pomohou". Jde o jakési neosobní spolčování "silných" proti "slabým". Co by tomu mohlo nasvědčovat?
Když je oběť převedena do jiného ústavu, tak tamtamy fungují a pravý důvod příchodu žáka je odhalen. Místní kápové mu "bonzování" na jejich kamarády nedarují (V mnohem tvrdší podobě je tento mechanismus znám z šikanování v armádě. Při provalení šikany je oběť tajně převedena k jinému útvaru. Vždy však nějak dojde k úniku informací, že jde vojáka, který se dopustil "bonzování". Jak? Jednoduše. Všichni mají zájem, aby nepsané zákony nebyly porušovány. Někdo náhodou ohne roh dokladů "bonzáka". Telegrafista informuje svého kolegu...)
Doladění pomoci u šikany v ústavní výchově
Metodické poznámky k doladění první pomoci u šikany v ústavní výchově mohou být inspirativní nejenom pro diagnostické a výchovné ústavy, ale i pro dětské domovy a další uzavřená zařízení. (Připomeňte si případ 7 - Otloukánek z děcáku)
Základní předpoklad
Předpokladem úspěšné první pomoci je, aby někdo chtěl šikanu odhalit a léčit. Člověk musí být značně statečný a nekonformní, aby tlaku autoritativních norem klasického ústavu nepodlehl. Řada laskavých a obětavých pedagogů, kteří dělají mravenčí záslužnou činnost pro své svěřence, se neodváží zpochybnit chybný rozkaz nadřízeného nebo vlivného kolegy, kromě jiného i proto, že skupinová solidarita určuje naše chování více než individuální normy. Případní odvážlivci musí počítat s tím, že ostatní nebudou jejich počínáním nadšeni, případně jim budou házet klacky pod nohy a sankcionovat je.
Obtížnou situaci pedagogů, kteří chtějí šikanování řešit, ilustruje následující příběh z běžného výchovného ústavu.
Případ 48 Ředitel osobně odvezl popálenou oběť do nemocnice, nikam to však nenahlásil!
Vychovatelka seděla s kluky u televize. Bylo příšeří. Náhle před ní stanul Petr a žádal ji, aby mu odstřihla vlasy nebo aby mu půjčila nůžky. Když se na něj zblízka podívala, tak se zděsila. Měl ohořelé vlasy a popálený obličej. Nejvíce zasažený měl spánek a oko. Byl v šoku, a když se vychovatelka krátce zeptala, co se stalo, tak nezapíral. Vyklopil, že ho agresoři pozvali nahoru na pokoj, že mu něco ukážou, a když vešel stáli tam všichni v černých pláštích se satanistickými hvězdami a něco měli v ruce a hořelo jim to. Potom to na něj vylili a zapálili to. Začal hořet...
Při snaze řešit tuto závažnou šikanu narazila pedagožka spolu s další kolegyní na interní předpisy, které striktně požadují, aby bylo trestní oznámení podáno přes školu, prostřednictvím vedoucího vychovatele či ředitele, který posoudí a rozhodne co dál. Proto po poskytnutí nejnaléhavější pomoci samy nedělaly dále nic a zavolaly ředitele. Ten -jelikož nebyl přítomen řidič - zařídil sám odvoz oběti do nemocnice, ale nikam to nenahlásil! Lékař nepojal žádné podezření a rovněž nic neučinil. Diagnostikoval a léčil popáleniny druhého stupně. Oko se podařilo zachránit s tím, že určité následky zůstaly trvale.
Jak to dopadlo? Petr byl typickou obětí. Rodiče ho zneužívali, zažil přepadení se zbraní... Traumatické zkušenosti ho obnažily před agresí spoluchovanců. V pasťáku byl "holka pro všechno". Bral na sebe "dobrovolně" tresty za porušení kuřáckého režimu, vděčně dělal za ostatní úklidové práce. Za svou "ochotu" dostal od agresorů někdy i cigaretu. Později za ni požadovali 10 marek a když odmítl, tak to zvýšili na 20 marek. Měl totiž rodiče v Německu.
Závěr? Policie se nic nedozvěděla. Oběť svou výpověď vzala po návratu z nemocnice zpátky. Agresoři vysvětlili, že to neudělali schválně. Karel, který Petra zapálil, údajně zakopl. Čili nic se nevyšetřovalo, žádná náprava se nedělala a uzavřelo se to jako nehoda.
"Bojovníkem proti větrným mlýnům" v klasické ústavní výchově může být kdokoliv. Nový vychovatel, učitel, etoped, psycholog, ale třeba i vedoucí vychovatel a ředitel. Samozřejmě ředitel má největší šanci dosáhnout zásadní změnu ve stylu práce. V každém případě musí být člověk, který se rozhodl zasáhnout proti šikaně odborně připraven a nesmí mít klapky na očích. Jestliže například zaznamená, že svěřenec je

přezdíván "koště", "džíp", "trubka", musí to nejen zaregistrovat, ale i dále s tím odborně pracovat. V případě, že takto označovaný svěřenec se pokusí o sebevraždu, není řešením, že se tato "přezdívka" zakáže veřejně používat a přitom se nic se šikanováním nedělá (reflexe chovanců jednoho ústavu).

Diagnostika

Nyní stručně probereme důležité doplňující informace ke strategii a taktice vyšetřování.

Strategie vyšetřování

Podle okolností lze použít dílčí nebo globální strategii. Například když se šikana "provalí" díky pokusu oběti o sebevraždu, tak jak tomu bylo ve Žluticích, potom lze doporučit globální strategii, čili vyšetřování všech svěřenců. (Nejúčinnější bývá spojení globální a vnitřní strategie. Podrobnosti k tomu viz Speciální diagnostika šikanování.) Jestliže však oběti najdou odvahu a oznámí šikanování vychovatelce, potom se jeví vhodnou volbou dílčí strategie, neboli tajné vyšetřování pouze několika vhodných svědků. Kroky vyšetřování zůstávají stejné. Jak víme, je jich pět a mají svoji zákonitou posloupnost. Taktika vyšetřování však vyžaduje doladění. Prakticky to znamená vřazení zkušeností z prostředí výchovných a diagnostických ústavů do alternativního naplňování strategických cílů. V tomto smyslu potřebuje důkladnější metodický komentář především krok nazvaný ochrana oběti.

Základní šetření šikanování je nutné zvládnout během jednoho dne. A je jedno, zda je vyvoláno pouze varovnými signály, například stížností oběti, nebo již provalením a výbuchem šikany. Ve všech případech šikanování nesmíme opomenout speciální ochranu oběti. Určité odlišnosti spatřuji v tomto smyslu u výchovných a u diagnostických ústavů.

Výchovné ústavy

Když se jedná o pokročilou šikanu ve výchovném ústavu, podobnou té ve Žluticích, potom je na místě radikální postup, to znamená okamžité vyjmutí oběti z ohrožujícího prostředí a to prostřednictvím odvozu do diagnostického ústavu. (V budoucnu lze snad uvažovat i o pomoci ze strany středisek výchovné péče. Nicméně zatím toto zařízení nesmí oficiálně klienty z VÚ přijímat.) Nemůžeme-li tak učinit z nějakého závažného důvodu ještě týž den, nezbývá nám nic jiného, než zajistit pro tuto kritickou dobu mimořádný způsob ochrany! Může to být například individuální program pro oběti a jejich přespání na oddělené, pro ostatní svěřence nepřístupné ložnici pod dohledem nočního vychovatele. Toto provizorní řešení, vázané například na uvolnění místa v DÚ, nesmí dostat chronickou podobu, tak jak se to stalo v případu 49.

Případ 49 Oběť se nesmí vzdálit od vychovatelky víc než pět kroků

V jednom malebném dívčím výchovném ústavu se dlouho šuškalo o šikanování, ale nikdy pro to nebyly důkazy. Jednou se však stal malý zázrak. Mlčení bylo prolomeno a jedna oběť věc ohlásila. Veronika vypověděla, že ji více holek bije a sexuálně zneužívá. Zodpovědný noční vychovatel, který odhalení napomohl, výpověď pečlivě zapsal jako policejní protokol a dal si vše od oběti podepsat. Ráno zápis předal ředitelce. Ta byla situací zaskočena. Nejdříve zajistila, aby byla Veronika poslána do nemocnice, údajně pro bolesti hlavy. Po jejím návratu se snažila informaci o šikanování utajit. Nakonec, když už nevěděla kudy dál, nahlásila věc na obvodní oddělení policie. Policisté nevěděli, jak se šikanování vyšetřuje, a dělali hrubé chyby. Nechali si dívky označené v zápisu vychovatele jako pachatelky nastoupit před místností, kde prováděli šetření. Postupně s nimi mluvili za přítomnosti sociální pracovnice. Ptali se přímo k věci a velmi neobratně ("Vy jste měla něco se Steinerovou", "Vy jste po ní lezla" apod.). Všechny podezřelé obvinění popřely. Tím bylo vyšetřování u konce.

Ředitelka čekala od policie pomoc, představovala si, že budou agresorky usvědčeny a potrestány. To se však nestalo. Situace se naopak vyhrotila, oběti bylo vyhrožováno zabitím. Tehdy ředitelka na radu jednoho kvalifikovaného vychovatele našla zoufalé řešení. Oběť bude spát na izolaci v ústavní nemocničce. Přes den bude chodit s vychovatelkou a nebude se smět od ní vzdálit více než na pět metrů. Takhle to již běží delší dobu. Jak však to lze dlouho dělat? Nicméně ani tato přísná opatření na bezpečnost oběti nestačila. Ivana, prodloužena ruka kápa, byla nastrčena na izolaci, kde Veroniku zbila pro údajné neshody.

Po převezení obětí do diagnostického ústavu jim musí být věnována léčebná péče zaměřená na zmírnění následků šikanování. Ty mohou mít, jak víme, podobu příznaků posttraumatické stresové poruchy. Teprve když je oběť venku z nejhoršího, může být přeřazena do nového ústavu. Nejde-li pouze o jednu oběť, ale například o oběti dvě, jako u žlutické šikany, potom by měla být maximální snaha přeřadit je

společně.
Doporučený postup bylo možno realizovat u žlutické šikany do té doby, než se oběti pokusily o sebevraždu. Samozřejmě eticky a odborně bylo na místě reagovat ihned, jakmile se poprvé oběti svěřily vychovatelce. Ta měla situaci okamžitě nahlásit řediteli a společně s ním, případně s dalšími kolegy šikanování řešit.
Jiná situace ovšem nastává, když jsou oběti vážně poraněny - v tom případě musí být nejdříve lékařsky ošetřeny. Po sebevražedném pokusu musí ještě následovat psychiatrická péče.
V případě odborné bezradnosti vedení ústavu, tak, jak jsme to sledovali v případu žlutické šikany, lze doporučit rozšířenou spolupráci s diagnostickým ústavem či střediskem výchovné péče. Oběti mohou být odvezeny pryč a šetření a náprava mohou být provedeny s pomocí odborníků těchto zařízení. Faktem ale je, že někdy specialisté na šikanování i v diagnostických ústavech a střediscích výchovné péče chybí.
((Poznámka pod čarou:)) Jednou z výjimek je Středisko výchovné péče při DÚ v Plzni, které považuji za jedno z ohnisek iniciativy při budování systému prevence šikanování. Zásluhu na tom má především dr. Jan Kaše. ((Konec poznámky))
Je potřeba se ještě zastavit u otázky, proč se nemohou oběti vrátit do původního ústavu. Lapidárně lze říci, že návrat obětí vzhledem k charakteru pokročilé šikany a specifikám výchovného ústavu není možný. K tomu krátké vysvětlení.
* Normy šikanování jsou zde petrifikovány (zakořeněny). Bez rozbití jádra agresorů, bez jejich přeřazení do jiných ústavů není šance nastartovat radikální léčbu. Ta spočívá především v proměně vztahů mezi všemi obyvateli ústavu, tedy i mezi svěřenci samotnými (podrobněji viz kapitolu Pedagogická komunita).
* Reálné možnosti pomoci policie při nápravě šikany v ústavu jsou minimální. I když se jí podaří šikanování dobře vyšetřit, což není vůbec jisté, nijak to pedagogické práci nepomůže. U agresorů do l5 let nemůže být vzhledem k jejich věku zahájeno trestní řízení, čili nemohou být potrestáni, ani když jejich násilná činnost naplňuje skutkovou podstatu třeba několika trestných činů. U svěřenců od 15 do 18 let možnost postihu existuje. Mohou být odsouzeni (trestní sazba je snížena na polovinu). Proces naplňování spravedlnosti však trvá dlouho, a když jsou pachatelé odsouzeni, dostanou většinou podmíněné tresty. Prakticky to tedy znamená, že kdyby se týraní jedinci vrátili, tak by se dostali do společnosti svých mučitelů, do nezměněného prostředí. Tradiční způsob práce ve výchovném ústavu neumožňuje šikanu vyléčit, může ji dočasně zastavit, případně zmírnit.
Diagnostické ústavy
Dojde-li k šikaně v diagnostickém ústavu, je výchozí situace pro ochranu oběti příznivější. Je zde možné reagovat variabilněji a ohleduplněji vůči týraným bytostem. Souvisí to s následujícími skutečnostmi:
* Do diagnostického ústavu přicházejí děti a mládež zhruba na dva měsíce, potom odcházejí do zařízení, která jsou pro ně podle závěru komplexního vyšetření a v rámci možností nejvíce vhodná. Průběžně nastupují další noví adepti náhradní rodinné péče a ústavní výchovy. Tento cyklický pohyb výměny části skupiny dává pedagogům reálnou naději odstranit patologickou parastrukturu šikanování a vytvořit novou pozitivní tradici vztahů a norem, která je přijímána jako samozřejmost nově příchozími.
* Dalším důležitým faktem je to, že v diagnostickém ústavu nejsou koncentrováni pouze narušení jedinci, tak jak tomu zpravidla je ve výchovném ústavu. Platí to zejména pro dětský diagnostický ústav, kam jsou umísťovány i mnohé děti bez morálního narušení a s dobrým chováním, jejichž trápením je dysfunkční rodina. Z nich je proto možné vytvořit bez větších potíží pozitivní jádro, které je základním předpokladem pro vytvoření bezpečných vztahů mezi svěřenci a vůbec pro komunitní práci.
* Z diagnostického ústavu je možné agresory urychleně odeslat do jiných zařízení.
Taktika
Šikanování je v krajně uzavřených zařízeních součástí řízení ústavní výchovy, proto je nutné počítat s tím, že provalená šikana bude mít obvykle pokročilý charakter. Z celkového hlediska musí být proto taktika psychologicky tvrdá a odborně náročná. Co to obnáší, víme již z kapitol o taktice a vedení rozhovoru.
Náprava
V případě pokročilé šikany je indikována metoda vnějšího nátlaku. Při porozumění podstaty metodiky lze účinně použít základní principy a doporučení této metody i zde. Je však pochopitelné, že konkrétní šikana vyžaduje určité doladění. Například při žlutické šikaně bylo vyšetřovateli obviněno z trestné

činnosti 10 agresorů. Je obtížné účinně potrestat tak velikou skupinu. Je pravděpodobné, že se tito viníci semknou proti pedagogům a není vůbec vyloučeno, že strhnou i ostatní svěřence. Potrestání potom vyzní naprázdno. Není také vyloučeno, že začne doutnat nálada vzpoury.
Co tedy lze dělat? Důležité je zaměřit pozornost na iniciátora šikanování a jádro agresorů. Existuje-li možnost iniciátora přeřadit do jiného ústavu, využijte ji! Užitečné může být i jeho převezení do diagnostického ústavu, s podmínkou, že oběť je v jiném zařízení. Tam s ním může být odborně pracováno a později může být umístěn do nového zařízení. V případě, že máte možnost přeřadit i úzké jádro agresorů, je to pro nápravu nejlepší.
Nejúčinnější způsob obrany proti šikaně je zavádění a udržení pedagogické komunity.
((Poznámka pod čarou:)) Prakticky jsem se přesvědčil, že komunitní práce je nejnadějnější způsob, jak směřovat k ideálu změny našich svěřenců a jejich návratu do normálního života. Nicméně není nutné zdůrazňovat, že jde o mimořádně náročný úkol, který se daří pouze nemnohým.
Nemalou zásluhu na objevení těchto ojedinělých prvních vlaštovek mají doc. Jan Kožnar, dr. Jana Štůrová, dr. Slávek Hubálek a někteří další, kteří koncepčně a prakticky zajistili několik komunitních výcviků pro odborné pracovníky výchovných a diagnostických ústavů. ((Konec poznámky))
Závěrečná doporučení
1. Šikanování nelze přehlížet a tajit ho. Má to katastrofické následky. Ve Žluticích to skončilo pokusem obětí o sebevraždu.
2. Rozhodnutí, jak postupovat proti šikanování, leží na vedení ústavu. Na nikoho jiného nelze tuto zodpovědnost přenést.
3. Neodborné řešení zhorší již tak mimořádně závažnou situaci. Neúčinný zásah policie ve Žluticích navodil u agresorů pocit, že jsou hrdinové typu Ramba, na které nikdo nemá. U pedagogů naopak došlo k prohloubení bezmoci. To dokresluje ukázka již z doby dlouho "poté". Jeden z nepotrestaných agresorů vpálil novému vychovateli do obličeje, když na něm požadoval běžnou věc, lapidární pravdu: "Co ty mně můžeš udělat! Byla tu šikana. Vychovatelé mě nic neudělali a ani policajti."
4. Řešení musí respektovat možnosti konkrétního VÚ. Ve většině případů nelze počítat s vyléčením šikany, lze ji pouze dočasně zastavit, případně zmírnit.
5. K boji proti šikaně je nutné nalézt odvahu! Smysluplným předpokladem účinné nápravy je získání ředitele pro spolupráci. Ten by si měl být vědom toho, že šikanování je v mnoha případech trestnou činností a ten, kdo ji přehlíží, za ní nese spoluzodpovědnost.
6. Léčba šikanování musí být odborná a musí ji dělat specialista výchovného ústavu na tuto problematiku. Není-li k dispozici, je nutné požádat o pomoc specialistu z diagnostického ústavu, případně ze střediska výchovné péče. Není-li ani tam, je nutné zkrátka nějakého odborníka nalézt. V žádném případě nemají dělat šetření neodborníci.
7. Úspěšná práce specialisty na problematiku šikanování vyžaduje zahájení otevřené komunikace mezi pracovníky ústavu. Nejmenší komunikační jednotkou, kterou nelze obejít, je setkání a domluva obou skupinových vychovatelů, specialisty a ředitele. V případě potřeby lze operační skupinu rozšířit, například o třídního učitele.
8. Specialista připraví půdu pro policii. Nespoléhá na jejich vyšetřování, které má jiný cíl než pedagogickou nápravu (své výsledky jim dá k dispozici). Oproti tomu postih šikanování jako trestného činu je plně v rukou policie. Doporučujeme, je-li to možné, obrátit se o pomoc nikoliv na obvodní policii, ale policii kriminální. Jsou zde specialisté, kriminalisté pro mládež, kteří jsou pro řešení šikanování nejkompetentnější.
9. V případě výbuchu ústavního "lynčování" platí metodika pro školní "lynčování" (viz podkapitolu Soudce Lynch na českých školách?, kde je zpracován poplachový plán pro krizovou situaci).
10. Náprava šikanování v klasické ústavní výchově nemá kauzální, ale symptomatickou podobu. Prakticky přichází v úvahu pouze metoda vnějšího nátlaku. Do ní patří kromě jiného:
- Speciální ochrana oběti (provizorní opatření - izolace oběti od agresorů, odvoz oběti do DÚ a bezprostřední léčba jejích následků šikanování).
- Rozbití jádra agresorů (je-li to jen trochu možné, přesun iniciátora a případně i nejnebezpečnějších aktivních účastníků šikanování do jiných zařízení.).

- Potrestání zbývajících pomocníků agresorů v rámci výchovných prostředků ústavu.
- Pomoc policie a justice (v indikovaných případech využít při vyšetřování obviněných pachatelů vazby, podle závažnosti prokázaných trestných činů uložení podmíněných a nepodmíněných trestů).

11. Po ukončení vyšetřování a realizaci akutních kroků léčby je nutné zabezpečit setkání všech pedagogů. Zde otevřít problém a domluvit se na dalším společném řešení.

Rasismus ve službách šikany

Z pestré palety zvláštních forem šikan jsem na závěr vybral šikany, které mají rasistickou podobu. Mimořádné je na nich to, že násilí je zde ospravedlňováno konkrétní rasistickou ideologií. Tato okolnost by neměla být nikdy podceněna, neboť v sobě skrývá smrtelné nebezpečí pro jakoukoliv demokracii.

V praxi nejde dobře odlišit rasovou šikanu a šikanu nacionalistickou. Vyplývá to z toho, že rasismus obrazně řečeno je rodným bratrem nacionalismu, a oba mají hodně společného. Rasismus pohrdá lidmi určité národnosti kvůli jejich biologické odlišnosti. Naproti tomu nacionalismus klade důraz na "méněcenné znaky" národa, které se mají projevovat spíše v psychologii a kultuře než v genetické výbavě. Dále budeme mluvit o "rasistické" šikaně, ale jsme vědomi překrývání a zaměnitelnosti rasových a etnických motivů.

((Poznámka pod čarou)) Pozn. red.: Situaci ještě komplikují dvě skutečnosti. 1. Nezanedbatelná část antropologů pojem rasy odmítá vůbec, rasy podle nich prostě neexistují (i když existují biologické rozdíly mezi velkými skupinami lidí). 2. Pokud nejběžnější klasifikaci ras přijmeme, jsou Češi a ti, kdo jsou u nás terčem rasismu nejčastěji - Romové -, příslušníky téže rasy. To jen potvrzuje názor, že o "rasové" rozdíly jde až na druhém místě. ((Konec poznámky))

Dvě podoby rasistických projevů

Hned na začátku je nutné vědět, že většina šikan má nějaký rasový nátěr. Ten má dvojí podobu: formu skutečnou a formu "hrovou". V prvním případě jde o šikany s rasovým motivem, kdy jsou vystaveny násilí oběti jiné rasy, než jsou agresoři. Ve druhém případě mám na mysli šikany pojaté jako "hru" na rasismus. Tato "hra" je hrána mezi žáky stejné rasy.

Dříve než si objasníme vztah těchto typů šikan, ilustrujeme si je dvěma případy z této knihy. Skutečně rasovou šikanou je případ 16 - Obyčejná pokročilá šikana, "hrovou" formu rasismu dobře vystihuje případ 9, který jsem nazval Velký führer.

Vztah skutečné a "hrové" podoby rasismu u šikanování

Při šikanách s rasovým motivem se jeví jako hlavní důvod násilí nesnášenlivost agresorů k přítomnosti jiných ras, než jsou oni sami. Předpokládá se, že kdyby ve skupině nebyla různá lidská plemena, k násilí by nedošlo. To je ale příliš zjednodušený pohled. Existují totiž šikany, a těch je většina, kde nejsou žádné rasové rozdíly. To však vůbec nevadí, protože agresoři tento drobný detail v rámci "hry" na rasismus napraví a superiorní a méněcenné rasy vytvoří. Připomeňte si případ Velký führer. Jak již víme, při pátém stadiu onemocnění skupiny zákonitě dochází k nastolení totalitní ideologie šikanování, tzv. stadia vykořisťování. Jde o "dobrovolné" rozdělení žáků na dvě třídy lidí, pracovně pojmenované otrokáři a otroci. Nezřídka je vztah mezi nimi více či méně vystihnut originálními termíny právě rasistické ideologie. Mluví se například o nadlidech a podlidech, nacistech a židech, negrech a plantážnících, šlechticích s modrou krví a nevolnících.

Jaký je tedy vztah mezi skutečnou a "hrovou" podobou šikanování? Domnívám se, že významný. A to i přes to, že na první pohled působí tyto dvě podoby šikanování zdánlivě protikladně, jako by spolu nesouvisely. Při té první jsou týráni lidé jiné rasy, zatímco při té druhé nikoliv. Nenechme se však mýlit. Tyto šikany reprezentují dva základní směrové zdroje rasového násilí.

Prvním zdrojem jsou skutečné rasové rozdíly, které samy o sobě vyvolávají strach a agresi. Zde působí mimo jiné naše biologická výbava po předcích. (Mechanismus funguje virtuózně i u zvířat - například páchne-li potkan jinak, než je zvykem, je ostatními roztrhán a sežrán.)

Druhým zdrojem jsou tendence člověka vytvářet nerovnost za účelem uspokojení svých sebestředných a sobeckých potřeb. Sem patří převažující nutkavá strategie skrývání vlastního strachu a zneužívání strachu druhých i strategie dělení lidí na slabé a silné.

Souhra těchto dvou zdrojů vytváří kruh, malé perpetuum mobile nového násilí s rasovým nátěrem. Jejich spojení má drastickou průraznost, je-li ve skupině osamocené dítě jiné rasy. Když však není k dispozici

žádná "rasová lůza", nikterak to nevadí, neboť je promptně vytvořena! A agresorům se hned žije smysluplněji. Z toho se dá usuzovat, že rasově zabarvené šikanování bude v nějaké podobě vždy existovat, i tehdy, když nebudou mezi žáky rasové odlišnosti.
Přiznám se k názoru, že považuji potřebu znásilňování slabých za významnější spouštěč než faktické rasové rozdíly. Rozdíly samotné nevyvolávají samy o sobě přímo násilí. Jejich hlavní význam tkví v tom, že rasista prostřednictvím nich racionalizuje svou agresi a privilegia. Díky skutečným či vymyšleným rozdílům nalézá rasista záminku pro legitimní naplňování svých egocentrických a egoistických potřeb na úkor druhých. Biologické rozdíly nejsou určující pro vyvolání agrese i z toho důvodu, že zásadně záleží na tom, zda ten, kdo tyto rozdíly obnáší má moc, prestiž a vůbec možnost se bránit. Pouze jedná-li se o bezbranné a zvýšeně zranitelné jedince či skupiny, potom se stanou eventuální rozdíly pro rasisty zčistajasna nesnesitelné. A oběti musí být po zásluze potrestány.
Vyžadují šikany s rasovým motivem metodické doladění?
Jak lze bojovat proti šikanám s rasovým motivem? V zásadě stejně jako proti všem ostatním šikanám. Nicméně zde existuje jedno vážné úskalí, o kterém je potřeba vědět. Rasová šikana se nevyhýbá příslušníkům žádné rasy, případně etnika, které se v našich školách vyskytuje. Žáci minoritních ras a národností jsou však evidentně vystaveni zvýšenému riziku šikanování (případ 50).
Případ 50 Slovák tady u nás nemá co dělat!
Roman byl vynikající sportovec, dlouhodobě trénoval závodně karate. Zčistajasna onemocněl revmatismem a skončil na vozíčku. Po roce a půl se dostal z nejhoršího. Bolesti však měl pořád. V té době se odstěhoval s rodinou ze Žiliny do Prahy a nastoupil tam na střední školu. Měl ale smůlu na spolužáky.
Kápo třídy, který si sám přezdíval "Drtič mozků", byl velmi rozezlen, že "taková špína Slovák" chodí do "jeho" třídy. Hned na počátku Romanovi řekl, že Slováci tady nemají co dělat a že on to zařídí, aby brzy vypadl. Aby dodal svým slovům váhu, tak ho chytil pod krkem a zařval mu do obličeje "skončíš", "zabiju tě", "ty se zhroutíš". Se svými kumpány tento slib začal neodkladně naplňovat. K nadávkám "slovenský cikáne", "blbý Slováku", "hele letadlo na Slovensku nemáte" apod. se přidala brutální fyzická agrese. Jednou z oblíbených zábav "Drtiče mozků" bylo vrážení jehly kružítka do Romanových hýždí. Jednou otec vezl Romana do školy autem a všimnul se, že se chlapec kroutí na sedadle a syká bolestí. Roman se po otcově dotazu prořekl a přiznal, že ho poranil spolužák. Otec, bývalý voják z povolání, měl prudkou povahu a rozhodl si to s agresorem vyřídit hned. Vrazil do třídy, ale nepřítel Slováků tu nebyl. Třídní učitel byl zcela konsternován a než stačil něco říct, tak rozlícený otec vyrazil ze třídy k řediteli. Potom to šlo už ráz naráz. Následovalo odborné vyšetření. Po něm odchod "Drtiče mozků" ze školy (mimochodem údajně k nějaké bezpečnostní službě) a další cílená opatření, která vedla k nápravě.
Šikanování mezi Romy a Čechy
Zde se zaměříme na šikanování mezi Čechy a Romy, a to proto, že je svázáno s nejpalčivějším rasovým problémem u nás. Ať si to přiznáme, nebo ne, vztahy mezi Čechy a Romy jsou těžce nemocné - mají charakter studené války. Jsou poznamenány napětím, které vybuchuje někdy nekontrolovaně v otevřené násilí. Řešení šikanování mezi českými a romskými dětmi je ztíženo tímto celospolečenským kontextem situace. Díky němu dochází k umocnění účinnosti zakrývajícího a protiúzdravného systému.
Z celkového hlediska jsou Romové vystaveni šikanování podstatně více než Češi. Tak to prostě chodí, že většina potlačuje práva menšiny a má tendenci zneužívat k prosazení svých potřeb moc a násilí. Běžné také je, že tato majorita si není vědomá své nespravedlivosti a projektuje své vlastní chyby do obětního beránka.
Na druhé straně nelze popřít, že i Češi bývají šikanováni Romy. To je obrácená strana mince konfrontační situace. Děje se to tam, kde mají Romové k tomu příležitost, tedy tam, kde mají převahu. Je to například na zvláštních školách, kde je velký počet Romů (odhaduje se, že je jich tam asi 60 %). Na školách, kde je většina Romů, je šikana osamocených Čechů velkým problémem. Někdy je nelze přeřadit, neboť v menších městech není jiná zvláštní škola.
Nevypočitatelná a nepřehledná situace vzniká tam, kde je větší či menší rovnováha sil mezi Romy a Čechy. Řetězec podmínek a příčin vzájemného šikanování bývá mimořádně komplikovaný. V případě jisté parity síly dochází někdy k vypuknutí rasové války.

Nová éra nastává vytvářením tzv. speciálních ZŠ. Jde tu o naplňování ideálu integrace handicapovaných dětí a zároveň i Romů do většinové společnosti. V jedné budově se společně učí děti ze základní, zvláštní a pomocné školy. Konstelace Čechů a Romů je zde jiná než v dřívější zvláštní škole. Romové zde ztratili výhodu početní převahy. Riziko skutečné rasové šikany se tady proto zvyšuje a je nutné s tím počítat ve výchovně vzdělávacích programech.

Úskalí při řešení šikan skinheadského typu

Zakrývající a protiúzdravný systém čili komplot velké šestky funguje u šikan s rasovým motivem v základních principech stejně. V konkrétních případech však díky měkkému nebo tvrdému rasismu Čechů k Romům a averze menšiny k většině dochází k určitému přiostření překážek, a někdy dokonce i k zablokování pomoci. Rozhodující je zde osobnost pedagoga. Pedagog, který není imunní vůči tvrdému rasismu, ale i vůči jeho jemným podobám, není schopen proti rasové šikaně bojovat. Nepomůže mu ani osvědčení o absolvování výcvikového kurzu pro preventisty šikanování. Co si pomyslíme o následujícím jednání učitele? Uplakaná holčička přijde za pedagogem a stěžuje si, že ji nadávají cikánko. On ji odpoví udiveně: "Ale ty přeci jsi cikánka!"

K přiostření překážek při vyšetřování a léčbě šikanování vede zejména určitá konstelace skupiny a přítomnost "vyhraněných" typů aktérů tohoto smutného dramatu. Za obecně komplikovanou konstelaci pojímáme smíšenou skupinu Čechů a Romů, kde vzniká nepřehledný terén vzájemného provokování a napadání. Začíná to nenápadně například prohozením "Oj, oj SchwarzenNEGER", "No jo, tady smrdí nějaká tmavá čokoláda"... Snadno může dojít k zjednodušenému a jednostrannému posouzení situace v neprospěch Romů. Uveďme příklady některých typů aktérů , kteří přinášejí "nadstandardní" těžkosti:

1. Esenciální a indukovaný fanatik skinheadského hnutí.
2. Romská oběť, která byla již dříve skiny zmasakrována.
3. Svědkové, kteří nesympatizují s Romy a odmítají svědčit.
4. Rodiče agresorů, kteří skrytě nebo otevřeně podporují jejich násilí.
5. Rodiče oběti, kteří prodělali sami na vlastní kůži skinské násilí.

Okomentuji alespoň dva z nich, první a pátý typ.

Práce s fanatickým rasistou, skinheadem je obtížná. Ne snad ani tolik při vyšetřování, někdy se svým "očistným" násilím sám vychloubá, ale při snaze změnit jeho chování. Nicméně existují jisté pozitivní zkušenosti s některým typem pomoci. Jsou to například projekty prožitkové pedagogiky, které reagují na potřeby tohoto typu osobnosti, apod. V případě, když již došlo k porušení zákona, je těžké něco dělat. Trestné činy s rasovým motivem jsou přísněji postihovány, průměrně o jeden rok odnětí svobody navíc. Promítá se to například do trestných činů úmyslného ublížení na zdraví a způsobení těžké újmy na zdraví někomu pro jeho národnost či rasu.

Romští rodiče jsou samozřejmě různí, jako jsou různí rodiče čeští, nicméně ti, kteří prožili skinheadské násilí na vlastní kůži nebo u svých blízkých, jsou touto zkušeností těžce poznamenáni. Trvalý strach a nedůvěra paralyzuje jejich spolupráci při řešení šikany (viz případ Obyčejná pokročilá šikana). Nezřídka to vede k chronickému nedorozumění školy a romské rodiny. Romové vcelku vnímají státní instituce, tedy i školu, spíše nepřátelsky. Reagují proto často a priori obranně agresivně. V poslední době se častěji objevují v kontextu šikan petice romských občanů proti špatnému zacházení s jejich dětmi. Nezabránění skinheadské šikaně, ať již je to z jakýchkoliv důvodů, má dalekosáhlé důsledky. Pedagog svým selháním podporuje rasismus a napomáhá eskalaci nepřátelských vztahů mezi Romy a Čechy. Obrazně řečeno zatlouká hřebík do rakve naší křehké demokracie, jejímž spolehlivým indikátorem je chování většiny k menšině.

Opačné případy - Romové šikanují Čechy

* Při obvinění Roma jako iniciátora šikanování dochází nápadněji často k vyhrožování partou Romů.
* Rodiče agresorů téměř frontálně odmítají nepravdivé nařčení. Rovněž i zde se za ně staví romské iniciativy a píší petice apod.
* Romští agresoři stejně jako agresoři čeští nepřiznávají svou vinu. Romové si však zásah školy vykládají jako další křivdu společnosti vůči Romům.
* Romští svědkové chrání agresory někdy i z jiných důvodů, než je běžné. Vychází z normy, že pomoc při vyšetřování, které se týká jiného Roma, by byla zrada, ať se dopustil čehokoliv. Imperativem je

romská solidarita, kdy by neměl Rom Roma udat policistům (možná by zde lépe úlohu vyšetřovatele splnil romský policista).

5.3 První pomoc rodičů

Rodiče obětí šikanování jsou velmi osamělí. Nic o tomto zlu nevědí, a když se přijdou do školy poradit, často naráží na obrannou reakci pedagogů projevující se například "očerňováním" jejich dítěte (připomeňte si Spiknutí ochránců "spravedlnosti"). Jejich počáteční bezradnost se proto ještě prohloubí. Na základě případu 51 se dále se pokusím poskytnout rodičům nejdůležitější rady, co mohou v takovéto situaci dělat pro ochranu svého dítěte.

Případ 51 Bezradná a bezmocná matka

Vašek byl nadšený, že se dostal na školu, na kterou si přál od malička. Já byla taky moc šťastná. Po nějaké době ale nechtěl do školy jezdit. Trvalo to asi dva měsíce. Vždycky, když měl odjet, tak ho bolelo břicho, hlava, měl teploty - dost vysoké, i 39 stupňů, nebo dlouho seděl na záchodě. Když autobus do školy ujel, teplota zmizela. Často jsem se ho ptala: Líbí se ti ve škole? - Jo, líbí. - Opravdu? - Jo, líbí! (Pozn. autora: To jsou ovšem uzavřené a sugestivní otázky, které jsou pro rozběhnutí rozhovoru spíše na škodu.)

Několikrát byl Vašek u doktorky. Ta si myslela, že se bojí zkoušení. On je dysgrafik a dyslektik. Proto volala řediteli. Učitelé ho přestali zkoušet. Dívali se však na něj skrz prsty a přehlíželi ho. Mysleli si: Ty jsi blbeček, tebe zkoušet nebudu. (Spolužáci říkali, že mu všichni nadržují, protože je dysgrafik a dyslektik. Nadávali mu dysdebile a vyhrožovali, že mu to osladí.)

Jednou, když měl bolesti břicha, šel opět k doktorce. Ta ho po prohlídce poslala do školy. Vrátil se domů úplně zdecimovaný. Když se chystal k odjezdu, jeho nervozita se stupňovala. Vymlouval se. Nakonec začal strašně brečet. Prosil mě, aby tam nemusel chodit. Ptala jsem se, ty tu školu nechceš dodělat? Odpověděl, strašně chci! Ale nejde to! Teprve tehdy přiznal šikanu. Jak mě to popisoval, tak mě mrazilo. Ještě teď, když si na to vzpomenu, je mi špatně.

Nevěděla jsem, co mám dělat, byla jsem úplně ochromená.

Nepřehlédněte varovné signály!

Šikanované děti se nacházejí v krajní nouzi. Zoufale potřebují pomoc svých rodičů. Problémem však je, že si velmi často samy o ni nedokážou říct. Nejsou toho z různých důvodů schopné, a to i tehdy, když jsou rodinné vztahy v naprostém pořádku (případ 52).

Případ 52 Když přijdu domů, tak se na to snažím zapomenout

Když jsem se zeptal jednoho uplakaného chlapce, proč o svém trápení neřekl rodičům, odpověděl: "Já nevím. Když přijdu domů, tak se na to snažím zapomenout. A doufám, že už to bude lepší. Snažím se na to nemyslet."

Dítě má od prvopočátku strach z pomsty za "bonzování". A později, jak se šikanování postupně zdokonaluje, se dostává jakoby do transu. Nerozumí situaci, je dezorientované, prožívá pocity studu, má zábrany mluvit o svém ponížení. Oběti jsou obrazně řečeno uvězněny uvnitř šikany, a proto nedokážou vidět situaci z vnějšku. V rámci vyšinutých norem nemocné skupiny mají sklon přijímat své týrání jako "normální", přizpůsobí se. Často hledají také příčiny svého utrpení v sobě, ve svých chybách. Namáhavě pátrají, co udělaly špatně a proč je spolužáci nemají rádi. Jejich sebezáchovné síly jsou paralyzovány nebo alespoň oslabeny (viz Skupinová dynamika šikanování). Není neobvyklé, že dítě zraněné agresory se snaží oklamat rodiče všelijakými výmluvami, například že si poranění způsobilo samo svou nešikovností apod. (případ 53).

Případ 53 Výmluva oběti

Při jednom výbuchu a provalení šikanování bylo zjištěno, že jde o pokročilé stadium. Šikanování běželo druhý rok. V rámci opatření jsem doporučil třídnímu učiteli, aby informoval rodiče na třídní schůzce a požádal je o spolupráci. Teprve tehdy si někteří rodiče zpětně uvědomili podezřelé okolnosti. Jedna matka si například vzpomněla, že její syn přišel před dvěma měsíci domů s natrženým obočím a rozbitou pusou. Tvrdil, že upadl ve škole na umyvadlo.

Vzhledem k tomuto charakteru šikanování je důležité, aby rodiče byli vnímaví a rozpoznali, že něco není u dítěte v pořádku. Při podezřelých okolnostech by se měli pokusit k němu přiblížit. Pokud se jim podaří získat jeho důvěru, utišit jeho strach a povzbudit ho, aby se svěřilo, mají téměř vyhráno. Dobré je, když

potom rodiče společně s dítětem hledají a pojmenovávají to, co ho trápí. Když ho vezmou za ruku a ukazují mu cestu ze "zakletých" vztahů labyrintu šikanování.
Pro orientaci rodičů uvedu projevy, které mohou mít vztah k šikanování. Čím více se jich objeví, tím je riziko větší. Jednotlivé projevy nemusejí mít samozřejmě se šikanováním vždy něco společného, ale téměř jistě signalizují skryté volání o pomoc. Proto je důležité, aby je rodiče nepřehlédli.
Podezřelé projevy
*Za dítětem nedochází domů žádný spolužák, zdá se, že nemá žádné kamarády.
* Dítě je zaražené, posmutnělé až depresivní, nemluví o tom, co se děje ve škole.
* Špatně usíná, má poruchy spánku, zdají se mu hrůzostrašné sny.
* Dojde k výraznému zhoršení prospěchu, je nesoustředěné, bez zájmu.
* Často ho před odchodem do školy nebo po příchodu pobolívá hlava, břicho apod.
* Dítě často navštěvuje lékaře, znenadání se objeví neomluvená absence.
* Dítě chodí do školy nebo ze školy oklikami.
* Přichází domů s potrhaným oblečením, poškozenými školními pomůckami nebo bez nich.
* Často mu nevychází kapesné, ztrácí ho, požaduje další peníze.
* Dítě přichází domů vyhladovělé, i když dostává svačiny a obědy má zajištěny.
* Nedokáže uspokojivě vysvětlit svoje zranění - "monokl", odřeniny, modřiny, lehký otřes mozku, naraženou nebo zlomenou kost, popáleniny na ruce apod.
* Vyhrožuje sebevraždou, nebo se o ni dokonce pokusí.
Zatím jsme hovořili o situaci, kdy dítě rodičům nic neřekne. Jsou však případy, hlavně na počátku, kdy dítě najde sílu a odvahu a snaží se rodičům se svým trápením svěřit. Rodiče by neměli v této těžké chvíli zklamat! Měli by vědět, že mluvit o podrobnostech ponižování a týrání je pro jejich syna nebo dceru hodně těžké. Měli by proto naslouchat, projevovat citovou podporu a brát všechno, co dítě říká, zcela vážně. Stává se, že mnoho rodičů bývá úplně zaskočeno. Často pak reagují nevhodně, tj. tvrdě, nedůvěřivě, nerozhodně či nejistě (případ 54). Správný postoj je však pouze jeden - stát pevně v lásce za dítětem.
Případ 54 Syn si vymýšlí báchorky o šikanování
V nedávné době se mi jeden otec v dlouhém rozhovoru náhodně zmínil o tom, že jeho syn si vymýšlí nějaké báchorky o šikanování. Kvůli tomu vyhrožuje, že nebude chodit do školy. Údajně ho někdo osahává apod. On ale ví, jaké je to kvítko, a tak tomu samozřejmě nevěří. Zmínku jsem si ověřil a odhalil jsem pokročilé stadium šikanování. Chlapec se nacházel v zoufalé, bezvýchodné situaci. Aby se zachránil, udělal cokoli, co mu agresoři poručili. Například pro své "pány" ukradl starším spolužákům peníze a občanský průkaz, vyhodil židli z okna, rozlil benzin po dílně, zapálil ho a potom oheň hasil minimaxem. Nyní se nachází v psychiatrické léčebně.
Jak dítě zachránit?
Co mají dělat rodiče, když podezření, že jejich dítě je šikanováno, přerůstá v jistotu? To není jednoduchá otázka. Oznámení ve škole může mít různý výsledek, někdy i velmi nepříznivý (případ 55). Souvisí to především s nepřipraveností pedagogů na odborné řešení problému šikanování.
Případ 55 Matka, která vyřídila svého syna
Jedna matka po příchodu z práce okamžitě zbystřila pozornost. Synovi se něco vážného stalo. Motal se, zvracel, měl horečku. Jak se později zjistilo, měl lehký otřes mozku a naštípnutou klíční kost.
Chlapec mi vypověděl: "Nechtěl jsem nic říct, ale máma to na mně hned poznala. A tak jsem to prozradil, že mě Jirka zbil." Zdrcená a nešťastná matka hned ráno telefonovala třídnímu učiteli, že její syn byl surově zbit a zkopán spolužákem. Pedagog v rámci svých poctivých snah neodborně a bohužel špatně situaci vyšetřil. Nepraví svědkové obrátili pravdu naruby. Označili oběť za agresora, který krutě šikanuje nejmenší a nejslabší spolužáky. Proto útlocitný nejsilnější žák třídy zakročil a trochu ho usměrnil. I když se ukázalo, že "drobný úraz" byl vlastně bohulibý čin, musel být tento ochránce slabých alespoň symbolicky potrestán. Nakonec se to vyřešilo šalamounsky. Matka "spravedlivého ochránce" byla zavolána do školy a chlapec byl v její přítomnosti ústně napomenut. Veřejné mínění pedagogů i spolužáků bylo při agresorovi.
Oběť, chlapec s naštípnutou klíční kostí, se později s matkou pohádal a vyčetl jí, že neměla za učitelem

chodit, protože ho tím zcela vyřídila. A v podstatě měl pravdu. Nikdo ze třídy s ním od té doby nemluvil. Jakmile se někdo přiblíží, agresor mu to naznačením nevole zatrhne. Chlapec se tomu snaží bránit tím, že chodí o velké přestávce ze třídy a přes zákaz i ze školy. Do hodiny se někdy vrací pozdě. Má proto neomluvené hodiny.
Šikanování běží dál. Netýká se to jen této oběti, ale ještě tří dalších žáků. Praví agresoři nebo donucené oběti mu dělají rozmanité "legrace". Poplivají mu knihy a vyhodí mu je z okna. Berou mu věci osobní potřeby tak, aby to viděl. A potom všichni tvrdí, že měl "fatu morgánu". Svádějí na něj různé přestupky, například že rozbil dveře, poplival nástěnku apod. Cestou domů se mu občas stává, že mu vyhrožují kamarádi z party agresora. Má z nich strach.
Chlapec je zcela vyčerpaný, apatický, nemá vůli k ničemu, natož k učení. Chce ze školy odejít. Matka má podezření, že začal užívat drogy.
Případ 55 popisuje dosti běžný jev. V tomto smyslu se rodiče oběti nalézají v nezáviděníhodné situaci. Bylo by chybou to nevidět. Přesto mohou dítěti účinně pomoci. Vyžaduje to však jejich orientaci v problematice šikanování a schopnost reagovat podle toho, jakou pomoc lze od pedagogů v konkrétní škole očekávat.
V žádném případě v tom nelze dítě nechat samotné a říkat si, že to nějak dopadne, že raději neuděláme nic, protože bych mu ještě přitížili: "Musí to nějak vydržet, všechny oběti to přečkaly a staly se odolnějšími." Omylem rovněž je poradit dítěti, aby nebylo baba a vrátilo s nádavkem příkoří tomu, kdo mu ho způsobil. Není to řešení! Oběť na to nemá sílu. A i kdyby měla, většinou jí to v nepříznivé konstelaci nemocné skupiny nepomůže a může to vyprovokovat brutální odvetu většiny. Za úvahu stojí i hluboký postřeh M. Gándhího, že strategie oko za oko a zub za zub vede k slepému a bezzubému světu.
Co tedy udělat, abychom dítěti ještě více neublížili? Jak postupovat, abychom mu skutečně pomohli? Rodičům doporučuji využít následující postup.
Alternativy postupu rodičů
A. Poskytněte dítěti maximální oporu
Zorientujte se ve vnějším obraze šikanování co, kdo, kdy, kde, jak (viz otázky ve stati Strategie vyšetřování; schéma strategie vyšetřování). Do vyšetření a nápravy situace si s ním o vývoji situace povídejte. V případě, že jde o pokročilé stadium a hrozí mu nebezpečí, nechejte ho doma.
B. Oba rodiče by měli navštívit ředitele a třídního učitele
Jestliže jeden z vás nemůže, je dobré si vzít s sebou někoho, kdo vás posílí a podpoří v konstruktivním jednání. Úkolem setkání je:
* Co nejlépe pedagogy informovat o tom, co jste se od dítěte dozvěděli.
* Zjistit, zda je škola schopna poskytnout odbornou pomoc, a podle toho se rozhodnout dál.
Je nutné se přímo zeptat, zda mají pedagogové odborné zkušenosti. To znamená, zda dokážou realizovat kvalifikovanou první pomoc, nebo dokonce léčbu celé skupiny. Zeptáte se, jakým způsobem bude pedagog situaci vyšetřovat, jak najde vhodné svědky, jak bude chránit vaše dítě, podle čeho rozezná počáteční a pokročilá stadia šikanování, jakou metodu nápravy použije atd. V zásadě můžete dostat od pedagogů tři odpovědi, na které musíte umět pružně reagovat.
1. Škola s vámi hraje poctivou hru, ráda by pomohla, přiznává však, že nemá odborné zkušenosti.
Zde nelze pedagogům nic vyčítat. Nikdo je na podobné věci nepřipravoval. Při rozhodování máte následující možnosti.
* Dát pedagogům k dispozici tuto příručku a podle ní realizovat první pomoc. Na místě je domluva s pedagogy o vaší účasti při vytváření programu nápravy nebo alespoň o způsobu, jak budete informováni o průběhu pomoci.
* Domluvit se na okamžitém vyhledání odborníka, který by s třídním učitelem spolupracoval.
* Nepokoušet se o žádné neodborné zásahy a udělat ihned to, čeho je škola schopná - například přeřadit vaše dítě do vedlejší třídy. Odborník bude zajištěn co nejdříve.
2. Škola spolupracuje s odborníkem.
To je zatím nejlepší varianta. Ještě lepší by bylo, kdyby škola měla vlastní odborné zkušenosti. Bohužel jsem se s touto "nadstandardní" péčí u nás nesetkal. V tomto případě je vždy vhodné domluvit vaši účast na vytváření programu pomoci a způsob, jak vás informovat o průběhu nápravy.

3. Škola nejeví zájem o řešení nebo tvrdí, že problém zvládne, ovšem nepřesvědčí vás o své odbornosti.
Možnosti reakce rodičů:
* Kategoricky odmítnout neodborný zásah!
* Informovat inspektora a požadovat odbornou pomoc.
* Přeřadit dítě na jinou školu.
* Zajistit právní ochranu dítěte. To znamená podat stížnost na školu nebo jejího zřizovatele, že nezabezpečuje základní práva dítěte. Lze to udělat na úrovni České školní inspekce, ministerstva školství, poradny specializované na práva dětí, soudu, prezidenta.
C. Podle situace ve škole, ale i dalších okolností můžete uvažovat o dalších opatřeních
Některá zde uvedu:
* Vždy doporučuji navázat kontakt s odborníkem. Může jít o využití Linky bezpečí (0800 155555) a linek důvěry, může jít také o návštěvu pedagogicko-psychologické poradny.
* Můžete navštívit rodiče agresora a pokusit se s nimi domluvit o nápravě situace.
* Zajistit ochranu dítěte na cestě do školy a domů.
* Při závažném šikanování lze podat trestní oznámení na agresory, kteří týrají vaše dítě, na policii. Můžete podat trestní oznámení i na školu jako instituci (nebo na jejího zřizovatele), jejíž povinností je zajistit bezpečnost vašeho dítěte.
* Kontaktovat se s orgány školy, kde mají zastoupení ostatní rodiče, a společně hledat pomoc.
* Jestliže je dítě na tom hodně psychicky špatně a potřebuje se "dát dohromady", lze zažádat o domácí vzdělávání nebo o individuální program.
* Když vám někdo při snaze ochránit dítě před šikanováním hází klacky pod nohy, tak se obraťte na Občanské sdružení proti šikanování. Naleznete zde lidi, kteří takovou situaci prožili na vlastní kůži a vědí, jak lze proti bezpráví postupovat.
Adresy a telefony užitečných institucí naleznete v příloze 11 - Kde hledat pomoc.
6 Minimální léčba skupiny nemocné šikanováním
Doposud jsme mluvili o první pomoci při šikanování, to znamená, že jsme se zabývali léčbou příznaků. Ta má v boji proti tomuto zlu své nezbytné místo. Je to léčba rychlá a razantní, nicméně je to metoda pouze k uhašení požáru. Bez léčby příčin na úrovni skupinového mechanismu nelze totiž zabránit, aby se šikanování neopakovalo. Obrazně řečeno: nestačí chirurgicky vřed odstranit, ale je nutné ozdravit krev pacienta.
Zaměříme tedy pozornost na způsob nápravy, kterou je léčba celé skupiny. Prakticky se budeme snažit krok po kroku objasňovat, jak vypadá krátká intenzivní intervence, která dokáže zastavit sebedestrukci a nastartovat sebeúzdravný proces skupiny.
Nejdříve se budeme věnovat skupinové diagnostice, zatímco v části následující probereme metodiku programu minimální celkové léčby.
6.1 Vnor do podzemního života skupiny
Kdo chce léčit skupinu nemocnou šikanováním, musí v prvé řadě nahlédnout do jejího skrytého života. Snaha naslepo změnit porušené vztahy mezi členy vážně ohrožuje zdraví obětí a je odborně nepřijatelná. Pro léčbu celé skupiny musíme znát kromě vnějšího obrazu i skupinovou dynamiku šikanování. To znamená, že se potřebujeme zorientovat v systému sil a vztahů. Podrobného zmapování skrytého života skupiny dosáhneme prostřednictvím skupinové diagnostiky, která je východiskem pro plán programu terapie.
Dvě možnosti orientace v nemocných vztazích skupiny
Do konspirující podzemní organizace nemocné skupiny lze proniknout dvojím způsobem: prostřednictvím diagnostiky dynamické nebo diagnostiky testové. Oba způsoby v praxi bohatě využívám, nezřídka i společně, neboť se dobře doplňují.
Dynamická diagnostika
Dynamická diagnostika působí na první pohled nenáročně. Nepoužívají se v ní žádné "magické" testy, děje se prostřednictvím obyčejného povídání, pozorování a ovlivňování skupiny při hrových a modelových situacích. Přes tento skromný zevnějšek nám tato diagnostika dobře pomáhá navodit podmínky pro rozpoznání nemocných vztahů ve skupině a dalších skrytých charakteristik, jako jsou

postoje, hodnoty a morálka.
Dynamická diagnostika se odehrává v přirozeném běhu školního života a je samozřejmou součástí komunitního modelu práce, o kterém se dočtete v následující kapitole. Nicméně ji lze v případě potřeby použít i v tradičně vedených zařízeních. Skupinových technik napomáhajících k identifikaci šikanování, případně ke zmapování důležitých východisek pro léčbu šikanování je celá řada. Patří mezi ně například následující postupy.
Pohybové sociogramy a malé sociometrie
Techniky patřící do této skupiny se jmenují například vláčky, květina, klubíčko čili pavučina, ruka pozitivních a negativních vlastností, sousoší třídy, "fotografie" (jak to ve skupině vypadá?). K orientaci ve skupinové dynamice se zde využívá kinezie (pohyb, rychlost), posturologie (tělesné polohy), pozice apod.
Práce s osobním teritoriem
Má význam pro zmapování osobních a vzájemných hranic mezi žáky. Zahrnujeme sem například regulaci vzdálenosti s ohledem na pocit bezpečí - kruh bezpečí apod.
Arteterapie zaměřená na orientaci ve vztazích ve skupině
Může jít například o interakční kreslení, konkrétně třeba o společnou kresbu domu. Obdobně může být využita muzikoterapie.
Pohybové "testy" osobnosti, sociologické sondy ve třídě
Prostřednictvím vzdáleností, kroků apod. "škálujeme", měříme vlastnosti, hodnoty, problémy, postoje. Patří sem techniky, jako je například mapa osobnosti, vzdálenost od vyřešení problému šikanování, pohybový test postojů k menšinám a násilí, rozložení vybraných charakteristiky ve skupině - optimista versus pesimista, uzavřený versus společenský atd.
Řešení morálních dilemat, modelových a zátěžových situací
Jde především o scénáře zaměřené na problematiku šikanování akcentující protichůdné motivy, hry s morálním nábojem. Lze sem zařadit techniky jako sedm hendikepů, transplantační komise, abighail, humanus, záchrana před žraloky, architekti a pyrotechnici apod.
"Obyčejné" pozorování prvního vytváření kruhu ve třídě, se zaměřením na neverbální projevy dětí
Po instrukci "Prosím, dejte stoly ke zdi, každý si vezměte svou židličku a vytvořte kruh" dochází k překvapivým projevům. Za prvé se dost často nepodaří kruh vytvořit a vznikají místo něj různé patvary. Jejich účelem bývá snaha některých členů skrýt se před zraky vedoucího, oddělit se od ostatních apod. Zajímavé je sledovat: Kdo kde sedí? Kdo sedí vedle koho? (někdo sedí vedle vedoucího, jiný naproti němu..., velcí a silní kluci sedí spolu, malý křehký chlapec sedí mezi dívkami apod.). Kdo se na koho dívá, když mluví?
Užitečný by byl jistě utříděný přehled skupinových technik s příslušnou metodikou. To je však téma, které překračuje rámec knihy. Nicméně s jednou zajímavou technikou s tzv. pohybovým testem postojů k menšinám vás podrobněji seznámíme v příloze 8.
Poznávání skupiny prostřednictvím dynamické diagnostiky má řadu výhod. Především děti ji berou jako přirozenou a zábavnou činnost. Nepřipomíná jim zkouškovou situaci, jak to nezřídka bývá u testových metod (papír, tužka). Výhodou je rovněž to, že každá technika má řadu modů uplatnění a záleží jen na nás, které z nich v konkrétní situaci využijeme. V podstatě nikdy u žádné techniky nezůstáváme pouze u její diagnostické funkce, ale využíváme i její další možnosti, jako je například rozehřátí, navození kontaktu s námi, seznámení, podpoření soudržnosti, otevření, sebepoznání a vzájemné poznávání apod. Nicméně uvedená přednost širokého spektra uplatnění má i svoje rizika. Na člověka, který tyto techniky využívá, jsou kladeny značné odborné nároky. Musí umět pracovat se skupinovou dynamikou a měl by mít zkušenost s uplatněním konkrétních technik u problému šikanování. Z toho vyplývá, že bezpečné a účinné využívání dynamické diagnostiky vyžaduje jak absolvování výcviku ve skupinové práci, tak speciální přípravu pro zvládnutí programu celkové léčby šikanování.
Testová diagnostika
Z testů nám slouží ke zmapování situace ve skupině zejména sociometrie, která měří sociální vztahy uvnitř malé skupiny, kde se členové bezprostředně znají. Spíše výjimečně používáme jako doplňující metody hodnotový dotazník a dotazník morálního usuzování, projektivní techniky k odhalení postojů k šikanování

(test sémantického výběru, test barevného sémantického výběru, nedokončené věty...).
Užitečné pro práci se třídou jsou jistě i další metody skupinové diagnostiky, například dotazník sociálního klimatu školní třídy (Mareš, 1998). Nemají však přímý vztah k diagnostice šikanování.
Diagnostika, která se osvědčila (baterie SO-RA-D a DSSR)
Existuje mnoho variant provedení sociometrického testu, které se navzájem liší volbou výběrového kritéria, počtem výběru a způsobem zpracování získaných údajů. Jako nejlepší východisko pro léčbu celé skupiny se mi osvědčily dvě metody, přesněji řečeno baterie dvou metod, tvořená sociometricko-ratingovým testem vztahů ve třídě (dále SO-RA-D) a dotazníkem specifických sociálních rolí ve škole (dále DSSR).
((Poznámka pod čarou:)) Potřebné informace o sociometrii naleznete například následující literatuře: Sociometrie (M. Petrusek, 1969); Metody sociální psychologie (J. Janoušek a kol., 1986); Psychologie ve školní praxi (D. Fontana, 1997); Aplikovaná sociální psychologie I. (S. Výrost, I. Slaměník, 1998). ((Konec poznámky))
Hrabalův sociometrický test
SO-RA-D je standardizovaný test, jehož přínos pro pedagogicko-psychologické poradenství je nedocenitelný. Výjimečnost tohoto diagnostického nástroje tkví mimo jiné i v tom, že byl od samého počátku vytvářen pro potřebu výchovných poradců a dalších odborníků, tedy nejen pro psychology, jak bývá stavovským zvykem. Autorem testu je duchovní otec pražského poradenství doc. dr. Vl. Hrabal starší, CSc. Obecným cílem metody je sonda do struktury meziosobních vztahů ve třídě, zvláště zjišťování pozic z hlediska vlivu a obliby (Hrabal, 1976). Naplnění tohoto cíle je geniálně jednoduché. Každý žák ohodnotí své spolužáky ve třídě ze dvou hledisek:
1. za jak vlivné je považuje a
2. jak jsou mu sympatičtí.
Udělá to prostřednictvím pětibodové škály. Známka l označuje největší míru vlivu a obliby a naopak známka 5 míru nejmenší. Škálové posouzení sympatií je současně doplněno krátkým zdůvodněním. Autor v poslední verzi upozorňuje na netradičnost metody, jež spočívá především v interpretaci sociometrických dat směrem k osobnosti (Hrabal, 1979). Avšak pro náš záměr na SO-RA-Du oceňujeme zejména možnost získat podrobnou a komplexní mapu vztahů mezi všemi žáky navzájem. Z těchto zevrubných výsledků lze zpracovat řadu cenných skupinových i individuálních informací a indexů. Velkou výhodou pro diagnostiku šikanování je to, že jde o nepřímou metodu. Případní agresoři z ní nerozpoznají, o co nám při vyšetřování jde, a dokonce, když to potřebujeme, nemusí být zřejmé, že nás zajímá právě šikanování. Metoda je proto účinná nejen u dětí (asi od 12 let), ale i u mládeže a dospělých, u kterých máme s přímými otázkami typu standardizovaného Olweusova dotazníku (například "Jak často ti ve škole někdo ubližoval?" či "Jak často jsi se zúčastnil ubližování jiným žákům?") minimální šanci uspět.
Dotazník specifických sociálních rolí
SO-RA-D má přes všechny svoje výhody jedno slabší místo. Neukáže nám zřetelněji, jak se jednotliví žáci vztahují k šikanování a vůbec k násilí. Nepoznáme z něj uspokojivě, jaké normy jsou ve třídě vyznávány. Z tohoto důvodu jsem vytvořil jako doplnění Hrabalovy metody dotazník specifických sociálních rolí (Kolář, 1989).
V podstatě jde o metodu "Hádej, kdo to je?" (Guess who), ve které žáci odpovídají na otázky tohoto druhu: Kdo se umí ze spolužáků nejlépe prát? Koho považuješ za nejchytřejšího? Komu to myslí a má dobré nápady? S kým je největší legrace? Kdo je odvážný a nebojí se? Kdo nejvíc žaluje? Soubor dotazů na specifické sociální role, eventuálně nepřímo na postoje a vlastnosti, může být více nebo méně bohatý a různě zaměřený. Sestavení dotazníku je závislé na tom, co sledujeme, jaký konkrétní problém řešíme. K diagnostice šikanování lze použít více variant. Jednou z nich je depistážní dotazník I forma B (viz přílohu 3).
Cílem metody je vhled do rozdělení sociálních rolí ve skupině, které mají vztah k násilí a ubližování slabším nebo k altruismu a ke spolupráci. Díky těmto poznatkům, které jsou vyhodnoceny v souvislostech s výsledky SO-RA-D, lze orientačně odhadnout podstatná fakta:
* Kdo šikanuje.
* Jakou úlohu a "funkci" mají jednotliví žáci či podskupiny při šikanování.

* Zda jsou ve skupině pozitivní a silné osobnosti, které nám mohou být oporou ke změně k dobrému.
* Které normy ve skupině převažují, prosociální, či disociální?
* Jak vypadá konstelace postojů žáků k šikanování.

((Poznámka pod čarou:)) Jednotlivá stadia se vyznačují tendováním k určitým vzorcům konstelací postojů k šikanování. Lze říci, že se léčba z významné části odvíjí od "alchymie" následujících postojů k ubližování slabším: aktivní nesouhlas, zastrašený nesouhlas, lhostejnost (mě se to netýká, nezajímá mě to), sympatizování (se zájmem přihlíží, pozoruje a baví se), souhlasný postoj (aktivně se připojuje). ((Konec poznámky))

Požadavky na zvládnutí metod

Baterii metod doporučuji všem zájemcům o prevenci šikanování. Nicméně je nutné zdůraznit, že její základní zvládnutí vyžaduje zácvik, jehož pevnou součástí je supervize. Souvisí to především s náročností na interpretaci výsledků. Platí to zejména pro SO-RA-D a samozřejmě i pro kombinaci výsledků obou metod. Z tohoto důvodu jsme zde neuvedli podrobnější informace, jak s těmito metodami pracovat. Využití samotného DSSR, například jako depistážního nástroje na počátku školního roku, je méně náročné. Při počátečních stadiích onemocnění většinou výsledky postihují hrubé tendence, přesto musíme přiřazení žáka do určité role větší či menší skupinou promyslet z různých hledisek a hypotézy ověřit.

Ve 4. a 5. stadiu šikanování je však situace zcela jiná, dochází k "obrácení" výsledků. V jednom případě se stalo, že pouze dva žáci označili třídní hvězdu za agresora. Tyto dva hlasy, jak se později ukázalo, byly pravdivé. Naopak skutečná oběť, žák slušný k učitelům, s dobrým prospěchem, byl označen většinou žáků jako nepřátelský a ubližující slabším. Proto vidíme jako nutné používat DSSR vždy společně se SO-RA-D, jakmile máme podezření na pokročilou šikanu. Odbornou interpretací kombinace výsledků obou metod můžeme účinně čelit "obráceným" výsledkům a jiným případným "mimikrům" šikanování. Naučit se pracovat s těmito užitečnými nástroji můžete v rámci kurzů speciální diagnostiky šikanování. Podrobnější informace o SO-RA-D naleznete v příručce k sociometrickému testu (Hrabal, 1979).

((Poznámka pod čarou:)) Nicméně musím upozornit, že využití tohoto testu pro diagnostiku šikanování má svoje specifika, která v manuálu nejsou. Proto je důležité, aby zácvik dělal odborník, který má zkušenosti z šetření šikanování. ((Konec poznámky))

Ještě je nutné zmínit, že zpracování testu je poměrně časově náročné. Proto jsem ho v době vytváření DSSR, zejména pro potřebu menší časové náročnosti zásadněji upravil. Tuto podobu jsme pracovně nazvali "Test vztahů ve třídě". V roce 1998 jsme se seznámili s testem dr. Hradeckého. Podstata jeho metody je téměř shodná s testem vztahů ve třídě. Navíc je k ní dobrý manuál (Hradecký, 1989).

((Poznámka pod čarou:)) Podle dostupných informací však IPPP ČR společně s autorem pracují na revizi testu SO-RA-D a na vytvoření počítačového programu pro jeho zpracování. ((Konec poznámky))

6.2 Základní intervenční program (ZIP)

Po orientaci v diagnostice skupiny se dostáváme k vlastnímu základnímu intervenčnímu programu (dále ZIP). Jeho léčebná účinnost byla ověřena na velkém počtu nemocných skupin.

Kdo může být průvodcem skupiny při obnově jejího zdraví?

Program je nabídkou pro široký okruh odborníků, kteří pracují se školními skupinami. Jsou to třídní učitelé, výchovní poradci, vychovatelé, specialisté z pedagogicko-psychologických poraden, speciálně pedagogických center, středisek výchovné péče apod. Nicméně, ten kdo chce být bezpečným a povolaným terapeutem skupiny, musí absolvovat nějakou formu zážitkového výcviku ve skupinové práci a dále výcvikový seminář zaměřený na ZIP. Za ideální variantu do budoucnosti lze považovat zajištění sociálně psychologického výcviku, jehož součástí bude speciální metodika ZIP.

O co v programu jde a jaký je jeho cíl?

Základní intervenční program (ZIP) je určený pro celkovou léčbu skupin s počátečním stadiem šikanování. Jeho léčebná síla je by měla zvládnout až nejobtížnější případy počátečního (třetího) stadia. Lze tedy jeho strukturu v zásadě úspěšně použít i pro terapii nižších stadií. V tomto smyslu je program univerzální. Může být použit samostatně jako jednorázový minimální zákrok nebo a - to je výhodnější - jako začátek celoroční komunitní práce se třídou.

((Poznámka pod čarou:)) V případě, že skupina onemocněla 4. a 5. stadiem šikanování, je třeba ji nejdříve rozbít a vytvořit novou konstelaci žáků, která dává naději na úspěšnou léčbu. ((Konec

poznámky))
Porozumění podstatě programu nám umožní, abychom ho doladili vzhledem ke stadiím onemocnění, věku, typu školy, závažnosti agrese a dalším zvláštnostem skupiny i možnostem času, prostředí, technických prostředků a samotného terapeuta. V časové tísni můžeme samozřejmě program u prvního a druhého stadia zkrátit a některé prvky vypustit. Zredukování programu je na místě i tehdy, když nechceme se třídou komunitně pracovat. V takovém případě nemá cenu zavádět komunitní pravidla, nezbytné je však udělat třídní chartu proti šikanování.
Cílem ZIP je zastavení sebedestrukce a nastartování sebeúzdravného procesu skupinového organismu. Úsilí je napřeno na vnitřní proměnu vztahů ve třídě a posílení imunity proti případnému opakování šikanování. Signálem úspěšnosti těchto snah bývá prožití zážitku "my", který může ve výjimečných případech nabýt až podoby fenoménu setkání. U dětí i dospělého se objeví chvíle vzájemnosti, radosti a prožitek společenství jako celku, v němž všichni patří k sobě a mají zde své důležité místo. Obrazně řečeno každý úd těla skupiny, tedy i ten nejslabší, nejmenší a nejméně nápadný je nezastupitelný. ((Poznámka pod čarou:)) Cíl léčby může být vyjádřen nejen pozitivně, jak jsme to udělali v našem případě, ale i negativně. Takto bychom naše snažení popsali jako snížení, nejlépe odstranění přímých a nepřímých projevů šikanování a zabránění opakování tohoto sociálně patologického jevu. ((Konec poznámky))
Klíčové prostředky ke změně
Nejúčinnější cesta ke zvládnutí uvedeného cíle je komunitní model práce (viz podrobněji následující kapitolu Pedagogická komunita). Z tohoto důvodu byly do programu zařazeny jeho významné součásti. Které z nich to jsou? Především je to třídní setkávání jednou týdně, zaměřené na práci se skupinovou dynamikou, základní komunitní pravidla, specifická pravidla - třídní charta proti šikanování - a spoluspráva. Jejich úspěšná "transplantace" do organismu třídy je alfou a omegou chystaných změn. Objasníme jejich funkci pro ozdravění nemocné skupiny.
Třídní setkávání a práce se skupinovou dynamikou
První podmínkou pro rozběhnutí ZIP je domluvení pravidelných setkání třídy, kde je časový prostor věnován výhradně intenzivní léčbě vztahů čili práci se skupinovou dynamikou. Samozřejmě dětem cíl vysvětlíme v jim srozumitelném jazyce - například tak, že se jednou týdně budeme scházet a mluvit o problémech, které nám dělají starosti.
Aby setkání mohla být skutečně léčebná, musíme s dětmi domluvit proměnu dosavadního interakčního prostředí. Změna se dotýká zejména vedení, pravidel, prostorového uspořádání a podpůrných rituálů. Začneme u smyslu dvou posledních proměn.
Kruh lidi spojuje
Zavedení kruhového uspořádání umožňuje, aby všichni členové na sebe viděli, dovoluje, aby se všichni žáci setkali v tváří v tvář. Je to důležité pro to, aby si mohly děti mezi sebou popovídat, aby každé z nich mohlo mluvit ke všem a vidělo přitom, jak druzí neverbálně reagují. Bez těchto přirozených podmínek nelze diskutovat a řešit společné problémy.
Těžko lze dosáhnout pocitu soudržnosti na cestě k úzdravě - pospolitosti - mezi lidmi, kteří jsou k sobě obráceni zády, či bokem, jak je tomu v klasicky uspořádané učebně. Kromě toho kruh poskytuje prostor, kde se dají hrát zajímavé a užitečné hry.
Struktura setkání jako podpůrný rituál
Praxe ukázala, že je výhodné, když má náplň setkání svou strukturu, jež napomáhá rozvinutí podpůrného rytmu, rituálu, a současně umožňuje citlivě a systematicky plnit zamýšlené poslání. Osvědčilo se, aby setkání zahrnovalo, ne zcela v pevném pořadí, tyto opěrné body programu:
1. zahájení;
2. hry;
3. téma dne;
4. rundu (kolečko) připomínek a dotazů.
Krátce uvedeme, co se za jednotlivými body programu skrývá.
Zahájení
Při zahájení mluvíme co nejméně. Přivítáme děti, stručně je seznámíme s programem a většinou si pro

rozehřátí a uvolnění zahrajeme nějakou hru. Někdy je dobré na začátek zařadit i informaci o splnění nějakého úkolu. Za jeho zvládnutí lze konkrétním dětem zazpívat, když na to třída má, nebo jim zahrát reprodukovanou písničku dle jejich výběru a připojit k tomu nějakou pohybovou hru.

Hry

Hry mají v sobě všestranný diagnosticko-léčebný potenciál. Proto je nutné mít dobré praktické znalosti o možnostech využití konkrétních her. Používáme je nejen při zahájení pro rozehřátí a uvolnění, ale prakticky k dosahování všech cílů ZIP. Hry jsou nedocenitelné zejména pro nácvik nového chování, protože svoji strategii opírají o zábavnost a zajímavost. Různé teorie učení, které k nim patří, jsou zcela v pozadí, nezřídka jsou laikovi zcela skryty.

Do programu nezařazujeme hry, které vedou k vítězství a porážce, hry, jež rozdělují děti na "silné" a "slabé". Důraz klademe na hry s kooperativními pravidly, na hry podporující vzájemnost a soudržnost.

Nakonec nesmíme opomenout varovné upozornění. Ve třídách, kde je šikanování, má hraní her zvýšená úskalí. Obyčejné laskavé hry mohou rychle odstartovat agresivní projevy, které mohou vyvolat řetězovou reakci zraňování a ubližování. Je proto nutné počátečním útokům ulomit hrot a umět je konstruktivně zpracovat, což není vůbec lehké. Jako malý příklad lze uvést běžnou situaci při známé hře "po mé pravé straně si sedne..., protože..." (viz přílohu 10 Některé techniky ze ZIP). K zádrhelu dochází někdy již jen při oslovování spolužáků. Například "Lucie, ty plechová hubo" (měla rovnátka), "Krutihlave" (chlapec měl silné záškuby hlavou). Samozřejmě i obsah hezkého poselství může být problematický. Například "Karel, protože je oblečený podle poslední módy" - děti se mu smějí, že chodí pořád v jedněch šusťákových kalhotách.

Téma dne

Významnou součástí programu jsou tzv. témata dne, která se vztahují k hlavnímu problému třídy - šikanování čili poruše vztahů ve skupině. Předkládána jsou formou otázek a úkolů. Žáků se například ptáme, co mohou udělat ostatní a co oni sami, aby se ve třídě cítili bezpečně, nebo třeba děti dostanou úkol, aby vymyslely název pro svou třídu. Hledání odpovědí probíhá neobvyklou formou. Využíváme techniky s herními prvky (kresba ruky a vepisování názorů, charta proti šikanování, hodnotící vláčky apod.) a samozřejmě různé podoby diskuse (podrobněji viz přílohu 9 Obsah ZIP).

Runda připomínek a dotazů

Runda je místem, kde mohou žáci říci cokoliv. Mohou chválit, kritizovat, dotazovat se, navrhovat změny, podělit se o své zážitky atd. Podmínkou je slušná forma sdělení. Veškeré dění v rundě, ale i v celém programu setkání se řídí pravidly komunity. Dodat lze ještě, že připomínky se formulují jednak prostřednictvím dobrovolné rundy (vystoupit může ten, kdo chce), jednak metodou celé rundy (promluvit musí každý). Druhý způsob má některé výhody. Děti vědí, že budou vyzvány, a připravují se na to. Nerozhodné a nejisté dítě lze citlivě povzbudit, aby se odvážilo vyslovit svoji připomínku. Nevýhodou je velká časová náročnost.

Demokratický duch vedení a pravidla komunity

Druhou podmínkou pro rozběhnutí účinné léčby skupiny je demokratické vedení ZIP prostřednictvím komunitních pravidel.

V podstatě jde o to, aby vedoucí programu byli morálně inteligentní, měli demokratického ducha a odborně uměli řešit problém šikanování společně s dětmi. Musí vycházet z toho, že účinnější je dosáhnutí dohody - konsenzu všech, nebo alespoň většiny, než autoritativní prosazování příkazu proti odporu většiny.

K demokratickému způsobu vedení setkání zásadně napomáhá navození postupného přijetí komunitních pravidel. Východiskem pro jejich formulaci je pět komunitních principů a porozumění podstatě komunitního modelu práce (viz Pedagogická komunita). Jde o pravidla jako například aktivní účast, otevřenost, pravdomluvnost (viz podrobně tabulku 4), která podporují rozvoj pozitivní komunikace a spolupráce ve skupině. Jestliže většina dětí přijme pravidla za své, potom začne být práce zajímavá a hlavně účinná. Když například žáci přistoupí na to, že se nelže a věci se říkají, jak skutečně jsou, podaří se zlomit zákaz mluvit o skrytém životě třídy před učitelem (což je obvykle odsuzováno jako "bonzáctví"). Potom už není problém se zeptat, kdo rozbil nástěnku, a domluvit se na její opravě. O konfliktech a vytahování se na slabší lze rovněž mluvit otevřeně - a co je hlavní, je možné tyto problémy

ovlivňovat a konstruktivně řešit. Zážitek něčeho takového je novou a někdy doslova emočně korektivní zkušeností pro celou skupinu, zejména pro agresory a oběti.
((Poznámka pod čarou:)) K řešení konfliktů s náběhem k šikanování lze podle okolností využít různé pomocné techniky. Jedna z nich spočívá v tom, že aktéři sporu určí za sebe své důvěrníky, kteří vedou rozhovor o konfliktu. Možné schéma průběhu domlouvání:
- Důvěrnící si sednou proti sobě doprostřed kruhu a vyjasní si problém.
- Přímí účastnící konfliktu, kteří jsou rozsazeni v malém kruhu kolem nich, postupně sdílejí své prožívání konfliktu.
- Následuje posouzení, jak se kdo na konfliktu podílel.
- Na závěr navrhují zejména důvěrníci s přímými účastníky možná řešení. Pokud jim dojde invence, lze využít nápady ostatních. ((Konec poznámky))
Samozřejmě to není tak jednoduché, jak se to říká. Jedno z tajemství vedoucí k úspěchu je permanentní poskytování možnosti si otestovat bezpečnost a smysluplnost komunitních pravidel. Nicméně zkušenost s přijetím komunitních norem je víc než příznivá. Důvodů je jistě více. Za jeden z hlavních však považuji zvláštnost komunitních pravidel, jež platí závazně nejen pro děti, ale - což je důležité - i pro dospělé. (Například při pozdním příchodu se musí vykoupit zpěvem, básní, vtipem apod. nejen děti, ale i dospělý -viz první pravidlo v tabulce 4.) To je pro dětí velmi přitažlivé a berou to nesmírně vážně. Je proto závažnou chybou a "podrazem", když se dospělý plnění pravidel vyhýbá.
Tab. 4 Pravidla třídní komunity
((pro sazbu: on je to vlastně rámeček, asi upravit nějak kompromisně, členit jen vodorovnými linkami))
Základní podmínkou, aby vznikla ve třídě dobrá parta, je vytvoření pravidel, která podporují spolupráci a kamarádství. Pravidla začnou působit v dobrém tehdy, když budou brána zcela vážně většinou členů skupiny. K tomu, aby se to stalo, je pochopitelně nutné, abychom pravidlům porozuměli a ověřili si, že fungují. Proto budou pravidla vysvětlována nejen na začátku, ale i v průběhu dalších setkání. Pravidla nejsou neměnná, mohou být na podkladě návrhů členů komunity doplněna nebo pozměněna.
Včasný příchod
Je to požadavek, abychom chodili včas a ve stanovenou dobu seděli v kruhu na svých místech. Přijdeme-li pozdě, máme povinnost se omluvit a "vykoupit se".
Aktivní účast
Posloucháme, o čem se mluví, a přemýšlíme o tom. Zapojujeme se do diskuse a do řešení problémů. Naše nápady a myšlenky jsou vítány! Jde rovněž o to, že jen tak nesedíme a nekoukáme, ale účastníme se různých her a cvičení.
Otevřenost a upřímnost
Na komunitě lze říci všechno. Můžeme chválit nebo kritizovat kohokoliv. Podmínkou je slušná forma sdělení. Nikdo nesmí být potrestán za vyjádření svého názoru. Máme právo přijmout, anebo odmítnout kritiku či chválu směřovanou k naší osobě. Otevřenost znamená i to, že každý mluvíme ke všem. Nikdo z nás tedy nic nešeptá sousedovi do ucha.
Pravdomluvnost
Řešení sporů a vůbec problémů, které se týkají naší třídy, vyžadují, abychom mluvili pravdu. Bez toho nelze pokročit kupředu. V případě, že nedokážeme říct pravdu, je lepší mlčet.
Ukázněnost
Pro dobrý průběh setkání je nutná ukázněnost. To znamená, že o slovo se každý musí hlásit. Nemáme-li slovo, nemluvíme.
Závaznost komunitního rozhodnutí
Chceme-li něco změnit, navrhneme to na komunitním setkání. Při hlasování platí rozhodnutí většiny. Vedoucí komunity má právo rozhodnout v náročných situacích a může vetovat chybná rozhodnutí.
Třídní charta proti šikanování
Komunitní pravidla jsou základními obecnými pravidly podporujícími pozitivní komunikaci a spolupráci. Naproti tomu třídní chartu proti šikanování je potřeba vzít jako specifická pravidla zaměřena výhradně na zabránění přímé i nepřímé šikany. Její hlavní cíl lze vyjádřit lapidárně: Šikanování nebude trpěno. Zásadní význam má zejména pro agresory, kteří dostanou jasné mantinely.

Lze rovněž říci, že charta je jedním z nástrojů, který podporuje překročení krajně egocentrického pohledu na páchání bezpráví typu "To se mě netýká, to mě nezajímá", nebo "Byla to jenom legrace". Pomáhá, aby se děti začaly učit vidět násilí z pohledu zákona - zde řádu třídy a důsledků jeho porušení, ale i z hlediska práv druhého člověka, čímž se uvádí v život zlaté pravidlo Chovej se k ostatním tak, jak chceš, aby se oni chovali k tobě.
Dříve než se s touto metodou seznámíme, je nutné říci důležitou věc. Existuje jistě mnoho školních řádů, kde je často zařazen i zákaz šikanování. Známe i zahraniční příručky, kde jsou sepsaná hotová pravidla proti šikanování. Nicméně máme zkušenosti, že to nefunguje. Proč tomu tak je? V čem je tajemství oživení mrtvých pravidel? Je to prosté, k tomu, aby někdo pravidla znal, rozuměl jim a hlavně je bral vážně, je zapotřebí především, aby se sám podílel na jejich utváření. V metodě třídní charty proti šikanování se s tímto zásadním principem počítá. Na jejím vytvoření se aktivně podílí všichni žáci, samozřejmě za nedirektivního řízení učitele - průvodce programu. Jejich úkolem je nalezení pravidel pro chování žáků a učitele, která zabrání šikanování.
Postup k vytvoření třídní charty
1. Brainstorming jednotlivců
Nejdříve každý žák sám za sebe prostřednictvím volných nápadů napíše pár pravidel a připojí požadavky, jak by chtěl, aby se k němu ostatní chovali. Pro ilustraci uvádíme některé odpovědi jednotlivců:
* Aby mě neprovokovali, abych mohl pracovat.
* Aby mně nekradli svačiny.
* Aby nás uznávaly starší ročníky.
* Aby nás kluci neosahávali.
* Aby nám jiné třídy neničily výzdobu a nemuseli jsme po nich uklízet.
* Učitel musí brát naši informaci o šikaně vážně!
* Humor, kamarádství, vzájemná důvěra nám pomohou překonat spory.
* Nechci, aby mi nadávali a řvali na mě.
* Nechci, aby se mi smáli, že mám velké uši.
2. Konsenzus skupin na výběru pravidel
Potom jsou žáci rozděleni do skupin a domluví se na výběru, případně úpravě pravidel, která jsou z pohledu skupiny nejlepší. Přitom si zkouší představit, jak tato pravidla myslí na zastavení chování, které se jednotlivcům nelíbí.
3. Domluva mluvčích skupin na výsledné podobě charty
Vybraní mluvčí skupinek společně seřadí pravidla podle důležitosti a z prvních pěti až deseti vytvoří výslednou třídní chartu.
4. Reflexe, zpětná vazba od vnějšího kruhu
Následuje diskuse o průběhu a výsledku třídního snažení. V případě výraznějšího nesouhlasu lze ještě chartu upravit.
5. Ochrana porušování charty
Poslední krok spočívá v prodiskutování a dohodnutí konkrétních následků při porušení charty. Jak zdařilá charta může vypadat, ukazuje tabulka 5.
Tab. 5 Charta třídy proti šikanování
Motto: Šikanování a jakékoliv ubližování nebude v naší třídě trpěno. Všichni máme právo na bezpečí. Společně jsme proto domluvili pravidla, která budou chránit každého z nás. Svým podpisem potvrzujeme, že se smlouvou souhlasíme a v případě jejího porušení poneseme následky.
1. Nikdy nepraštím děvče.
2. Nevytahuji se na slabší.
3. Budu-li chtít udělat někomu nějaký žert, nejdřív si představím, jaké by to bylo mně, kdybych byl na jeho místě.
4. Budu uznávat druhé bez ohledu na jejich odlišnosti.
5. Spolužákům, které někdo napadne, pomohu. Když to nezvládnu sám, řeknu to učiteli.
6. Když se pedagog dozví, že nám někdo ubližuje, nedopustí, aby se to opakovalo.

7. Spolužákům, kteří stojí mimo skupinu, pomohu začlenit se do společných činností.
Navržený postup lze pochopitelně různě modifikovat. Za inspirativního předchůdce charty lze považovat třídní pravidla formulovaná Olweusem (1993). Tento světový průkopník boje proti šikanování doporučuje pro diskusi tři požadavky na soužití dětí:
((Poznámka pod čarou:)) Někdy může být naše pozornost zaměřena výhradně na vztahy mezi chlapci a děvčaty. Děvčata odpovídají, jak by chtěla, aby se k nim chlapci chovali, a naopak skupina chlapců sepíše, jak by si přála, aby se dívky chovali k nim. Nicméně charta se nemusí omezovat pouze na chování mezi žáky, ale může do ní být zahrnut i návrh dětí, jak se k nim má chovat učitel, a návrh učitele, jak by chtěl, aby se žáci chovali k němu. To přináší zajímavé možnosti. Někdy je užitečná i výměna rolí a úhlů pohledu. Tento způsob využívám při výcviku pedagogů. Frekventanti jsou rozděleni do tří skupin, dvě zastupují děti a třetí pedagogy. První skupina "dětí" sepíše pravidla chování dětí mezi dětmi. Druhá skupina "dětí" vytvoří návrh, jak by se měl chovat učitel k nim. A skupina pedagogů napíše v souladu se svojí skutečnou rolí, jak by se měli chovat děti k nim. ((Konec poznámky))
1. Nebudeme nikoho šikanovat.
2. Pomůžeme spolužákům, kteří jsou šikanováni.
3. Podpoříme začlenění izolovaných žáků do společných činností.
Zejména poslední pravidlo stojí za pozornost a je dobré, když je v nějaké podobě v chartě zakomponováno. Důležité je s dětmi hledat způsoby, jak pomoci začlenit spolužáky, kteří stojí mimo, do společných činností.
Spoluspráva
Spoluspráva je významným prvkem komunitního modelu práce. Je zásadně důležitá pro nastolení ozdravných změn ve skupinových normách a postojích. Lze říci, že je protipólem jádra agresorů - toho jádra, které se vytvoří ve třetím stadiu onemocnění a které systematicky šikanuje a dělně při tom spolupracuje. Fungující spoluspráva je všestranně užitečná a pro pedagoga velmi výhodná. Mimochodem uvádí do praxe jeden z principů komunity - aktivní podíl žáků na výchově a na výuce (viz podrobněji kapitola Pedagogická komunita).
Problém je však stvořit plnokrevnou a živou spolusprávu. Uvedu proto některé zkušenosti, jak takovou spolusprávu vytvoříme a jak s ní pracujeme.
Předběžný výběr a volba spolusprávy
Východiskem pro fungování spolusprávy je vhodný výběr kandidátů a jejich volba celou třídou. Lze doporučit následující postup. Podle výsledků osvědčené testové diagnostiky zjistíme, kdo je na špičce hierarchie. Z deseti nejvlivnějších a deseti nejoblíbenějších žáků vybereme osm, kteří mají nejnižší sečtené pořadí ve vlivu a oblibě. Například V/O: Novák 1/2 - 3, Mašek 2/1 - 3, Rychter 3/3 - 6, Brániš 5/8 - 13 atd.
Pro předběžný výběr spolusprávy vyřadíme ty, o nichž víme, že jsou agresory, kamarády vázané k agresorům a ty, kteří jsou v DSSR negativně laděné osobnosti;
Z osmi kandidátů se vybere prostřednictvím veřejného hlasování pět členů spolusprávy. Ti si rozdělí práci, role a úkoly a zvolí si svého předsedu.
Práce spolusprávy
Nastartování aktivity spolusprávy vyžaduje, aby se scházela a řešila smysluplné úkoly. V rámci ZIP postačí desetiminutové setkání před zahájením programu, nicméně se osvědčilo udělat jedno setkání delší mimo vyučování. Významně to napomohlo kooperativnímu ovzduší a sehrání spolusprávy. Určitou orientaci o funkci spolusprávy získáte z přehledu některých jejích práv a povinností:
* Předseda spolusprávy je mluvčí třídy, když to situace vyžaduje.
* Pokladník vybírá peníze na společné akce.
* Spoluspráva vybírá písničku pro toho, kdo ji zaslouží.
* Informuje vedoucího o průběhu minulého týdne.
* Zná dobře pravidla komunity a v případě potřeby je dokáže vysvětlit ostatním dětem.
* Na posledním setkání hodnotí situaci a žáky ve třídě.
Náčrt programu a jeho komentář
Teď již hrubými tahy načrtneme postup, jak vlastně provádět léčbu skupiny. Osvětlíme posloupnost etap

terapie a stručně popíšeme jejich úkol. Konkrétní obsah základního intervenčního programu a jeho komentář naleznete v příloze 9. O technikách, které jsou v něm uvedeny, se víc dovíte v příloze 10.
ZIP má čtyři etapy, přičemž každá z nich má svůj význam. Jejich charakteristiku lze vyjádřit následovně:
Blok A je zaměřen na diagnostiku.
Blok B slouží k navození podpůrné atmosféry a k motivování dětí ke spolupráci.
Blok C poskytuje pomoc a intervenci.
Úkolem bloku D je zhodnocení situace a případné předání rozjetého "skupinového vlaku" třídnímu učiteli.
Jednotlivé etapy jsou rozfázovány do potřebného počtu setkání. Program jich má pět. Konstelace etap je dána nastavením ZIP na nejtěžší počáteční, tedy třetí stadium šikanování. Proto se začíná etapou testové diagnostiky. (Stejně se postupuje i u pokročilých šikan.) Důvody jsou prozaické. Jde tu o čas a nelze riskovat. Je nutné co nejrychleji zastavit již vážně rozjetou šikanu.
Klíč ke správné konstelaci etap
Konstelaci etap v ZIP lze použít i pro 2. a 1. stadium. Je to účinné a v pořádku. Nicméně uvedené pořadí není pro první dvě vývojové podoby šikanování závazné. Někdy je výhodnější začít etapou bloku B, které se věnuje alespoň jedno setkání. V ní jde o navození pozitivního kontaktu mezi dětmi a terapeutem a o probuzení zvědavosti. Snahou je, aby byl program zábavný, zajímavý a bezpečný. Využívány zde jsou zejména hry sloužící k rozehřátí a seznámení. Tento začátek léčby má řadu výhod, působí přirozeně a nenásilně. Testová diagnostika v dalším bloku programu může být zcela vypuštěna, případně velmi oslabena. Upřednostňována je dynamická diagnostika, která je používána průběžně, nicméně těžiště má v druhém bloku.
((Poznámka pod čarou:)) Jedna z osvědčených variant je použití pouze DSSR, a to individuálně společně s krátkým rozhovorem. Tuto variantu mají ve svém kvalitním programu brněnské kolegyně Magdalena Machátová a Renáta Ježková. ((Konec poznámky))
Jak je to s počtem a časovým rozsahem setkání?
Jak bylo řečeno, ZIP zahrnuje pět setkání. Tento počet však není striktně dán, může být snížen nebo naopak rozšířen, případně může být některá etapa, zejména etapa pomoci a intervence, posílena prostřednictvím výjezdu třídy na víkend. Setkání se opakují, když je to možné, zpravidla po týdnu a trvají 90 minut, kromě prvního, na které nám stačí jedna výuková hodina.
Na čem závisí diferenciace léčby?
Již na počátku bylo řečeno, že základní intervenční program je možné a v řadě případů dokonce nutné upravit a dotvořit. Při studiu obsahu a komentáře ZIP v příloze 9 jste nalezli řadu doporučení, jak podle okolností volit alternativní postup léčby. S ohledem na velkou důležitost dovednosti program diferencovat jsme na závěr udělali rámcový přehled poznatků, které mohou být pro řešení uvedeného úkolu užitečné. Při vytváření konkrétního programu musíme brát v potaz stadia vnitřního vývoje šikanování, závažnost agrese vůči obětem, věk žáků, typ školy, prostředí, čas, technické možnosti, zvláštnosti skupiny a její aktuální stav a možnosti průvodce programem. Abychom prakticky porozuměli, jak s těmito kritérii pracovat při "šití programu na míru", vysvětlíme u některých z nich jejich význam.
Stadia vnitřního vývoje šikanování
Čím je patologie vztahů ve skupině větší, tím je onemocnění pokročilejší a současně i terapie obtížnější. V tomto smyslu jednotlivá stadia onemocnění vyžadují specifickou léčbu. Respektování kritéria vnitřního vývoje onemocnění vyžaduje udělat dva kroky. Za prvé určíme, zda jde o počáteční nebo o pokročilé stadium šikanování. Jde-li o počáteční šikanu, potom diagnostikujeme, zda jde o 1., 2. či 3. stadium.
Odlišnosti jednotlivých stadií vzhledem k léčbě se skrývají zejména:
- v požadavcích na podání a obsah vstupní informace;
- v možnostech využití dynamické a testové diagnostiky a vůbec konkrétních technik léčby;
- v práci s výsledky sociometrického šetření;
- v obtížnosti a někdy i nemožnosti vybrat pozitivní spolusprávu;
- v indikaci důkladného vyšetřování a volbě zakrývajícího postupu, většinou usmiřujícího nebo odkrývajícího nezřídka pedagogicky trestajícího.
Pokročilé šikany mají společné východisko léčby - je jím "rozbití" původní skupiny. Důvodem je síla protiúzdravného systému ve 4. a 5. stadiu a zakořeněnost norem šikanování. Vždy je nutné jádro

agresorů ze skupiny vyloučit. Ve zvlášť obtížných případech je potřebné zvážit možnost rozdělení i zbytku třídy, například prostřednictvím sloučení s paralelní třídou. Úkolem je sestavit takovou konstelaci žáků ve skupině, která dává naději k vytvoření pozitivních vztahů. Nezbytná je přítomnost několika relativně silných pozitivních osobností.
Naproti tomu u počátečních stadií jde úspěšnou léčbo zvládnout skoro vždy při stejné sestavě žáků. V případě potřeby však lze skupinovou konstelaci vylepšit například přesunem iniciátora šikanování. Vhodné to bývá zejména u třetího stadia, kde již vybujelo organizované jádro agresorů.
((Poznámka pod čarou:)) Odporu proti rozkrytí a léčbě se účastní všichni nebo téměř všichni členové skupiny a nezřídka ho posílí ještě rodiče agresorů i obětí. Vše je zde postaveno na hlavu. I oběti se zlobí, že jim chce někdo pomoci. Nezřídka nejvíce protestují proti potrestání agresorů.
Odolnost a trvalost norem šikanování ilustruje situace na vojně, kdy se vojáci mnohokrát kompletně vymění, ale šikanování žije dál. To se samozřejmě netýká pouze norem šikanování, ale norem všeobecně. Známý je experiment, kdy členové v tmavém pokoji měli odhadnout, o kolik se pohnul světelný bod (který byl nehybný). Brzy se vytvořila norma, od níž se jednotliví členové odlišovali jen minimálně. Experimentátoři pak vyměňovali členy tak, že došlo k několika kompletním obměnám skupiny. Skupinová norma členů, kteří ze skupiny dávno odešli, stále přetrvávala (Yalom, 1999). ((Konec poznámky))
Závažnost agrese
Podle závažnosti násilí na oběti se rozhodujeme, zda svoláme výchovnou komisi, nebo nikoliv. V případě poranění oběti nelze nechat šikanování bez potrestání. Je zřejmé, že naše rozhodnutí, ať už je jakékoliv, ovlivní průběh léčebného programu.
Věk žáků
Formy diagnostiky i nápravných metod a vůbec náš způsob komunikace přizpůsobujeme možnostem věku žáků.
Typ školy
Při našem léčebném působení respektujeme, zda pracujeme ve speciální či běžné škole. Velký rozdíl je, když jsme v kontaktu se žáky se speciálními potřebami, nebo naopak s dětmi, které nejsou mentálně, tělesně, smyslově a jinak postižené. Zvláštní kapitolou je léčba šikanování v etopedických zařízeních, kde je vysoká koncentrace dětí s poruchami chování (připomeňte si podkapitolu Pasťácké šikany).
Zvláštnosti skupiny a její aktuální stav
Při vytváření a realizaci programu musíme být citliví ke zvláštnostem skupiny. Máme na mysli například zohlednění třídy pouze dívčí či chlapecké, popřípadě smíšené. Na zřeteli bychom měli mít rovněž, zda jde o malou či početnou skupinu apod. Dále musíme vědět, že naše konečná volba technik, její konkrétní podoba, je závislá na aktuálním citovém rozpoložení skupiny.
7 Pedagogická komunita
Motto:
Nikdy nevytvoříte společenství, po jakém jste
vždycky toužili, dokud nepoznáte pravdu:
Co děláte druhým, děláte sobě;
co neuděláte pro druhé, neuděláte pro sebe;
utrpení druhých je utrpením vaším;
radost druhých je radost vaší.
Neale Donald Walsch
Naše putování za poznáním způsobů ochrany dětí před šikanováním završíme seznámením s pedagogickou komunitou. Metodu je možné užít v celé škole, což je samozřejmě nejlepší, ale může s ní pracovat i jednotlivý pedagog ve své třídě. Pedagogické komunity postavené na principu demokracie mají širokou platnost. Jejich prostřednictvím lze posunout školní práci do jiného rozměru, jak ve výuce a výchově, tak v prevenci sociálně patologických jevů. My, s ohledem na zaměření i vyváženost knihy, zúžíme naší pozornost na komunitní řešení šikanování ve třídě. Konkrétně řečeno, budeme hledat odpověď, jak provádět celoroční komunitní práci v rámci pravidelných třídních setkání.
Zde musím být obezřetný, abych nesklouzl do psaní jiné knihy. Není tu prostor pro podělení se o

zkušenosti s komunitní výukou ve třídě a už vůbec ne s vytvářením různých typů celoškolních a mimoškolních pedagogických komunit. Některé dílčí poznatky byly zpracovány dříve (Kolář, 1983, 1985, 1986, 1987, 1988, 1989, 1990, 1993, 1994). Zájemcům, kteří se chtějí dozvědět, jak lze budovat komunitu v celé škole, doporučujeme mimořádnou knihu autorů M. Havlínové, P. Kopřivy, I. Mayera, Z. Vildové a spolupracovníků Program podpory zdraví ve škole.
Školy, které fungují jako demokratická společenství (třeba i díky uvedené knize), poskytují nejlepší ochranu proti onemocnění šikanováním. Přirozené součásti komunity - celoškolní setkání, školní parlament, třídní spolusprávy, rada školy apod. - jsou samy o sobě účinnými prostředky primární prevence. Nicméně nákaze nelze zcela zabránit. Z tohoto důvodu je nutné do komunitní organizace výuky a výchovy včlenit zvláštní ochranu dětí před šikanováním.
7.1 Program proti šikanování
Úkolem programu je co nejdřív detekovat a účinně léčit případné onemocnění. Na vypracování a schválení programu se podílí všichni pracovníci školy. Za významné součásti takového programu, jenž má charakter sekundární prevence, považujeme:
* přítomnost specialisty pro prevenci šikanování;
* domluvu pedagogů, jak postupovat při řešení šikanování;
* depistážní šetření výskytu šikanování (viz přílohy 3 a 4);
* režim proti šikanování (zahrnuje mimo jiné účinné dozory učitelů o přestávkách, na obědě; školní řád zahrnující "živá" pravidla proti šikanování, školní schránku apod.).
* vhodný způsob seznámení rodičů s nekompromisním bojem školy proti šikaně (například prostřednictvím rodičovských workshopů, seznámení s písemnou podobou programu, pomocí informativního dopisu - inspiraci, jak takový dopis může vypadat, naleznete v příloze 12). Užitečný je i informační leták pro rodiče (viz přílohu 7).
Chybou školy je, když o šikaně s rodiči nemluví. Naprostým debaklem však je, když rodiče sami žádají o společné řešení šikany, a škola to odmítne.
Praktická ilustrace 56 Zamítavá odpověď ředitele k žádosti třiceti pěti rodičů o schůzku
Vážení rodiče,
...Myslím, že při dosavadní pověsti školy, po zkušenostech našich žáků i rodičů "našich" dětí, nejsme školou, která musí pořádat mimořádné schůze k chování svých dětí a tím uznat, že má horší pověst, než si její pedagogové, žáci, jejich rodiče a celá naše čtvrť zaslouží, školou, která je jedním z rodičů obviňována, že toleruje šikanu.
...Vážení rodiče, na závěr mého dopisu, který obsahuje nejenom moje přesvědčení, ale i názory ostatních vyučujících a určitě některých z Vás, Vás žádám, abychom nadále spolupracovali stejně jako doposud. Nesvolávejme mimořádnou schůzi, dokud tu (naštěstí) pro to není zmíněný mimořádný důvod. Já si myslím, že když to svoláme, tak naši školu poškodíme jenom tím svoláním. Vejde ve známost, že na tom "Stromově" už "to" je tak vážné, že kvůli tomu museli svolat jakousi mimořádnou schůzku.
Zdravím Vás a děkuji za váš zájem o tuto základní školu
Jiří Novák
Je to trefná ilustrace, jak se šikanování démonizuje. Tento jistě poctivý ředitel, jako řada jeho kolegů, se bojí s agresí pracovat. Má strach z neznámého nebezpečí. Nicméně šikanování je běžný fenomén a nelze ho přeceňovat ani přehlížet. Je potřeba se mu kompetentně postavit.
7.2 Čím je a má být třídní komunita?
Nejdříve si vyjasníme, čím je pro nás třídní komunita. Je to metoda vyššího řádu, se kterou jsou dobré zkušenosti při celkové léčbě a prevenci šikanování. V následném textu budeme mluvit o komunitě výhradně jako o prostředku ke změně, nicméně čtenáře upozorňuji , že lze komunitu lze paradoxně chápat i jako cíl této změny.
((Poznámka pod čarou:)) Označením komunity jako metody vyššího řádu vyjadřujeme její schopnost integrovat - "zcelovat, činit celistvým". Díky tomu lze do komunitní organizace přirozeně začlenit komplementární dílčí metody - skupinové vyučování, kooperativní vyučování apod., ale i programy proti drogám a rasismu, a tím znásobit jejich účinnost. Nicméně schopnost "zcelovat" má i další roviny. Jednou z nich je integrování odlišných bytostí do společenství, v němž všichni patří k sobě a mají zde své důležité

místo. ((Konec poznámky))
Ve smyslu cíle, k němuž směřujeme, považujeme třídní komunitu za nejvyšší formu skupinové existence nebo také za synonymum skupinového zdraví. V tomto smyslu je tedy komunita opakem třídy nemocné šikanováním, ve které jsou rozpoutány ničivé a zhoubné síly. Projevy zdraví spatřujeme zejména:
- ve vytvoření bezpečných a kamarádských vztahů,
- v překonání osobních individuálních rozdílů v lásce a tvořivosti,
- ve vědomí sebe jako živého organismu, sebereflexi svého zdravotního stavu a schopnosti nastartovat sebeúzdravné mechanismy.
Komunitní forma existence výrazně posiluje imunitu proti napadení "virem" šikanování. Když k onemocnění přesto dojde, umožňuje ho brzy detekovat a účinně léčit.
Co je to tedy za metodu ta třídní komunita? Stručně ji lze charakterizovat jako demokratickou formu organizace života ve třídě. Z poněkud jiného úhlu je možné komunitu postihnout jako způsob svobodného spravování moci ve třídě. Znamená to, že všichni členové skupiny mají významný vliv na dění ve třídě. To je nejlepší ochrana před zneužitím moci na všech úrovních - tedy nejen mezi žáky, ale i ve směru od učitele k žákům a od žáků k učiteli. Jak vidno, komunita nebere ohled na "posvátnou krávu", za níž se v tradiční škole považuje hierarchie moci a její udržení.
7.3 Úvod do abecedy metodiky třídní komunity
Asi si řeknete, to je docela hezké, ale jak se taková třídní komunita uvádí v život a jak ji lze udržet dlouhodobě v chodu? Část odpovědi jste našli v předcházející kapitole zabývající se ZIP, který, jak jsme upozornili, lze použít nejenom samostatně, ale i jako nastartování komunitní práce. Počáteční kroky pro "rozdýchání" nového skupinového bytí tedy již znáte. Nyní zbývá seznámit se - alespoň zkráceně - s know-how budování a udržení komunity ve třídě. Ta je tvořena zejména filozofií, principy a pravidly komunity, ale i zákonitostmi utváření programu a povědomím o "smrtelných nemocech" komunity. Znalost tohoto know-how vám umožní zorientovat se, jak dál pokračovat v započaté komunitní cestě, a rovněž vám pomůže hlouběji porozumět ZIP.
Nicméně předesíláme, že lidé, kteří chtějí tuto metodu ve třídě zavádět, musí mít absolvovaný výcvik v komunitní práci (požadavky jsou obdobné jako pro ZIP).
Filozofie demokracie
Při zavádění komunity do školní třídy nám jde především o nahrazení hierachicko-autoritativního způsobu organizace výchovy způsobem demokratickým. Své úsilí zaměřujeme proto na podporu možnosti svobodné volby žáků a posílení jejich pocitu zodpovědnosti za dosažení domluveného cíle. Smyslem změny je sblížení oficiálních norem školy a parastruktury norem žáků. Jak víme, při šikanování je mezi nimi velký rozpor. Když se to podaří, má to zásadní výhodu, od této chvíle jsou naše snahy zabránit šikanování vzaty "obyčejnými" členy skupiny za své. Za těchto okolností nehledáme řešení pouze my pedagogové, ale všichni.
Principy komunity a komunitní setkání
Demokratické vedení třídních setkání se opírá o pět principů komunity (Kratochvíl, 1979). Jsou to:
1. aktivní podíl členů komunity na plnění cílů;
2. vytvoření oboustranné komunikace;
3. zvýšení rovnoprávnosti v rozhodování;
4. zodpovědnost ke komunitě;
5. zážitkové učení.
Abychom principy dokázali zavést do praxe, je nutné porozumět jejich podstatě. Teprve potom lze nalézt jejich vhodnou podobu, která odpovídá potřebám dětí v konkrétní třídě. Jejich pozitivní efekt je dále závislý na tom, že nefungují ve vzduchoprázdnu, ale na pevném morálním základě. V následujícím textu stručně principy vysvětlíme.
Aktivní podíl žáků na plnění cílů
Žáci se při naplňování tohoto principu stávají aktivními účastníky změny ve vztazích mezi sebou. Proměňují se vzájemně na "pedagogy", přenáší se na ně v přijatelné míře zodpovědnost za dění v komunitě. Mají svoji spolusprávu, která má svoje práva a povinnosti.
Vytvoření oboustranné komunikace na všech úrovních

Snažíme se probudit komunikaci všech se všemi (horizontálně i vertikálně, směrem dolů i nahoru - mezi žáky samotnými a mezi žáky a učiteli). Jak víme, pomůže k tomu kromě jiného kruhové uspořádání, které nám dovoluje spolu mluvit tváří v tvář (viz podrobněji Třídní setkávání a práce se skupinovou dynamikou). Žáky podněcujeme k vyjadřování jejich názorů, ale i pocitů týkajících se problému šikanování a vůbec dění v komunitě. Nejde však pouze o otevření splavů upřímnosti, ale i o jejich pozitivní usměrnění. Důraz klademe na to, aby komunikace byla rovnoprávná (bez ponížení) a směřovala k lepšímu porozumění, usmíření a ke zlepšení vztahů.

Zvýšení rovnoprávnosti v rozhodování místo tradičního rozhodování shora bez zdůvodňování

V podstatě jde o možnost podílet se na dotváření organizace a obsahu třídního setkání, o to, že věci, které se týkají třídy, dáme k diskusi. Základním trendem v řízení komunity je snaha, aby problémy a úkoly byly řešeny společně, neboť účinnější je dosažení dohody - konsenzu všech, nebo alespoň většiny, než autoritativní prosazování příkazu proti odporu většiny. V tomto smyslu umožňuje komunita prakticky realizovat podíl všech členů na řízení a nácvik schopností demokraticky řešit vzniklé problémy.

Hlavní myšlenkou je zde snížení pomyslné výšky hierarchické pyramidy - nadřízenosti a podřízenosti, neboť vede k pocitům "my" a "vy" a velké sociální vzdálenosti mezi kantorem a žáky.

Zodpovědnost ke komunitě

Když komunita dobře funguje, mají děti tendenci personifikovat ji. Například v dopisech oslovují členy komunity "milá komunito". Lze říci, že v živé komunitě je jednání dětí ovlivněno citem pro skupinu jako živý organismus a ony se snaží, aby komunitě neublížily. Pracují pro obecné blaho třídy, nejen pro osobní obohacení.

Zodpovědnost ke komunitě se projevuje plněním pravidel, na kterých se členové skupiny dohodli. Důležitá jsou zejména komunitní pravidla a třídní charta proti šikanování (připomeňte si předcházející kapitolu).

Prožitkové učení

V komunitě klademe důraz na tzv. prožitkové učení (Rogers, 1998). Nepřebírají se hotové vědomosti, ale prožívají se různé situace a provádějí se úkoly, žáci si připravují vlastní programy. Prostředkem učení jsou pozitivní projevy i konflikty a jevy negativní, pokud jsou konstruktivně řešeny (tam, kde se konflikty skrývají a předstírá se, že neexistují, nejde o komunitu). Užívá se sociální zrcadlo, pracuje se s informacemi od ostatních lidí.

Prožitkové učení je považováno za nejefektivnější způsob učení. Dokumentuje to přehled efektivnosti různých typů učení (Kovaliková, 1995):

- 10 % toho, co slyšíme;
- 15 % viděného;
- 20 % zároveň viděného i slyšeného;
- 40 % co diskutujeme;
- 80 % co děláme;
- až 90 %, co jsme sami vyučovali.

Pravidla komunity

Pravidla komunity vycházejí z principů komunity, je však nutné je dotvořit podle potřeb konkrétních členů skupiny. Ukázku pravidel pro druhý stupeň základní školy uvádí tab. 4.

Morálka lásky

Komunitní pravidla mohou fungovat demokraticky pouze tehdy, jestliže jsou naroubována na pevný morální základ. Chybí-li ve třídě láska a soucit, je provozování demokratických technik prázdným mechanismem. Ten sám o sobě nemůže vést ke komunitě, pouze k ideologii. Tíha za duchovní a mravní vývoj skupiny leží plně na bedrech pedagoga. Jak víme z Kohlbergových výzkumů, děti dosahují podle jeho vývojové stupnice nanejvýš třetího stupně morálky, kdy dělají skoro všechno proto, aby byly ostatními přijímány. Rozhýbat morálku správným směrem může proto pouze učitel, který je na cestě mravního vývoje podstatně dál než jeho žáci.

Program třídní komunity

S nejnutnějšími metodickými vodítky pro sestavení programu třídní komunity jste se seznámili v ZIP pro počáteční stadia šikanování (připomeňte si zejména podkapitoly Klíčové prostředky ke změně a Kroky

na cestě k úzdravě). Ty platí i po vytvoření komunity, nicméně je zde jeden podstatný rozdíl. Hlavním problémem zde není šikanování, neboť je vyléčeno, hlavním cílem není ani vytvoření komunity, neboť ta se již narodila. V době "po porodu" se v programu zabýváme událostmi, otázkami a problémy každodenního života a naše úsilí je soustředěno na růst a sebezachování komunity.
((Poznámka pod čarou:))Metodika programu třídní komunity má své hluboké zákonitosti, nicméně musíme si připustit, že dobrý program obsahuje "cosi" navíc, co nelze dát do škatulky. ((Konec poznámky))
Nebezpečí předčasné "smrti" komunity
Nakonec se seznámíme s některými "smrtelnými nemocemi", které mohou zabránit zrodu komunity nebo mohou vést k její předčasné "smrti". Někdy snaha o vytvoření komunity ztroskotá hned na začátku, vůbec se ji nepodaří "rozdýchat", a místo toho dochází k "hraní si na komunitu". Příčin tohoto neúspěchu může být celá řada:
* Personál sám bytostně komunitní ideu nepřijal a dodržování komunitních principů a pravidel vyžaduje nanejvýš od žáků, nikoliv však od sebe (nerovnoprávnost v dodržování principů a pravidel).
* Dvojice vedoucích, případně pedagogové mající třídu na starost nereflektují a nekorigují svou zhoubnou rivalitu (v týmech "renomovaných" psychoterapeutů bývá rivalita nejčastějším důvodem rozbití spolupráce).
* Virtuozní "technice" komunitní práce chybí pevný morální základ.
Ani ustavení komunity, například prostřednictvím ZIP, není trvalá záležitost. Neustále existují entropické síly, které samovolně komunitu zevnitř, ale i z vnějšku rozkládají. I když za konečný cíl považujeme pozitivní rozvoj osobnosti dětí a jejich kvalitní vzdělání, prioritou musí být pečlivá reflexe zdravotního stavu komunity, která je nezbytná k jejímu zachování.
Každá komunita má svůj vyměřený čas, podobně jako člověk. Například vytvořená komunita v první třídě základní školy má šanci žít devět let. Je to krásná představa, že by děti mohly žít takovou dobu v bezpečí a lásce. Nicméně je to těžký úkol a poměrně mnoho komunitních "vlaštovek" se svého požehnaného věku nedožije (většina škol v naší republice nemá s komunitou nic společného).
Rozlišujeme dvě skupiny předčasného zániku:
a) Chronické onemocnění a následná degenerace. Lze mluvit o duchovní smrti komunity. Prakticky se může projevit:
* vytvořením skrytého hierarchicko-autoritativního systému (vnějškově komunita zdánlivě existuje, nicméně děti ve spolusprávě, školním parlamentu apod. jsou pouze převodní pákou moci vedení školy, svrchované moci pedagogů, včetně jejich chybných a nespravedlivých rozhodnutí nelze zabránit zevnitř);
* pohodlnou regresí do formálního byrokratického systému (komunita se zásadně odkloní od svého cíle a sklouzne k naplňování potřeb nejsilnější podskupiny nebo dokonce svého vedení, pseudokomunita začne sloužit k pohodlnému, co nejméně obtěžujícímu přežívání ve škole);
b) Smrt formálně potvrzená, zrušení komunity a návrat k původnímu způsobu práce.
8 Prevence dává naději
Poslední kapitolu otevřeme zásadní otázkou. Je vůbec možné epidemii školních šikan zastavit? A jestliže ano, tak jak? Odpověď je povzbudivá, možné to je. Dokazují to mimo jiné výsledky programů proti šikanování ve Skandinávii a Velké Británii.
((Poznámka pod čarou:))Dan Olweus byl v letech 1983-1985 pověřen ministerstvem školství k vedení celonárodní kampaně proti šikanování. Nadstandardní součástí této frontální strategie byl intervenční program Co můžeme udělat se šikanováním, realizovaný na 24 základních a středních školách v Norsku. Výsledkem programu bylo snížení výskytu šikanování během dvou let o 50 % (Olweus, 1993).
Významný projekt inspirovaný Olweusovým programem se uskutečnil v letech 1991-1993 na 26 základních a vyšších školách v Sheffieldu ve Velké Británii. Bylo v něm rovněž dosaženo vynikajících výsledků. Během prvního roku se snížilo šikanování o 48 % (Smith, Sharp, 1994).
Uvedené programy jsou ve světě nejznámější. Nicméně v současnosti již existují další zajímavé projekty a komplexnější postupy pro léčbu šikanování. Zájemci o praxi prevence a výzkumy šikanování v Evropě a jinde mohou nalézt informace na vybraných internetových adresách, které jsou k dispozici na konci knihy. ((Konec poznámky))

Měli bychom si však uvědomit, že úspěšná léčba na nás klade jasné požadavky. Pochopitelně musíme mít dobrou metodickou výzbroj. Dále je zapotřebí, aby co nejvíc odborníků v první linii připustilo, že šikanování na školách je mimořádně závažný problém, a vnitřně přijalo za svůj úkol zabránit tomuto zlu. Neméně důležité je těmto zájemcům o změnu, kterých není v současnosti již málo, zabezpečit možnost získat odbornou kvalifikaci pro různé úrovně prevence šikanování. Posledním nezbytným požadavkem pro pozitivní zvrat v situaci je prosazení celkově promyšleného postupu nejen na úrovni jednotlivé školy, ale i na úrovni celého rezortu školství. Lapidárně řečeno: úspěšnou cestou ke zkrocení rozbujelého násilí může být pouze postupné rozvíjení prevence na co největším počtu škol za aktivní pomoci a podpory ministerstva školství a krajských úřadů.

Nutno zdůraznit, že prevencí zde není myšleno pouze předcházení šikanování, ale i jeho řešení na všech úrovních vnitřního vývoje (viz stadia šikanování). Jde tedy o vybudování ucelené ochrany dětí a dospívajících před týráním spolužáků. Jak by měla takováto prevence vypadat, ukazuje následující schéma.

8.1 Schéma prevence školních šikan

Model ucelené pomoci má sedm vrstev:

1. Pedagogická komunita, která posiluje imunitu školních skupin a celých škol proti onemocnění šikanováním.
2. Specifický program proti šikanování jako dílčí součást školní komunity, který dokáže případné onemocnění brzy detekovat a účinně léčit (viz minulou kapitolu).
3. Odborné služby rezortu školství, tvořené pedagogicko-psychologickými poradnami, středisky výchovné péče, speciálněpedagogickými centry, diagnostickými ústavy apod., jejichž úkolem je umět řešit pokročilé šikany a vůbec poskytnout servis v oblasti prevence šikanování.
4. Spolupráce škol s odborníky z jiných rezortů a nestátními organizacemi zabývajícími se prevencí šikanování. Patří sem například spolupráce s kriminalisty pro mládež, sociálními kurátory, dětskými psychiatry (zejména při brutálních a kriminálních šikanách).
5. Pomoc a podpora ministerstva a krajských úřadů školám při vytváření prevence šikanování.
6. Kontrola škol ze strany české školní inspekce, ministerstva školství a krajských úřadů, jak jsou připraveny ochránit žáky před šikanováním.
7. Monitorování situace a zabezpečování ochrany práv dětí nevládními organizacemi, jako je například Amnesty International v ČR, Občanské sdružení proti šikanování apod.

Na první pohled je jasné, že načrtnutý model pomoci se zaměřuje na přístupné roviny školních příčin a podmínek. Hlubších zdrojů šikanování se dotýká velmi omezeně, například prostřednictvím mravní výchovy. Zde musíme přijmout pravý stav věcí. Škola nemůže bezprostředně odstraňovat destruktivní vlivy zvenčí, může k nim pouze přihlížet při hledání účinné ochrany žáků na své půdě.

Takto pojatá prevence vychází z dosavadních možností školství, nevyžaduje žádné další instituce a nepotřebuje ani nové lidi. S čím však nezbytně počítá, jsou vyškolení specialisté v jednotlivých vrstvách prevence. Patří mezi ně zejména školní metodik prevence nebo výchovný poradce, okresní metodik preventivních aktivit, krajský školský koordinátor, školní inspektor, odborník ministerstva školství (podrobněji viz Metodický pokyn ministra k prevenci sociálně patologických jevů). Lidé s těmito funkcemi již existují. Většinou si však nevědí se šikanování rady. Proto je nutné zabezpečit pro ně, ale i další odborníky v první linii účinné vzdělávání. Fungování ucelené prevence dále předpokládá mimo jiné novou podobu spolupráce škol a nadřízených institucí se specialisty pro problematiku šikanování. Vyžaduje rovněž i jasné vymezení povinnosti školy řešit situaci či nějak participovat na ochraně dětí před šikanováním. Zodpovědnost školy za šikanování, které se odehrává přímo ve škole, se nedá oddiskutovat.

Některé těžkosti nastávají v případě násilí mimo školu, neboť neexistuje ostrá hranice mezi školními a mimoškolními šikanami. Pro orientaci doporučujeme využít naši definici termínu mimoškolní šikana. Označujeme jím násilí, které se děje mimo areál školy, nicméně má nějaký významný vztah ke škole. Z tohoto titulu může být škola vtažena do řešení případu a její postup musí být více či méně nestandardní. Prakticky může jít například o případy, kdy agresoři a oběti jsou z jiných škol nebo parta násilníků z jedné školy systematicky terorizuje děti na sídlišti (podrobněji viz Specifické formy šikanování).

Jsem si plně vědom, že naplnění uvedených požadavků předpokládá, obrazně řečeno, pohnout "vesmírem" školství. Přes můj skepticismus se však v poslední době dějí pozoruhodné věci. Dříve než vás seznámím s aktuálním stavem, krátce se ohlédneme na dosavadní vývoj snah ochránit žáky před šikanou.

8.1 Malé ohlédnutí

Prvně se mediálně rozvířilo téma školní šikany v roce 1985. Tehdy se letmo rozkryla "idyla" na učilištích stavebních závodů Praha. (Mimochodem - byla to první snaha otevřít a řešit problém šikanování u nás. Pochopitelně se to nevyplatilo a "Zelený pruh", jak se běžně říkalo těmto zařízením, se stal synonymem učňovského šikanování. Přitom paradoxně právě tam udělali na poli prevence šikanování hodně práce.) Co se od té doby událo? Následovala desetiletá časová propast opětného veřejného nezájmu - což ovšem neznamená, že jednotlivci, kteří již dříve s tímto zlem zápasili, přestali "donkichotovsky" bojovat s větrnými mlýny. Důležitý průlom v hradbě mlčení nastal v letech 1995-1999. Orientačně uvedeme nejvýznamnější události:

* Bylo realizováno několik důležitých výzkumů, které potvrdily epidemický výskyt šikanování na našich školách.
* Pracovníci IPPP ČR přeložili britský sborník metod proti šikanování.
* V nakladatelství Portál byly publikovány dvě knihy našich autorů. Redakční rada později rozhodla, že celospolečenská závažnost problému vyžaduje, aby byla na trhu trvale kniha k prevenci šikanování.
* Média začala v menších či větších vlnách psát a vysílat o násilí na našich školách.
* Průkopníci v léčbě šikanování začali vést výcvikové semináře, které brzy získaly velmi dobrou odbornou úroveň. Zájem o praktickou přípravu rychle převýšil možnosti jednotlivců.
* Během čtyř let absolvovala řada odborníků - pedagogů, psychologů, sociálních pracovníků, policistů apod. z různých oblastí prevence základní přípravu. Většina z nich využívá získané zkušenosti v praxi a někteří převzali štafetu a sami vedou výcvikové semináře.
* Ústřední školní inspektorka dokázala rozpoznat hendikep inspektorů, jejich nepřipravenost odhalit a pomoci řešit šikanování. Nejmarkantněji se to projevilo v případě stížnosti rodičů oběti. Její zásluhou začala Česká školní inspekce spolupracovat se specialistou a hledat řešení.
* Odbor pro styk s veřejností při ministerstvu školství a ústředí Česká školní inspekce začali společně řešit stížnosti na šikanu ve škole novým způsobem.

Výše uvedené počiny byly záležitostí nadšených a obětavých jednotlivců, kolem nichž se často zrodila skupinová ohniska preventivní práce (v Praze, Plzni, Chrudimi, Novém Jičíně, Brně, Olomouci, Rychnově nad Kněžnou apod.). Jejich nenápadná mravenčí práce pomohla zachránit mnoho týraných a trpících dětí. Podařilo se také připravit nemalý počet nových odborníků k boji proti nejčastější traumatizaci našich dětí. Rád bych některé projekty těchto průkopníků alespoň ve zkratce přiblížil, bohužel vymezený prostor to neumožňuje. Lze proto odkázat pouze na jednotlivé materiály uvedené v literatuře (Drtilová, 1995; Ježková-Machátová, 2000; Jirásek, 1998; Kaše, 1997, 1998; Kolář, 1987 aj.; Králová, 1997; Martincová, 1998; Říčan 1993 aj.; Vitoušová, 1996 apod.). Přes nesporný význam tohoto jejich úsilí však celková situace zůstala nezměněna.

8.3 Zásadní obrat situace?

V létě 2000 se však překvapivě dosavadní úsilí jednotlivců a skupinek v terénu začíná zúročovat. Přispěla k tomu jistě závažnost a tlak situace a zároveň neobyčejně příznivá konstelace lidí na pravých místech. V tomto období, které můžeme nazvat bodem zlomu, dochází ke dvěma mimořádným událostem: v srpnu je ustavena Skupina při MŠMT proti šikanování a v září je zaregistrováno na MV Občanské sdružení proti šikanování.

Opatření MŠMT ČR

Do zimy 2000 vše nasvědčovalo, že se u nás bude opakovat situace jako ve Skandinávii, kde prof. Dan Olweus výzkumně prokázal velký výskyt šikanování ve školách (1973 a 1978).

((Poznámka pod čarou:))Školní šikanování je velmi starý fenomén, jistě starý jako škola sama. Nicméně jeho existence pozoruhodně dlouho unikala pozornosti pedagogů i dalších odborníků v celém světě. Explozi zájmu vyvolaly teprve události v sedmdesátých letech ve Skandinávii. Zásluhu na to měl především norský profesor Dan Olweus, který výzkumně prokázal obrovskou rozšířenost šikanování ve

školách. Olweusovy práce vyvolaly řetězovou reakci a zájem vědců z jiných států jako je Japonsko, Anglie, Holandsko, Kanada, USA a Austrálie. Proces objevování tohoto zla nadále pokračuje v dalších zemích. V posledních letech se již konají evropské konference věnované speciálně školnímu šikanování. Ta poslední se konala v roce 1998 v Londýně. Zastoupeny byly Anglie, Belgie, Finsko, Francie, Holandsko, Irsko, Itálie, Lucembursko, Portugalsko, Rakousko, Řecko, Skotsko, Španělsko (podrobněji viz Vybrané internetové adresy, např. http://www.gold.ac.uk/eucont/index.html/. ((Konec poznámky))
Nicméně ministerstvo školství v Norsku ustrnulo v pozici "mrtvého brouka". Bylo přinuceno reagovat až později, když došlo ke třem sebevraždám školáků v souvislosti s brutálními šikanami a média spolu s veřejností k akci ministerstvo přinutily. Analogický scénář se již začal naplňovat i u nás. Uvedeme pouze případy z medií:
* Třináctiletý Roman Krajovan z Velké Hleďsebi se snažil oběsit v zahradním přístavku. Romanovi zachránila život babička, která šla náhodně kolem a svého vnuka na poslední chvíli odřízla.
Adéla Knapová (1999): Když vás mučí spolužáci (Šikana dohnala školáka až k sebevraždě). Respekt 4.-10.10.
* O život bojuje v ostravské fakultní nemocnici už šestý den dvanáctiletý chlapec z Ostravy-Starého Zábřehu, který se kvůli šikaně ve škole pokusil o sebevraždu skokem z osmého patra panelového domu.
Ivana Lesková (1999): Chlapec kvůli šikaně skočil z osmého patra. MF Dnes, 11.5.
* Dvanáctiletý Tomáš se zastřelil ve svém pokoji ve čtvrtek odpoledne po návratu ze školy v malé obci nedaleko Vyškova. Školák si sáhl otcovou pistolí na život kvůli šikanování od starších spolužáků. Babičce se svěřil chvíli před tím, než se zastřelil.
(Pozdější vyšetřování případu motiv zpochybnilo. Nicméně my víme, jak vyšetřování šikanování bývá často neodborně provedeno. Navíc šikana na ZŠ v Drnovicích, kam chlapec docházel, byla prokázána.)
Petr Knötig (1999): Školák se zastřelil kvůli šikaně. Právo, 22.4
* Šikanování dvou chlapců v DVÚ Žlutice přesáhlo lidskou zkušenost. Bez naděje na pomoc se chlapci rozhodli spáchat sebevraždu. Pořezali si zápěstí. A to tak, že si jeden z nich přeřezal nejen žíly, ale i šlachy (podrobněji viz Pasťácké šikany aneb krajně uzavřené instituce).
Marek Pražák (1997): K úniku z pekla pomohl chlapcům jen pokus o sebevraždu. MF Dnes, 2. 6.
Vedení ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy ČR zatáhlo za záchrannou brzdu pět minut po dvanácté. V létě 2000 zřídilo pracovní skupinu proti šikanování. Takovéto trvalé skupiny existují již v řadě zemí, všude tam, kde byli schopni uvidět tragédii šikanování, například ve Skandinávii, velké Británii, ale i na Slovinsku (Bullying in schools, 1998). O důležitosti, jakou přisuzují tyto země boji proti páchání bezpráví ve škole, svědčí fakt, že například britská vláda s parlamentem průběžně sleduje situaci a iniciuje ověření účinnosti dosavadních opatření.
Inspirativní počiny z prevence v zahraničí
* Ministerstva školám poskytují bezplatně metodické materiály.
* Odborníci z nevládní organizace Kidscape se zapojují do přípravy učebních materiálů (Velká Británie).
* Pořádají se konference, pracovní setkání apod.
* Opakovaně se vysílá informační videofilm v televizi (Velká Británie).
* Na boj se šikanováním se věnují značné finanční částky. V posledních letech se ve velké Británii pohybují finanční injekce kolem 14-16 milionů liber.
* Ve Francii zřídili speciální poradnu pro centralizování informací a řešení šikanování ve školách.
* Boj proti šikanování je zakotven ve švédském školském zákonu. V něm se říká, že všichni členové školního společenství musí každý den bojovat proti všem formám ponížení, jako je šikanování a rasismus.
* Ve Velké Británii vybudovali specializovanou linku pro šikanování jako součást linky důvěry pro děti.
* Ve Švédsku existuje v justici funkce ombudsmana pro práva dětí a mládeže (od roku 1993).
Smysl zmíněné skupiny při MŠMT ČR lze vidět zejména v hledání promyšleného postupu boje proti šikanování na úrovni rezortu školství v oblasti osvěty, metodiky a organizace prevence šikanování, ale i oblasti legislativy a ekonomických rozvah. Jinak řečeno, jejím hlavním úkolem je faktická pomoc školám. Od jejího prvního setkání v srpnu 2000 do ledna roku následujícího se podařilo udělat řadu důležitých věcí. Patří mezi ně konkrétní činy k prolomení ticha a otevření tématu šikanování jako závažného

problému i nastartování přípravy systematického vzdělávání odborníků (vypracování akreditačních kritérií pro výběr vzdělávacích programů proti šikanování).
((Poznámka pod čarou)) Lapidární myšlenkou tohoto matriálu je požadavek, aby vzdělávání zajišťovali odborníci-specialisté na problematiku šikanování, a nikoliv lidé bez hlubších praktických zkušeností a teoretických znalostí, kteří si chtějí pouze "zasurfovat" na příznivé finanční vlně ministerstva školství a vzdělávacích institucí. Materiál se schválenými akreditačními kritérii naleznete v příloze 13. ((Konec poznámky))
Tou nejdůležitější věcí ale bylo vypracování metodického pokynu ministra školství k prevenci a řešení šikanování mezi žáky škol a školských zařízení, který nabyl účinnosti 1. ledna 2001. Uvedený materiál je pro praxi boje proti šikanování mimořádně užitečný. Stanovuje smysluplná a konkrétní pravidla, jak má škola postupovat v prevenci a při odhalování a řešení šikanování. Evidentně podporuje dosavadní pozitivní iniciativy k zastavení epidemie šikanování.
V roce 2001 byla práce skupiny ukončena. Problematika šikanování se však stala významnou součástí koncepce prevence sociálně patologických jevů dětí a mládeže v působnosti MŠMT na období 2001-2004.
Občanské sdružení proti šikanování
Občanské sdružení proti šikaně vzniklo z iniciativy rodičů dětí postižených šikanou. Narazili totiž při hledání pomoci na barieru nezájmu, nepochopení a arogance. Sdružení má za cíl nejen pomoci v jednotlivých případech ostatním postiženým, ale usiluje i o celkovou změnu přístupu k problematice šikany a postoje institucí k jejímu řešení. Spolupracuje s odborníky na problematiku šikanování v oblasti pedagogicko-psychologické a právní. Podrobnější informace je možno získat na kontaktní adrese: Občanské sdružení proti šikaně, Podbabská 17, 160 41 Praha 6, nebo na internetové adrese: http://sweb.cz/sikana.os
Závěrem
Na přelomu let 2000/2001 byl postaveny první pilíře mostu mezi Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy ČR, odborníky z praxe a Občanským sdružením rodičů proti šikanování.
Za jednu z významných demokratických pojistek této nastoupené cesty je možné považovat Amnesty International v ČR, která zaměřila svoje hlavní úsilí na boj proti šikanování ve školách jako součást celosvětové kampaně proti mučení. Po přečtení knihy již víme, že šikanování skutečně mučením je A dodávám, že šikanování je v řadě případů trestnou činností. To, co je běžně považováno za "klukovinu", může naplňovat řadu trestných činů (viz přílohu 2 - Případy, které skončily vězením). Tento fakt není dostatečně znám a přitom je pro praxi prevence významný. Proto jsme požádali významného českého právníka Oldřicha Choděru, aby čtenářům vyložil problematiku z právního hlediska. Jeho text Šikanování z hlediska práva naleznete v příloze 1.
Dojde tedy ke skutečnému propojení snah o změnu? Na to nelze zatím odpovědět. Dává to však naději, že začínáme směřovat ke skutečnému, nikoliv pouze deklarovanému naplňování naším státem ratifikované Úmluvy o právech dítěte. Ta zaručuje našim dětem v pedagogických zařízeních bezpečný pobyt bez poškozování zdraví a ohrožení života.

Základní školské dokumenty pro oblast prevence šikanování
- Metodický pokyn ministra školství, mládeže a tělovýchovy k prevenci a řešení šikanování mezi žáky škol a školských zařízení, č .j. 28 275/2000-22
- Metodický pokyn ministra školství, mládeže a tělovýchovy k prevenci sociálně patologických jevů u dětí a mládeže č. j. 14514/2000-51
- Koncepce prevence sociálně patologických jevů u dětí a mládeže v působnosti v resortu Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy ČR na období 2001-2004
Vybrané internetové adresy
Doplnit prosím na konec kapitoly literatura, pod nadpis Vybrané internetové adresy
Evropská komise a další evropské iniciativy
http://europa.eu.int/en/comm/dg22/violence
Stránka Evropské komise.

http://www.gold.ac.uk/eucont/index.html
http://www.gold.ac.uk/tmr
Stránky založená Goldsmiths College na University of London, podrobnosti o mezinárodním výzkumu školní šikany sponzorovaném EU a o Evropské konferenci iniciativ pro boj proti školní šikaně.
http://www.scre.ac.uk/bully
Stránka založená Skotskou radou pro pedagogický výzkum, praktické rady pro školy a rodinu.
http://www.antibullying.net/index.html
Stránka založena Pedagogickým ústavem Edinburské univerzity.
Příklady dalších dokumentů
Většina webových stránek obsahuje řadu odkazů na další dokumenty v internetu. Následující adresy jsou jen malým příkladem z obrovského množství textů, zabývajících se šikanou, násilím mezi dětmi a dospívajícími, bezpečím ve škole nebo v zařízeních ústavní výchovy apod.
The Anti Bullying Compaign /ABC/
http://ourworld.compuserve.com/homepages/anti_bullying/anti-bul/.htm
Does bullying really do children any harm?
http://www.indigenet.unisa.edu.au/bullying/harm.html/
ChildLine: Bullying-What can parents do?
Http://www.childline.org.uk./bullying/index.htm/
Olafsen, R.: Bullying and Coping-behaviour among School Children.
http://www.abo.ti/~rolatsen/ISRA.htm
Stevensen, L.: Effect of school bullying linger
http://www.treep.com/news/health/qkids18.htm
The Bullying project.
Http://www.cory-memorial.lib.me.us/bullyres.htm
Příloha 9: Obsah Základního intervenčního programu (ZIP) a jeho krátký komentář
Etapa A - Diagnostika
V této fázi jde především o zmapování skrytého života skupiny, což je nezbytné východisko pro celkovou léčbu.
První setkání
Etapa A zahrnuje pouze jedno setkání, které je oproti všem ostatním zkráceno na polovinu, čili trvá 45 minut. Začíná se vstupní informací, která obsahuje představení vedoucího, vysvětlení a zdůvodnění šetření vztahů ve třídě. Potom následuje diagnostika nemocné skupiny prostřednictvím SO-RA-D a DSSR (viz podkapitolu Diagnostika, která se osvědčila).
Vstupní informace
Při zdůvodňování a vysvětlování, proč chceme udělat ve třídě šetření, je nutné postupovat případ od případu. Taktika může být značně odlišná. Různé postupy však mají společného jmenovatele - tím je naše přijmutí zodpovědnosti za bezpečnost dětí a za účinnost pomoci. Východiskem je, že se vždy říká v zásadě pravda, nicméně je však někdy nutné poskytovat obezřetně, to znamená postupně od informace obecné ke konkrétní.
U základního programu, který je nastaven pro zvládnutí třetího stadia, doporučujeme většinou otevřeně říct, že jsme se doslechli o ubližování silných slabým, například od několika rodičů apod. Proto je nutné situaci zmapovat a hlavně - napravit ji. Nakonec zdůrazníme, že k nápravě, která je výhodná pro všechny, napomůže právě následující diagnostika vztahů ve třídě.
Otevřenou zůstává otázka, zda slíbíme, že nebude nikdo potrestán, nebo naopak nic slibovat nebudeme a rozhodneme se teprve podle výsledků šetření. U základního programu doporučujeme, aby se předem agresorům beztrestnost neslibovala. Připomínáme, že u brutálních šikan - a to i u počátečních stádií - není prakticky možné, aby viníci zůstali nepotrestáni (podrobněji viz Metoda usmíření). Samozřejmě, když to situace dovolí, využijeme v ZIP maximální míru ideje usmíření a odpuštění.
V některých případech je však nutné pravý důvod šetření utajit. Platí to zejména u pokročilých šikan, ale i u případů, kde máme na šikanu pouze podezření. Zde je na místě říct náš záměr v obecné rovině, například, že se jedná o orientační šetření vztahů ve třídě pro pedagogické účely. Přes toto opatření se

ale stává, že agresoři vycítí nebezpečí a různými způsoby se snaží negativně ovlivnit ostatní. Zažili jsme případ, kdy stokilový kápo sedící v zadní lavici, mající obrovskou moc, ovlivnil menší část třídy, aby nespolupracovala. Jeden nohsled například tvrdil, že jeho otec je právník a zakázal mu vyplňovat jakékoliv testy. Suverénně tvrdil, že nemáme na nic takového z právního hlediska nárok.
Jestliže máme jistotu, že budeme léčit zárodečnou podobu šikanování, potom doporučujeme vyhnout se čemukoliv, co by mohlo vyvolat dojem negativního značkování třídy. Může to navodit "naježené" reakce typu - No jo, zase si na nás někdo stěžoval a poslal na nás ‚psychiatra'. Úvodní řeč lze pojmout povzbudivě a motivačně. Řekneme například, že jsme se domluvili s vyučujícím občanské výchovy, že probereme vztahy ve skupině prakticky, což obnáší vyplnění testu, z kterého se žáci dozvědí zajímavé věci o třídě i o sobě. Tuto variantu použijeme pouze tehdy, když odpovídá pravdě.
Problém s formulací informace, ale i problém vyvolání vědomí výlučnosti, nebo naopak znevýhodnění až stigmatizace vybrané třídy, z větší části odpadne, když je možné dělat ZIP současně v paralelních třídách.
Realizace testové diagnostiky
S metodami SO-RA-D a DSSR jste se seznámili v kapitole Vnor do podzemního života skupiny. Zde dodáváme, že samozřejmou součástí zadávací instrukce je zdůraznění anonymity odpovědí jednotlivých žáků.
Etapa B - Podpůrná atmosféra a motivování žáků pro spolupráci
Cílem je navázání kontaktu, probuzení minimální soudržnosti a podnícení zájmu o změnu vztahů mezi členy skupiny.
Druhé setkání
Etapa B zahrnuje rovněž pouze jedno setkání, nicméně to již trvá 90 minut. Ve těchto dvou vyučovacích hodinách potřebujeme zvládnout všechny věci, které jsou důležité pro zahájení nového stylu vedení třídy na příštím setkání.
Obsah druhého setkání:
* Proměna prostoru setkávání, zahájení
* Hra pro seznámení - házení špatně chytatelného předmětu, runda jmen (viz přílohu 10), nebo alternativy představení (cedulka na oděvu, žáci si ve dvojicích kladou otázky a pak každý představí druhého člena dvojice...)
* Práce s výsledky a navození vstřícné atmosféry
* Hra pro rozehřátí, podporu soudržnosti a diagnostiku - molekuly a atomy (viz přílohu 10) nebo alternativy (autíčka, vláčky; kolo, kolo mlýnský pro pokročilé; společná kresba pro rozehřátí)
* Téma dne: otevření problému šikanování, nabídka jeho řešení a realizace přípravných kroků změn ((Poznámka pod čarou:))Inspirativní a mimořádně záslužné programy (Martincová, 1998; Machátová a Ježková, 1999 a některé další) s otevřením problému šikanován nepracují. Úzkostlivě se tomu vyhýbají. Jaké jsou důvody? Domnívám se, že hlavním důvodem je to, že programy nejsou přímo indikovány na šikanování. Mají obecně preventivní povahu a předpokládají přítomnost nanejvýš zárodečných podob šikanování. Můj osobní názor je, že vhodný způsob odtabuizování šikanování je podstatnou součástí léčby ZIP. ((Konec poznámky))
Proměna prostoru setkávání
O přestávce před zahájením poprosíme děti, aby daly lavice ke zdi a vytvořily ze svých židlí kruh. (Připomeňte si diagnostiku neverbálních projevů při prvním vytváření kruhu). Když je to hotovo a všichni sedíme na svých místech, zahájíme setkání a stručně vysvětlíme důvod kruhového uspořádání (viz Kruh lidi spojuje v kapitole Základní intervenční program).
Práce s výsledky šetření
Po zahájení a představení se, seznámíme děti s tím, co jsme zjistili při šetření vztahů na minulém setkání. Řekneme jim zajímavé informace o skupině a některé pozitivní podpůrné individuální výsledky.
Otevření problému
Po hře molekuly a atomy následuje otevření problému - co je a co není šikanování. Pro podpoření diskuse převyprávíme dětem na počátku jeden nebo dva příběhy odjinud. Lze k tomu využít například případ 36 - Zpověď oběti počáteční šikany a případ 5 - Obětní tanec. Tato varianta podporuje rychlou orientaci v základních otázkách, například jaký je rozdíl mezi škádlením a šikanováním a co lze

považovat za počáteční a co za pokročilou šikanu.
Citlivě se snažíme ukázat na těchto případech některé paralely s konkrétní podobou šikanování v dané třídě. Rovněž zmíníme etický a právní pohled na šikanování. Patří sem i ilustrace trestního postihu u konkrétních případů (viz přílohu 2) a právní osvěta ve skupině (viz přílohu 1).
Diskusi o problému lze samozřejmě nastartovat i jinými způsoby:
* Přehráním nějakého jednoduchého scénáře šikanování
Příklad modelových situací:
a) Dvě dívky, hvězdy třídy ponižují spolužačku. "Tak ty si dostala jedničku, co?!
Za jedničky se musí platit! My jsme ji nedostali. Ty máš psa, že jo. Tak my si tě s ním chytíme a pověsíme ho do průvanu, ha ha ha..."
b) Iniciátor šikanování si "hraje" a manipuluje své nohsledy. "Karle, víš že tě chce Marek zbít? Nenech si to líbit! Bezprostředně na to Karel nutí Marka klečet a omlouvat se.
Po přehrání následuje reflexe pocitů oběti, agresorek nebo agresorů, diváků, a nakonec následuje celotřídní diskuse, co lze v takové situaci dělat.
* Řešení morálních otázek spojených s příběhem se šikanováním
Žáci dostanou cca 15 minut na diskusi. Zvolí si mluvčího, který přednese všem, jak definovali problém, jaké podnikli kroky a proč rozhodli tak, jak se rozhodli. Příklad modelové situace: Tvůj kamarád patří k partě spolužáků, kteří šikanují jednoho chlapce z vaší třídy: vysmívají se mu, schovávají mu věci, berou svačinu, nalévají limonádu nebo vodu do bot a tašky. Ze začátku to byla docela legrace, ale teď, když je to čím dál horší, ti začíná vadit, že to dělají.
* Četba krásné literatury
Velmi vhodná pro žáky ZŠ je kniha Brigitte Blobelové Ty máš ale odvahu (Amulet, Praha 1999).
Pro studenty středních škol lze uvažovat například o knihách Pán much, Zmatky chovance Törlesse apod.)
* Shlédnutí videokazety, kde je příběh o šikanování
Ve Skandinávii je to součást výzbroje pedagogů v boji proti šikanování (Olweus, 1993). Edice SZÚ má v plánu na rok 2001 čtyřdílný videofilm Jak se bránit proti šikaně?. Jeden díl by měl být věnován šikaně školní. (Byl jsem požádán o spolupráci při vytváření tohoto filmu.)
Nabídka řešení problému
Nejdříve dětem vysvětlíme a na příkladech ukážeme, že je pro všechny výhodné, aby se vztahy ve třídě změnily k lepšímu. Potom položíme otázku pro všechny - Jak toho lze dosáhnout. Směr diskuse samozřejmě řídíme my. Objasníme, že taková změna vyžaduje zavedení pravidelného třídního setkávání, které je vedené demokratickým způsobem.
Přípravné kroky změny
Po domluvě o způsobu nápravy následují tří přípravné kroky změny:
a) Seznámíme děti s komunitními pravidly
Prakticky to vypadá tak, že předložíme návrh šesti základních pravidel, která jsou závazná pro všechny členy skupiny, tedy i učitele. Stručně osvětlíme obsah a význam fungování jednotlivých pravidel (přehled komunitních pravidel naleznete v šesté kapitole knihy).
b) Společně vytvoříme třídní chartu proti šikanování
c) Provedeme volbu spolusprávy
Etapa C - Pomoc a intervence
Smyslem je vlastní léčba nemocných vztahů skupiny.
Třetí setkání
Třetí setkání je již plně zaměřeno na řešení problému. Podmínky jsou připraveny tak, aby se rozběhl nový styl komunikace a vedení třídy. Program tohoto i zbývajících setkání je časově ohraničený a má stálou strukturu.
Obsah třetího setkání:
* Zahájení, kontrola úkolů, vystoupení spolusprávy
* Hra na rozehřátí a podporu soudržnosti: Hledání společných charakteristik členů skupiny (viz přílohu 10) nebo alternativy (stavba betléma; ztroskotání lodi - pobyt na pustém ostrově; architekti nebo jiná vhodná hra).

* Téma dne: Co mohou udělat ostatní a co já sám, aby se situace změnila?
* Runda připomínek a dotazů
Téma dne: Co mohou udělat ostatní a co já sám, abychom se ve třídě cítili bezpečně a v pohodě?
Zvládnutí této techniky k dobrému je pro posun léčby skupiny důležité. Osvědčily se nám dvě formy zpracování tohoto tématu. Pro děti je to hrová forma - Kresba ruky a vpisování názorů (viz přílohu 10) a pro mládež diskuse.
Čtvrté setkání
Program čtvrtého setkání je rovněž zaměřen na hlavní problém třídy - na proměnu vztahů a změnu atmosféry k lepšímu. Cílem je podpořit kohezi, prožití pocitů "my".
Obsah čtvrtého setkání:
* Zahájení, kontrola úkolů, vystoupení spolusprávy
* Hra pro rozehřátí a podporu soudržnosti - "Po mé pravé ruce si sedne..., protože..." (viz příloha 10) nebo její alternativy (klubíčko, společné vstávání v kruhu, náhodná síť sympatií apod.).
* Téma dne:
a) hledání názvu pro třídní skupinu;
b) perspektivy a společná činnost (sportovní a kulturní akce, vícedenní výlet, vánoční klub apod.).
* Runda připomínek a dotazů
Téma dne: Perspektivy a společná činnost, hledání názvu pro třídní skupinu
Dětem je nastolena otázka, co by se dalo dělat společně zajímavého. Pro vyburcování nápadů lze využít například metodu branstormingu, kdy každý volně říká, co ho napadne, a vedoucí to zapisuje na tabuli. Potom se nápady třídí, redukují a hlavně se o dobrých nápadech diskutuje a dotahují se do konce.
Žáci jsou požádáni, aby společně vymysleli při samostatné práci název pro svou třídu. Výsledek často odráží ideál ZIP. Vyskytují se názvy jako Eldorado, Fairplay apod. Jedná se o významnou techniku, přispívající k utvářené identity a hranic skupiny.
Etapa D - Zhodnocení situace, případně předání rozjetého "skupinového vlaku"
Cílem je posouzení účinnosti ZIP a předání nejdůležitějších informací třídnímu učiteli.
Páté setkání
Páté setkání je uzavřením cyklu. Důležité místo zde má hodnocení situace a hodnocení žáků spolusprávou. Patří sem ale i hodnocení spolusprávy a její obměna.
Obsah pátého setkání:
* Zahájení, kontrola úkolů, vystoupení spolusprávy
* Hra pro rozehřátí a podporu soudržnosti - řetězová reakce "Máme hodně společného", dýchání skupiny v kruhu (viz přílohu 10) nebo alternativní hry (hra na střídání a stabilitu; společné sochy z celé skupiny - téma: jsme dobrá parta, dnešní nálada apod.; skupinová pantomima aneb sjednocení kruhu)
* Téma dne: Hrové hodnocení situace i jednotlivců (vláčky podle různých kriterií apod.)
* Zakončující rituál - neverbální rozloučení v kruhu, tichá pošta dotekem, rytmické prvky - tleskání či vydupávání určitého rytmu
Zakončení
Zakončení léčby skupiny je odvislé od toho, kdo celý program uskutečnil. Naše zkušenosti jsou omezené. Většinou vedeme program sami bez přítomnosti pedagoga. Pouze někdy pracujeme společně s třídním učitelem nebo jiným vyučujícím. Zcela výjimečně základním programem nekončíme a pokračujeme společné s osvíceným pedagogem v celoroční komunitní práci (viz kapitolu Pedagogická komunita).
V prvním případě - když provádíme ZIP bez účasti učitele - je třeba schůzka, kde učiteli podáme mu nejnutnější informace a společně hledáme další výchovný postup. Naše práce končí, když "skupinový vlak" rozjetý správným směrem předáme třídnímu učiteli. Když je to možné, jsme s pedagogem dále v kontaktu. Ve druhém případě, když děláme ZIP společně s pedagogem, je situace výhodnější. Učitel je "v obrazu" a naše domluva je schůdnější, nezřídka se mu lépe pokračuje ve směru započatého díla. Spolupráce s učiteli, kteří jsou ochotni nám důvěřovat a vpustit nás do svého "teritoria", si velmi vážíme. Velmi nás povzbuzuje, že hodnotí efektivitu léčby jednoznačně kladně, a to nejen z hlediska hlavního cíle - odstranění šikanování a proměny vztahů ve třídě, ale i z hlediska vedlejších cílů, jako je například

obohacení znalostí učitele o třídě, výrazné snížení absence žáků apod.

Literatura

Arora, C. M. J.: Defining bullying. Towards a clearer general understanding and more effective intervention strategies. School Psychology International, 17, 1996, s.317-329.
Balcar, K.: Úvod do studia psychologie osobnosti. SPN, Praha 1983.
Besag, V.: Bullies and victim in schools. Open University Press, Milton Keynes 1989.
Blobelová, B.: Ty máš ale odvahu! Amulet, Praha 1999.
Bullying in schools. European teachers' seminar, Bled, Slovenia, 16-19 April 1998.
Bullying, don't suffer in silence. HMSO, London 1994.
Bullying and victimization: The problems and solutions for school-aged children. National Crime Prevention Council, Canada, June 1997.
Byrne, B.: Coping with bullying in schools. Cassel, London 1995.
Byrne, B.: Bullying - A community approach. The Columba Press, Dublin 1994.
Cencini, A.: Bůh je můj přítel. Psychologie seberealizace a autoidentifikace v Bohu. Paulínky, Praha 1997.
Cengelosi, J. S.: Strategie řízení třídy. Portál, Praha 1994.
Cloud, H., Townsend, J.: Hranice. Návrat domů, Praha 1998.
Crabb, L.: Skutečná změna je možná, jestliže začneš uvnitř. Návrat, Praha 1993.
Čermák, I.: Lidská agrese a její souvislosti. Fakta, Žďár nad Sázavou 1999.
Černoch, F. a kol.: Šikaně stop. MO ČR - AVIS, Praha 1997.
Černý, V.: Rasismus, jeho základy a vývoj. Votobia, Olomouc 1995.
Červený, K., Kubešová, D.: Šikanování jako projev nežádoucí agresivity. Česká a slovenská psychologie, 40, 1996, s. 146-154.
Čírtková, L.: Kriminální psychologie. Eurounion, Praha 1998.
Čírtková, L.: Policejní psychologie. Portál, Praha 2000.
Dewey, G. C.: Násilí a mládež v USA. Speciální pedagogika, 3-4, 1999, s. 44-54. (Přednáška přednesená 2.6. 1999 v Praze)
Drtilová, J.: Šikana. Trápí tě? Zavolej nám. Nadace Naše dítě, Praha 1995.
Foster, P., Thompson, D.: Bullying: Toward a non-violent sanctions policy. In P. K. Smith and D. Thompson (Eds.): Practical approaches to bullying. David Fulton, London 1991.
Elliot, M.: Bullying - A practical guide to coping for schools. Pitman, London 1997.
Elliot, M., Kolpatrich, S.: Kidscape baining - a guide. Kidscape, London 1994.
Elliotová, M.: Jak ochránit své dítě. Portál, Praha 1995.
Fontana, D.: Psychologie ve školní praxi. Portál, Praha 1997.
Fialová, B., Výšek, T.: Průzkum v oblasti zdravého životního stylu. ŠÚ Plzeň-město, 1996.
Fitzgerald, D.: Bullying in our schools. A guide for schools. Blackhall Publishing , Dublin 1999.
Fojtíková, Z.: Nebezpečná epidemie. Cyklus o šikaně s dr. Kolářem. Rodina a škola č. 3, 4, 5, 6-7, 8-9, 10, 11, 12/2000.
Frankl, V, E.: ...A přesto říci životu ano. Karmelitánské nakladatelství, Kostelní Vydří 1996.
Frankl, V. E.: Vůle ke smyslu. Cesta, Brno 1994.
Fromm, E.: Anatomie lidské destruktivity. NLN, Praha 1997.
Fromm, E.: Strach ze svobody. Naše vojsko, Praha 1993.
Fried, S., Fried, P.: Bullies and Victims. M. Evans and Company, Inc, New York 1996.
Goldmanová, J.: Jak si nenechat ublížit. Portál, Praha 1995.
Gödtel, R.: Sexualita a násilí. Český spisovatel, Praha 1992.
Girard, R.: Obětní beránek. NLN, Praha 1997.
Hartl, P.: Komunita občanská a komunita terapeutická. Slon, Praha 1997.
Hass, A.: Morální inteligence. Columbus, Praha 1999.
Havlínová, M. (Ed.), Kopřiva, P., Mayer, I., Vildová, Z. a kol.: Program podpory zdraví ve škole. Portál, Praha 1998.

Heidbrink, H.: Psychologie morálního vývoje. Portál, Praha 1997.
Hirano, K.: Bullying and victimization in Japanese classrooms. Paper presented at the European Conference On Developmental Psychology, Seville, Spain, September 1992.
Holeček, R.: Psychologické problémy šikany ve výchovných ústavech. Diplomová práce, PF ZČU, Plzeň 2001.
Hole, G.: Fanatismus. Portál, Praha 1998.
Hon, J. a kol.: Zdravý životní styl z pohledu žáka v Ostravě. Závěrečná zpráva ze sociologické průzkumu vybraných témat sociální deviace. Marketingová laboratoř, Ostrava 1997.
Hrabal, V.: Sociometrický test. Psychodiagnostické a didaktické testy, Bratislava 1979.
Hrabal, V.: Sociometricko-ratingový test vztahů ve třídě. PPP NVP, Metodické informace 3/1975-76.
Hradecký, V.: Sociometrická metoda a její použití ve školní třídě. KPPP, Plzeň 1979.
Hubertová, B.: Psychologický teror na pracovišti. Mobbing. Neografie, Martin 1995.
Janoušek, J. a kol.: Metody sociální psychologie. SPN, Praha 1986.
Ježková, R., Machátová, M.: Nabídka pásma k mapování vztahů se zaměřením na šikanu (informační leták). Občanské sdružení Křižovatka, Brno 1999.
Ježková, R., Machátová, M.: Možnosti prevence s řešením šikany a ovlivnění třídního klimatu na základních školách. Akreditovaný program MŠDMT č. 24595/99-20-105 (informační leták). Občanské sdružení Křižovatka, Brno 1999.
Jirásek, Z.: Průzkum šikanování na základních školách okresu Chrudim. Oddělení sociální prevence, OÚ Chrudim 1998.
Jirásek, Z.: Průzkum šikanování na zvláštních školách okresu Chrudim. Oddělení sociální prevence, OÚ Chrudim 1999.
Kaše, J.: Průzkum šikanování na ZŠ v Plzni. DDÚ a SVO pro děti a mládež, Plzeň 1999.
Kaše, J.: Preventivní program SVP Plzeň. Nebojte se šikany. Středisko výchovné péče při DDÚ pro děti a mládež, Plzeň 1997.
Kazda, L., Tomeček, A.: Šikanování v armádě: Aktuální pohled na sociálně psychologické pozadí problému. Česká s slovenská psychologie, 40, 1996, s. 146-154.
Kidscape: Stop Bullying. Kidscape, London (bez data).
Knobloch, F., Knoblochová, J.: Integrovaná psychoterapie. Grada-Avicenum, Praha 1993.
Kolář, M.: Skrytý svět šikanování ve školách. Portál, Praha 1997, 2000.
Kolář, M.: Poplachový plán při výbuchu brutální šikany. Bezpečnostní teorie a praxe (sborník Policejní akademie ČR) č. 1/2000, s.121-132.
Kolář, M.: Můžu si taky kopnout? Školní "lynčování" vyvolává doposud jenom bezmoc. Most pro lidská práva, ročník II, září 1999, s. 6-11.
Kolář, M.: Průzkum šikanování v ústavní a náhradní rodinné péči (nepublikovaný rukopis). Praha 1999.
Kolář, M.:Soudce Lynch na českých školách? Vyšetřování a léčba specifických typů šikan. Sborník k tématu "Prevence šikanování ve školách". Institut pedagogicko-psychologického poradenství ČR, Praha 1998.
Kolář, M.: Tři praktické pohledy na šikanování. Východisko pro účinnou první pomoc. Sborník k tématu "Prevence šikanování ve školách". Institut pedagogicko-psychologického poradenství ČR, Praha 1998.
Kolář, M.: Prevence šikanování na školách. Výchovný poradce, 1997, č. 12 (příloha zpravodaje IPPP a ASPPŠ).
Kolář, M.: Omyly kolem šikanování. Moderní vyučování, 1997, č. 9.
Kolář, M.: Skutečná a "hrová" podoba rasismu u šikanování. Sborník referátů ze semináře s tématem "Rasismus jako sociálně patologický jev". Magistrát hl. m. Prahy, Praha 1996.
Kolář, M.: Vnitřní stádia šikanování. Znalost přeměny zdravé skupiny v nemocnou jako metodický předpoklad prevence. Mládež a společnost, 1996, č. 2, s. 3-15.
Kolář, M.: Fenomén šikanování u dětí a mládeže. Metodický materiál PPPM UZ s. p. IPS, 1990, č. 8.
Kolář, M.: Opomíjené aspekty problému násilí na SOU. Informace o pražském poradenství, 1987, č. 29.
Kolář, M.: Právní osvěta jako dílčí součást prevence násilí na SOU. Informace o pražském poradenství,

1987, č. 31.
Kolář, M.: Sociometrie. Metodický materiál PPPM UZ s. p. IPS, 1989, č. 3.
Kolář, M.: Doležalův Test sémantického výběru. Informace o pražském poradenství, 1987, č. 30.
Kolář, M.: Zkušenosti se zaváděním komunitního systému v ústavní výchově dětí. Psychológia a patopsychológia dieťaťa, 23, 1988, č. 2, s. 145-157.
Kolář, M.: Využití skupinové a rodinné terapie u dětí s dobrovolným diagnostickým pobytem v DDÚ. Bulletin NS DD v ČSSR, č. 43, Liberec 1982.
Kolář, M.: Zavádění a ověřování komunitního systému v DDÚ Praha 4-Krč. Sborník referátů z celostátního semináře k problematice aktuálních otázek převýchovy obtížně vychovatelných dětí a mládeže, konaného 28.-29. 10. 1983 v Černovicích.
Kolář. M.: Pojetí modelu vedení komunity dvojicí u dětí s poruchami chování v institucionální výchově. Informace o pražském poradenství, 1985, č. 25.
Kolář, M.: Hra jako významná součást programu komunity pro děti s poruchami chování v ústavní výchově. Informace o pražském poradenství, 1985, č. 25.
Kolář, M.: Výsledky experimentálního ověřování systému převýchovně-terapeutické komunity v ústavní výchově dětí s poruchami chování (1.,2. a 3. část). Informace o pražském poradenství, 1986, č. 26, 27 a 28.
Kolář, M.: Experimentální ověřování režimové aplikace skupinových forem práce v DDÚ. Závěrečná zpráva, VUDPaP, Bratislava 1985 (nezveřejněno).
Kolář, M.: Komunitní péče MO odd. PPP NVP pro děti s projevy maladaptace. Některé metodické zkušenosti. Informace o pražském poradenství, 1987, č. 32.
Kolář, M., Vyhnálková, H., Kohnová, A., Fiedler, V.: Komunitní péče PPP NVP pro děti s projevy maladaptace. Předneseno na symposiu skupinové psychoterapie, konaného 2.-5.10. 1988 v Novém Městě na Moravě.
Kolář, M.: Zkušenosti se zaváděním komunitního modelu práce v problémové třídě učebního oboru "stavební výroba". Metodický materiál PPPM UZ s. p. IPS, 1989, č. 6.
Kolář, M.: Projekt kurzu etopedického minima. Středisko vzdělávání UZ s. p. IPS, 1989.
Kolář, M.: Zpráva o kurzu etopedického minima. Středisko vzdělávání UZ s. p. IPS, 1990.
Kolář, M.: Poznámky ke komunitnímu modelu práce v Jedličkově ústavu. Supervizní zpráva ČŠI 1993.
Kolář, M.: Projekt výuky metod sociální práce v rámci komunitního modelu práce. VŠP Evropská, Praha 1994.
Koukolík, F., Drtilová, J.: Vzpoura deprivantů. Makropulos, Praha 1996.
Kovaliková, S.: Integrovaná tématická výuka - model. Spirála, Kroměříž 1995.
Kožnar, J.: Skupinová dynamika. VÚDPaP, MPP a OMPP, Bratislava 1985.
Králová, J.: Šikana (leták). Město Olomouc, Olomouc 1997.
Kratochvíl, S.: Terapeutická komunita. Academia, Praha 1979.
Kratochvíl, S.: Skupinová psychoterapie v praxi. Galén, Praha 1995.
Kushner, H.: Když se zlé věci stávají dobrým lidem. Portál, Praha 1996.
Loewenstein, B. W.: My a ti druzí. Doplněk, Brno 1997.
Lorenc, K.: Tak zvané zlo. Mladá fronta, Praha 1992.
Lovaš, L.: Tyranizovanie ako typ agresie. Psychológia a patopsychológia diaťaťa, 33, 1998, č. 3, s. 195-202.
Lukasová, E.: I tvoje utrpení má smysl. Logoterapeutická útěcha v krizi. Cesta, Brno 1996.
Lukasová, E.: Logoterapie ve výchově. Portál, Praha 1997.
Maines, B., Robinson, G.: The no blame approach. Lame duck, Bristol 1992.
Mareš, J.: Sociální klima školní třídy. Institut pedagogicko-psychologického poradenství ČR, Praha 1998
Martincová, N.: Použití skrytého vrstevnického programu v prostředí třídy, kde dochází k negativním sociálním jevům. Sborník k tématu "Prevence šikanování ve školách". Institut pedagogicko-psychologického poradenství ČR, Praha 1998.
Masheder, M: Freedom from bullying. Green Print, Suffolk 1998.

Matoušek, O., Kroftová, A.: Mládež a delikvence. Portál, Praha 1999.
Matoušek, O.: Ústavní péče. Slon, Praha 1995.
Mellor, A.: Which way now? A progress report action against bullying in Scottish schools. SCRE, Edinburgh 1995.
Musil, R.: Zmatky chovance Törlesse. Mladá fronta, Praha 1967.
Olweus, D.: Bullying in School: What we know and what we can do. Blackwell, Oxford 1993.
Olweus, D.: Victimization by peers: Antecendents and long-term consequences. In K. H. Rubin and J. B. Asendorf (Eds.): Social withdrawal, inhibition and shyness in chilhood. Erlbaum, Hillsdale 1993.
Olweus, D.: Aggresion in the schools. Bullies and whiping boys. Wiley, Washington, D.C.
Parry, J., Carrington, G.: Čelíme šikanování. Metodický materiál. IPPP ČR, 1995 (překlad z angličtiny).
Peck, M. S.: V jiném rytmu. Vytváření komunit. Votobia. Olomouc 1995.
Peck, M. S.: Dále nevyšlapanou cestou. Votobia, Olomouc 1994.
Petrusek, M.: Sociometrie. Svoboda, Praha 1969.
Portefieldová, K. M.: Jak se vyrovnat s následky traumatu. NLN, Praha 1998.
Pitts, J., Smith, P.: Preventing School Bullying. Home Office, London 1995.
Pracovníci PPP Tachov: Některé charakteristiky životního stylu žáků 3.-9. ročníků ZŠ. Výsledky ankety v okrese Tachov. Zpravodaj IPPP ČR a ASPPŠ, únor 1998
Průcha, J.: Moderní pedagogika. Portál, Praha 1998.
Přichystal, I.: Závěrečná zpráva z orientačního výzkumu zaměřeného na výskyt a formy šikanování mezi žáky ZŠ v okrese Most. PPP, Most 1998.
Přichystal, I.: Výzkum postojů a názorů pedagogů ze ZŠ k problematice šikanování. PPP, Most 1999.
Remeš, P.: Hagioterapie - nový směr psychoterapie. Propsy 4, 1998, s. 16-17.
Rieger, Z.: Loď skupiny. Konfrontace, Praha 1998.
Rogers, C. R.: Způsob bytí. Portál, Praha 1998.
Říčan, P.: Agresivita a šikana mezi dětmi. Portál, Praha 1995.
Říčan, P.: Šikanování jako psychologický problém. Československá psychologie, 37, 1993, 3, s. 208-217.
Říčan. P.: Šikanování na pražských školách. Předběžné výsledky výzkumu o možnostech intervence. Alfa Revue 4, 1994, 4, s. 29-34.
Sekera, J.: Personální vztahy ve výchovných ústavech. Speciální pedagogika 5, 1997, s. 10-23.
Sharp, S., Smith, P. K. (Eds.): Tackling bullying in your school. A practical handbook for teachers. Routlege, London 1995.
Slaměník, I., Hrušková, J.: K otázce výskytu a vlivu neformálních norem na současných středních školách a učilištích. Výchovný poradce, listopad 1997 (příloha zpravodaje IPPP a APPŠ "Výchovné poradenství" zpravodaj č. 13).
Smith, R. K., Sharp, S.: School bullying. Insight and perspectives. Routlege, London 1995.
Smith, P. K., Thompson, D. A. (Eds.): Practical approaches to bullying. David Fulton, London 1991.
Šolcová, I.: Šikanování v zaměstnání: Úvod do problému. Česká a slovenská psychologie, 39, 1995, s. 440-443.
Součková, L., Skalická, V., Škoudlíková, J.: Průzkum šikanování na základních školách v Praze a Jablonci nad Nisou. Ročníková práce, VPŠ Evropská, Praha 1996.
Spurný, J.: Psychologie násilí. Eurounion, Praha 1996.
Syrovátková, J.: Zpráva o nešťastném konci jednoho z případů šikany. Praha 1991 (rukopis uložený v knihovně Institutu pro kriminologii a sociální prevenci).
Štěchová, M., Večerka, K.: Šikanování mezi mladistvými - Výskyt a formy v prostředí internátů. ??
Tattum, D. P. at al.: Understanding and managing bullying. Heinemann, Oxford 1993.
Tattum, D. P., Herbert, G.: Countering bullying. Trentham Books, Stoke-on-Trent 1993.
Tattum, D. P., Herbert, G.: Bullying: A positive response. Cihe, Cardiff 1990.
Tattum, D. P., Lane, D. A., at al.: Bullying in schools. Trenham Books, Stoke-on-Trent 1989.
Tournier, P: Silní a slabí. Návrat domů, Praha 1995.
Train, A.: The bullying problem. Souvenir Press, London 1995.

Train, A.: Helping aggressive child. Souvenir Press, London 1993.
Vanier, J.: Rodí se nová naděje. Čím je a má být komunita. Zvon, Praha 1997.
Vitoušová, P.: Kurzy o šikaně pro pedagogy. Zpravodaj BKB č. 4/1996.
Vizinová, D., Preiss M.: Psychické trauma a jeho terapie. Portál, Praha 1999.
Výrost, S., Slaměník, I.: Aplikovaná sociální psychologie. Portál, Praha 1998.
White, M.: The Japanese educational challenge. Free Press/MacMillan, London 1987.
Yalom, I.: Teorie a praxe skupinové psychoterapie. Konfrontace, Praha 1999.

Základní školské dokumenty pro oblast prevence šikanování
- Metodický pokyn ministra školství, mládeže a tělovýchovy k prevenci a řešení šikanování mezi žáky škol a školských zařízení, č .j. 28 275/2000-22
- Metodický pokyn ministra školství, mládeže a tělovýchovy k prevenci sociálně patologických jevů u dětí a mládeže č. j. 14514/2000-51
- Koncepce prevence sociálně patologických jevů u dětí a mládeže v působnosti v resortu Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy ČR na období 2001-2004
Vybrané internetové adresy
PŘÍLOHA 1: Šikanování z hlediska práva
JUDr. PhDr. Oldřich Choděra
Pojem šikana, šikanování
S pojmem šikana, šikanování se právní praxe setkává poměrně často. Tento pojem se vyskytuje v rozhodnutích o zahájení trestního řízení, pracují s ním státní zástupci při sestavování obžalob a vyskytuje se i v odůvodněních rozsudku. S pojmem šikana nebo šikanování se setkáváme v soudních protokolech i ve vyšetřovacích spisech policie.
Platná právní úprava pojem šikana nebo šikanování nepoužívá. Slovník cizích slov (Klimeš, L.: Slovník cizích slov. Státní pedagogické nakladatelství, Praha, 1981, s. 704) definuje pojem šikanování jako hovorový výraz pro pronásledování, záměrné, zbytečné obtěžování, nespravedlivé obviňování, trestání, týrání.
Stejně tak Akademický slovník cizích slov (Petráčková, V., Kraus, J. a kolektiv: Akademický slovník cizích slov. Academia, Praha, 1995, s. 732) definuje pojem šikanování jako hovorový výraz pro pronásledování, záměrné, zbytečné obtěžování, nespravedlivé obviňování, trestání, týrání.
V právní praxi bývá pojem šikana používán jako synonymum pro úmyslné jednání, které je namířené proti jinému subjektu a které útočí na jeho lidskou důstojnost. Z hlediska výkladu pojmu šikanování není důležité, zda k němu dochází verbálními útoky či fyzickým násilím nebo hrozbou násilí. Rozhodující je, že se tak děje úmyslně. Samotné jednání může spočívat buď v bezprostředním konání pachatele, anebo naopak v tom, že se pachatel nějakého jednání zdrží.
Podmínky trestní postižitelnosti pachatelů šikany
Z trestního hlediska je možno šikanu postihnout, jsou-li splněny dvě podmínky trestní odpovědnosti, tj. zda je naplněna stránka materiální a formální.
Materiální stránka trestného činu spočívá v tom, že se pachatel dopustil jednání, které splňuje znaky konkrétního trestného činu tak, jak jsou vymezeny v trestním zákoně.
Formální stránka spočívá jednak v úmyslu pachatele takového jednání se dopustit (za předpokladu, že se jedná o pachatele trestně odpovědného), a že míra společenské nebezpečnosti jeho jednání dosahuje intenzity uvedené v zákoně.
Z hlediska materiální podmínky je nutné, aby jednání pachatele bylo zařaditelné pod skutkovou podstatu některého trestného činu. Nelze-li skutek pod některou skutkovou podstatu podřadit, nemůže se jednat o trestný čin, a to ani v případě, že by se z laického hlediska jednalo o jednání sebevíce společensky odsouzeníhodné.
To ovšem neznamená, že by jednání nemohlo být postiženo jako přestupek, jsou-li splněny zákonné podmínky. Z hlediska trestní odpovědnosti je ovšem třeba, aby byla splněna i formální podmínka trestnosti. Trestný čin je totiž definován jako jednání nebezpečné pro společnost, jehož znaky jsou uvedeny v trestním zákoně. Čin, jehož stupeň nebezpečnosti pro společnost je nepatrný, není trestným

činem, i když jinak vykazuje znaky trestného činu. U mladistvých jde trestní zákon ještě dále a stanoví, že o trestný čin se nejedná v případě, že stupeň jeho nebezpečnosti pro společnost je malý.
Z tohoto hlediska je sice vhodné znát tyto nuance u dospělých a mladistvých, na druhé straně nelze spoléhat na to, že hodnocení konkrétního jednání skončí závěrem, že stupeň nebezpečnosti pro společnost je malý. Společenská nebezpečnost jednání se posuzuje nejen z hlediska konkrétního činu, ale i s ohledem na rozšířenost toho kterého jednání ve společnosti. Jednání, které se ve společnosti vyskytuje jen ojediněle, zřídka, může být posuzováno jako málo společensky nebezpečné, zatímco negativní jednání, které je ve společnosti značně rozšířeno a projevuje tendenci se dále rozšiřovat, může být posuzováno jako trestný čin právě s ohledem na tato fakta. U trestných činů, jejichž podstatou byla šikana, lze proto předpokládat, že právě s ohledem na rozšiřující se případy podobných jednání bude skutek za trestný čin považován.
Rovněž tak na podmínku úmyslného spáchání trestného činu je třeba pohlížet z hlediska ustanovení trestního zákona. Trestní právo totiž rozlišuje mezi úmyslem přímým a úmyslem nepřímým.
O přímý úmysl pachatele se jedná tehdy, jestliže pachatel chtěl svým jednáním (způsobem uvedeným v trestním zákoně) porušit nebo ohrozit zájem chráněný ustanoveními trestního zákona, tedy v případě, jestliže pachatel věděl, že se svým jednáním trestného činu dopouští a tento trestný čin spáchat chtěl. U nepřímého úmyslu je situace složitější. Pachatel v takovém případě ví, že může způsobit porušení nebo ohrožení zájmu chráněného trestním zákonem, a pro případ, že se tak stane, byl s tím srozuměn. Tato zákonná formulace je poměrně složitá, v praxi je to vykládáno tak, že pachatel věděl, že může svým jednáním spáchat trestný čin, ale bylo mu to jedno.
Tak je tomu např. tehdy, když pachatel vzhledem ke své znalosti nebo skutečnosti věděl, že jeho jednání bude mít takový následek, na který trestní zákon pamatuje.
Šikana - naplnění skutkové podstaty řady trestných činů
Šikana bývá nejčastěji postihována podle ustanovení trestního zákona, neboť v souvislosti s ní často dochází k páchání trestných činů proti svobodě a lidské důstojnosti.
Markantním případem je trestný čin omezování osobní svobody, kterého se dopouští každý, kdo jinému bez oprávnění brání užívat osobní svobody. Pod tuto skutkovou podstatu lze zařadit různé formy šikany spočívající např. v zavírání oběti, jejím přivazování nebo nucení setrvávat na určitém místě.
Je-li oběť nucena násilím nebo pod pohrůžkou násilí k nějakým úkonům, jedná se ve většině případů o vydírání, kterého se dopouští ten, kdo jiného násilím, pohrůžkou násilí nebo pohrůžkou jiné těžké újmy nutí, aby něco konal, opomenul nebo trpěl. Nezáleží proto na tom, zda se jedná o skutečné fyzické násilí nebo pouze o vyhrožování. Hrozit lze v daném případě jak násilím, tak i způsobením jakékoliv jiné újmy.
S vydíráním úzce souvisí i trestný čin vzbuzení důvodné obavy. Tohoto deliktu se dopouští ten, kdo jinému vyhrožuje usmrcením, těžkou újmou na zdraví nebo jinou těžkou újmou takovým způsobem, že to může vzbudit důvodnou obavu. Pokud jde o jinou těžkou újmu, je třeba při jejím hodnocení vycházet nejen z faktických možností pachatele, ale především z psychického účinku na oběť. To, co se může zdát dospělému jako banální nebo nerealizovatelné, může na psychiku dítěte působit takovým způsobem, že skutková podstata naplněna je.
Násilné odebírání věcí může být kvalifikováno jako trestný čin loupeže. Trestného činu loupeže se dopouští ten, kdo proti jinému užije násilí nebo pohrůžky bezprostředního násilí v úmyslu zmocnit se cizí věci. Nezáleží přitom na tom, jakou hodnotu má tato cizí věc, rozhodující je samotný fakt, že někdo použije násilí vůči jinému, aby se zmocnil jeho věci. Trestní zákon proto stanoví na trestný čin loupeže velmi přísnou trestní sazbu, a to trest odnětí svobody v trvání dvou až deseti let. Při závažnějším způsobu provedení trestného činu loupeže hrozí tresty ještě vyšší.
Řada nezletilců byla překvapena, že jejich jednání, při kterém násilím obrali spolužáka o poměrně malou částku peněz anebo věc malé hodnoty, byla kvalifikována jako trestný čin loupeže se všemi důsledky.
Sexuální formy šikanování mohou být kvalifikovány jako trestný čin znásilnění, pohlavního zneužívání nebo trestný čin kuplířství.
Šikana se může projevit i na zdravotním stavu poškozeného, může mít za následek způsobení újmy na zdraví. V takovémto případě se může jednat o trestný čin ublížení na zdraví.
Je-li šikana založena na úmyslném poškozování věcí oběti, potom takové jednání může naplnit skutkovou

podstatu trestného činu poškozování cizí věci.

Trestní odpovědnost pachatelů šikany

K tomu, aby byl pachatel postižen, je třeba, aby dosáhl určitého věku. Za mladistvé se považují osoby starší 15 let, dospělost z hlediska trestní odpovědnosti nastává dosažením 18. roku věku. Trestní odpovědnost vyviňuje pouze duševní porucha, která v době spáchání trestného činu způsobila, že pachatel nemohl rozpoznat jeho nebezpečnost pro společnost nebo ovládat své jednání. Trestní odpovědnosti naopak nezbavuje předchozí požití alkoholických či jiných toxických látek, pokud se pachatel sám do tohoto stavu přivedl.

K trestní odpovědnosti osob mladších 15 let nedochází. To ovšem neznamená, že za určitých okolností nemohou být postiženy jinak nebo že nemohou být postiženi jejich rodiče.

Odpovědnost pachatelů mladších patnácti let

Mluvili jsme o tom, že dítě mladší 15 let nemůže být trestně postiženo. (V současné době se vede diskuse, zda trestní odpovědnost má být nadále zachována v dosažení 15 let věku, nebo zda by bylo vhodné počátek trestní odpovědnosti snížit např. na dosažení 14 nebo i méně let.) Pro posuzování trestní odpovědnosti je důležité posoudit, jaká je rozumová a mravní vyspělost dětí v určitém konkrétním věku. Je samozřejmé, že rozumová i mravní vyspělost u dětí nižšího věku již zahrnuje informace o tom, že určitá jednání nejsou v žádném případě přípustná, a že tedy pachatel za jejich spáchání zaslouží trest. Jedná se především o závažné delikty, a to nejen o trestné činy proti životu a zdraví, ale i některá závažná jednání spojená s útokem na fyzickou a psychickou integritu druhého či jiný důležitý zájem chráněný zákonem.

I v případě, že se jedná o děti mladší 15 let, lze proti takovým dětem zakročit. Nejedná se samozřejmě o sankce ve smyslu trestního či přestupkového práva, ale i umístění dítěte v ústavu může být dostatečnou hrozbou a sankcí za jednání, které se vymyká běžnému chování. Je proto na školských zařízeních, aby pečlivě sledovala chování dětí, za které konečně nesou i právní odpovědnost, a v případě, že hrozí nebezpečí, že nezletilec se dopustí jednání, které (nebýt toho, že nedosáhl potřebného věku) je trestně postižitelné, měla by z toho vyvozovat důsledky. Pokud by nepomohly pohovory s rodiči, přibrání odborného pedagogicko-psychologického pracovníka, měl by být podáván návrh na stanovení dohledu nad chováním dítěte, a pokud by ani ten nepomohl, mělo by takové dítě být umisťováno v ústavu.

Odpovědnost rodičů a dalších subjektů

Ale ani rodiče pachatele šikanování nemusejí být zcela beztrestní. Trestní zákon stanoví odpovědnost rodičů, kteří zanedbávají výchovu dětí. Podle trestného činu ohrožování mravní výchovy byla již odsouzena celá řada rodičů, kterým nevadilo, že jejich děti tráví večery a noci mimo domov a dopouštějí se přitom protispolečenských a asociálních jednání. Trestného činu ohrožování mravní výchovy mládeže se dopouští i ten, kdo vydá, byť z nedbalosti, osobu mladší než 18 let nebezpečí zpustnutí tím, že jí umožní vést zahálčivý nebo nemravný život.

Dochází-li k šikanování dětí v průběhu vyučování, nese plnou odpovědnost za vzniklou újmu školské zařízení. Má-li škola právní subjektivitu, nese odpovědnost škola, v opačném případě zřizovatel školy. Odpovědnost ředitele školy nebo pedagoga tím samozřejmě není vyloučena a zaměstnanec školy může být postižen pracovněprávně.

Škoda, která může dítěti vzniknout v důsledku šikanování, může mít nejrůznější charakter, počínaje majetkovou újmou (roztrhané nebo poničené oděvy, učební pomůcky) až po způsobení fyzické či psychické újmy.

Na školském zařízení proto může rodič nebo zákonný zástupce šikanovaného dítěte požadovat náhradu škody, a to jak škody na věcech, tak i na zdraví. Pokud by dítě nemohlo v důsledku újmy docházet do školy, samozřejmě by školské zařízení neslo odpovědnost i za škody, které vznikly jeho rodičům, např. v důsledku uvolnění ze zaměstnání, zajištění hlídání dítěte atd.

Trestní sazby

Stejně tak jako má šikana různé projevy, obsahuje trestní zákon řadu skutkových podstat trestných činů, pod které lze jednotlivá jednání podřadit. V případě šikany je samozřejmě možný i jednočinný souběh, tj. jedno jednání může být kvalifikováno jako více trestných činů.

Jednotlivá ustanovení trestního zákona obsahují i tzv. trestní sazbu, tj. druh a výši trestu, kterou lze za daný delikt uložit. V případě mladistvých, tedy osob starších 15, ale mladších 18 let, lze uložit pouze

některé druhy trestu, a to trest odnětí svobody, trest obecně prospěšných prací, propadnutí věci, vyhoštění, a je-li výdělečně činný, i peněžitý trest. Trest zákazu činnosti může soud mladistvému uložit jen tehdy, není-li to na překážku přípravě na jeho povolání, přičemž horní hranice sazby tohoto trestu nesmí převyšovat pět let.
Rovněž tak trestní sazby trestu odnětí svobody se u mladistvých snižují na polovinu, přičemž však horní hranice trestní sazby nesmí převyšovat pět let a dolní hranice jeden rok. V případě, že mladistvý spáchal trestný čin, za který zákon umožňuje uložit výjimečný trest, a stupeň nebezpečnosti takového trestného činu pro společnost je (vzhledem k zvlášť zavrženíhodnému způsobu provedení nebo zvlášť zavrženíhodné pohnutce nebo zvlášť těžkému nebo nenapravitelnému následku) mimořádně vysoký, může mu soud uložit trest odnětí svobody na pět až deset let, má-li za to, že by trest v rozmezí do pěti let dosaženému účelu trestu nepostačoval.
Příloha 2: Případy, které skončily vězením
Z přílohy 1 je nám známo, že to co je běžně často označováno za "klukovinu", může naplňovat skutkovou podstatu řady trestných činů. Jde zejména o trestný čin omezování osobní svobody, trestný čin vydírání, trestný čin vzbuzení důvodné obavy, trestný čin loupeže, trestný čin znásilnění, trestný čin pohlavního zneužívání, trestný čin kuplířství, trestný čin ublížení na zdraví, trestný čin poškozování cizí věci.
Jako ilustraci uvádím tři případy, které skončily nekompromisním verdiktem soudu.
Dvacet měsíců nepodmíněně (loupež, vydírání)

Trestný čin loupeže
Sedmnáctiletí učňové Oldřich a Antonín opakovaně nutili bitím a pohrůžkami spolužáky k vydávání svačin a drobných finančních obnosů ve výši 1 až 5 Kč.

Trestný čin vydírání
Mladiství dále v téže době opakovaně donutili bitím a vyhrožováním spolubydlícího učně, aby jim stlal postele, uklízel za ně a nosil jim učební pomůcky do školy.
Dva a půl roku nepodmíněně (loupež, vydírání, ublížení na zdraví)
Trestný čin loupeže
Petr s dvěma dalšími kamarády napadli Honzu, protože mu odmítl dát učňovskou výplatu ve výši 60 Kč. Drželi ho a Petr ho ohrožoval břitvou. Honzovi se nakonec podařilo vytrhnout a utéci.
Trestný čin vydírání
Petr po dobu půl roku v době teoretické výchovy téměř denně vymáhal násilím svačinu na Honzovi a Pavlovi. Když mu ji nechtěli dát, mlátil je pěstí do obličeje a do celého těla.
V uvedené době dále nutil pod pohrůžkami zbití Honzu, aby dělal "metro", tzn. aby lezl pod stoly a hlásil stanice metra. Když Honza odmítl jeho příkazu uposlechnout, donutil ho k tomu bitím. Stejným způsobem přinutil Pavla, aby napodoboval klokana Skipiho.
Když se dozvěděl od Honzy, že jeho maminka byla na policii, tak ho zmlátil, aby ho donutil k zapření pravdivé výpovědi při případném výslechu na policii.
Trestný čin ublížení na zdraví
Petr několikrát píchl Pavla kružítkem do těla a potom i do čela nad obočím, až mu tekla krev.
Sedmnáct měsíců nepodmíněně (podpora a propagace fašismu)
Sedmnáctiletý Martin založil skupinu, která měla fašistickou orientaci. Skupina propagovala některé myšlenky fašistické ideologie, členové měli přezdívky podle tzv. elitních lidí velkoněmecké říše. Terorizovali spolužáky, nutili je k bezvýhradné poslušnosti.
Martin je sečtělý, inteligentní kluk. Hodně po odsouzení přemýšlel, svých činů lituje. Došel k názoru, že násilí plodí zase jen násilí. Chtěl by se vrátit do doby, kdy ještě studoval na střední odborné škole. Tenkrát se mu nic nelíbilo, musel být vyloučen, přešel na učiliště. Teď se na všechno dívá docela jinak, uvědomuje si chybu, pokažený život...
Někdy se stane, že padne kosa na kámen a agresoři "spláčou nad výdělkem". Ale stává se to výjimečně. Řada podobných šikan zůstává skryta, nebo je špatně vyšetřena. Tvrdím, že ve školách a výchovných

zařízeních se páchá v nemalém měřítku trestná činnost bez postihu.
Příloha 3: Depistážní dotazník šikanování I
(pro zachycení alarmujících signálů)
Varianta A (výpověď žáka o sobě)
1. Ubližoval ti někdo ze třídy?
2. Ubližoval ti někdo ze školy?
3. Stalo se to víckrát? Pokud ano, kolikrát?
4. Jak ti bylo ubližováno?
5. Kdy se to stalo?
6. Kde se to stalo?
7. Cítil(a) ses z toho nešťastný(á), vystrašený(á)?
8. Jsi chlapec, nebo dívka?
9. Ten, kdo ti ublížil, byl chlapec, nebo dívka?
10. Řekl jsi o tom někomu? Pokud ano, komu?
Převzato a upraveno z Parry, J., Carrington, G.: Čelíme šikanování. Sborník metod. Metodický materiál Institutu PPP ČR, Praha 1995. (Překlad z angličtiny)
Varianta B (pohled žáka na druhé)
1. Kdo ubližuje slabším?
2. Kdo zastrašuje a ponižuje spolužáky?
3. Kdo používá násilí proti druhým?
4. Kdo zesměšňuje spolužáky?
5. Kdo nejvíc pošťuchuje?
6. Kdo se nejvíc pere?
7. Kdo se stává terčem různých vtipů a legrací?
8. Kdo má strach z nějakého spolužáka?
9. Kdo je ostatními přehlížen a odmítán?
10. Kdo je fyzicky napadán a neumí se bránit?
Nejlepší je tyto otázky rozšířit o další, aby nebyly tolik nápadné. Uvedu příklady z celkového šetření situace:
Kdo je přátelský a kamarádský?
Kdo se zastává slabších?
Kdo dává třídu dohromady?
Kdo umí nejlépe uklidnit hádku?
Kdo je spolehlivý a zodpovědný?
Kdo je nejobětavější?
Kdo je soucitný, empatický, dokáže naslouchat? (pro studenty SŠ)
Kdo se umí ze spolužáků nejlépe prát?
Koho považuješ za nejchytřejšího?
Komu to myslí a má dobré nápady?
S kým je největší legrace?
Kdo je odvážný a nebojí se?
Kdo nejvíc žaluje?
Koho mají rádi učitelé?
Kdo se nejslušněji chová k pedagogům?
Koho bys chtěl za předsedu třídy a proč?
Příloha 4: Depistážní dotazník šikanování II
Úvodem k dotazníku
Za šikanování se považuje to, když jeden nebo více žáků úmyslně, většinou opakovaně, ubližuje druhým.
Znamená to, že ti někdo, komu se nemůžeš ubránit, dělá co je ti nepříjemné, co tě ponižuje, nebo to prostě bolí - strká do tebe, nadává ti, schovává ti věci, bije tě. Ale může ti znepříjemňovat život i jinak,

pomlouvá tě, intrikuje proti tobě, navádí spolužáky, aby s tebou nemluvili a nevšímali si tě.
Šikanování se děje skrytě a my se o něm můžeme dozvědět pozdě nebo vůbec. Proto potřebujeme tvoji pomoc a prosíme tě, abys vyplnil(a) anonymně (tajně) tento dotazník. Informace nám pomohou zabránit ubližování slabým a bezbranným a vytvořit bezpečnější prostředí pro všechny.
Škola .....
Datum ..... Třída ..... Pohlaví /chlapec, děvče/: .....
Instrukce: Zakroužkuj nebo podtrhni odpověď, která je pravdivá. Nepodepisuj se!
Jsi rád(a) v této třídě? Ano Ne
Oznámkuj známkou od jedničky do pětky. 1 2 3 4 5
Máš ve třídě dobrého kamaráda? Ano Ne
3. Jaké bylo tvoje poslední vysvědčení?
- jedničky a dvojky, případně samé jedničky;
- několik trojek;
- několik čtyřek;
- jedna i více pětek.
Patříš ve vaší třídě do nějaké party? Ano Ne
5.Jakou známku jsi dostal(a) na vysvědčení z chování?
- jedničku
- dvojku
- trojku
Byl(a) jsi svědkem toho, že je ubližováno tvému spolužákovi jinými spolužáky ze školy?
Ano Ne
7. Ubližoval nebo ubližuje někdo ze třídy tobě? Ano Ne
Jak ti ubližují? (stačí, když zaškrtneš, co se ti stalo, ale můžeš to popsat i vlastními slovy).
Ignorování - posměch - pomluvy - ponižování - nadávky - bití - fackování - kopání - rány pěstí - Jinak - jak?
Zamysli se a napiš, jak často ti bylo ubližováno:
- Téměř každý den
- Téměř každý týden
- Asi jednou do měsíce
Kde se to děje? Ve třídě - na chodbě - v šatně - na WC - v jídelně - družině - cestou do školy nebo ze školy - v tělocvičně - na hřišti
- Pokud jinde, ta kde?
Ten, kdo ti ubližuje, je chlapec nebo dívka? Dívka Chlapec
Kolik je těch, kteří ti ubližují?
1 1
2 2
3 3
Více než 3 Více než 3
12. Ubližuje ti někdo ze školy? Ano Ne
13. Jak ti ubližují? (stačí, když zaškrtneš to, co se ti stalo, ale můžeš to popsat i vlastními slovy).
- Ignorování - posměch - pomluvy - ponižování - nadávky - bití - fackování - rány pěstí - kopání
- Jinak - jak?
14. Zamysli se a napiš, jak často ti bylo ubližováno?
- Téměř každý den
- Téměř každý týden
- Asi jednou do měsíce
15. Kde se to děje?
Ve třídě - na chodbě - v šatně - na WC - v jídelně - v družině - cestou do školy nebo ze školy - v tělocvičně - na hřišti
- Pokud jinde, tak kde?

16. Ten, kdo ti ubližuje, je chlapec nebo dívka? Dívka Chlapec
Kolik je těch, kteří ti ubližují?
1 1
2 2
3 3
Více než 3 více než 3
17. Řekl(a) jsi o tom někomu? Ano Ne
18. Pomohl ti ten, komu jsi to řekl(a)? Ano Ne
19. Myslíš si, že je dobrý nápad požádat o pomoc učitele? Ano Ne
20. Byl potrestán ten, kdo ti ubližoval? Ano Ne
21. Řekl(a) jsi o tom, že ti někdo ubližuje, rodičům? Ano Ne
22. Kdo si myslíš, že by ti nejvíce mohl pomoci, a jak?
23. Jsi sám (sama), komu ve třídě nebo ve škole ubližují? Ano Ne
24. To, že ti někdo ubližuje, není správné, a jistě myslíš na to, proč tohle trápení máš zrovna ty. Řekli ti, proč ti ubližují? Nebo co si myslíš, že je k tomu vede, aby ti ubližovali?
25. Zkusil(a) jsi se bránit? Ano Ne
26. Jak si myslíš, že by měl být potrestán někdo, kdo ubližuje jinému?
27. Ubližuje ti někdo z jiné školy? Ano Ne
Jak ti ubližují?
Kolik jich je?
Jak často se to děje?
Příloha 5: Informační leták pro děti
Nepřehlédni, trápíš-li se kvůli šikaně
Pomohu ti!
Jmenuji se:
Najdeš mě:
Návštěvní hodiny mám:
Telefon:
Vím, že je to moc těžké. Cítíš se sám, je ti smutno, máš strach a nevíš, co máš dělat. Přečti si proto následující řádky.
Co to je šikanování?
Za šikanování se považuje to, když jeden nebo více žáků úmyslně, většinou opakovaně ubližují druhým. Znamená to, že ti někdo, komu se nemůžeš ubránit, dělá, co je ti nepříjemné, co tě ponižuje, nebo to prostě bolí - strká do tebe, nadává ti, schovává ti věci, bije tě. Ale může ti znepříjemňovat život i jinak - pomlouvá tě, intrikuje proti tobě, navádí spolužáky, aby s tebou nemluvili a nevšímali si tě.
Proč jsi šikanován?
Není to proto, že jsi špatný, nebo proto, že si to nějak zasloužíš. Chyba není v tobě, ale ve špatných vztazích mezi žáky vaší třídy nebo školy. Převládá v nich bezohlednost a násilí. Pamatuj si, že nikdo ti nemá právo ubližovat!
Jak se můžeš bránit?
Když se ptali jednoho zoufalého žáka, proč o svém trápení neřekl rodičům, odpověděl:
"Já nevím, když přijdu domů, tak se na to snažím nemyslet. A doufám, že už to bude lepší."
Myslet si, že to bude lepší, je omyl. Nikomu nic neříct je strkání hlavy do písku, které situaci jenom zhoršuje. Nevzdávej to a udělej následující:
* Obrať se na mě jako na výchovného poradce. Mohu ti skutečně pomoci, budu ti věřit a neprozradím tě.
* Svěř se svým rodičům.
* V případě, že nenajdeš odvahu říct to mně ani svým rodičům, zavolej na pražskou Linku bezpečí, telefon 0606 55555 (nula šest, nula šest a pětkrát pět). Bezplatně můžeš telefonovat z celé republiky. Nepotřebuješ k tomu peníze ani telefonní kartu. Tito lidé ti budou věřit, protože nejsi sám, kdo se takto trápí.

Příloha 6: Informační leták pro mládež
Nikdo nemá právo druhému ubližovat!
• Spolužáci se k tobě chovají nepřátelsky, ubližují ti a ty nevíš, jak dál.
• Víš o někom, kdo je šikanován, a je ti ho líto.
PŘEKONEJ STRACH A ZAJDI ZA VÝCHOVNÝM PORADCEM.
Jmenuje se:
Najdeš ho:
Návštěvní hodiny má:
Telefon:
Co to je šikanování?
Za šikanování se považuje, když silnější žák nebo žáci pro vlastní potěšení, často opakovaně, ubližují druhým. Zpočátku se to děje nenápadně, prostřednictvím různých legrácek a "testíků" (strkání, nadávání, schovávání věcí...), případně odmítáním, přehlížením, zesměšňováním a pomlouváním. Později se otravování života obětem stupňuje a zdokonaluje. Nastupuje fyzické násilí (bití, krádeže a poškozování věcí).
Šikanování je vážná věc a v řadě případů bývá trestným činem. Oběti mohou následky šikanování na těle i duši nést po celý svůj život.
Proč bývá člověk šikanován?
Není to proto, že by byl špatný, nebo proto, že by si to nějak zasloužil. Chyba není v něm, ale ve špatných vztazích mezi spolužáky, v kterých převládá bezohlednost a násilí.
Jak se můžeš bránit?
Když se ptali jednoho zoufalého žáka, proč o svém trápení neřekl rodičům, odpověděl: "Já nevím, když přijdu domů, tak se na to snažím nemyslet. A doufám, že už to bude lepší."
Myslet si, že to bude lepší, je omyl. Ať už jsi oběť nebo svědek, nevzdávej to a udělej následující:
• Obraťte se na výchovného poradce. Může ti nejlépe pomoci, bude ti věřit a neprozradí tě.
• Svěř se svým rodičům.
• V případě, že nenajdeš odvahu svěřit se výchovnému poradci ani svým rodičům, zavolej na pražskou Linku bezpečí, telefon 0606 55555 (nula šest, nula šest a pětkrát pět). Bezplatně můžeš telefonovat z celé republiky. Nepotřebuješ k tomu peníze ani telefonní kartu. Tito lidé ti budou věřit, protože nejsi sám, komu se něco podobného děje.
Příloha 7: Informační leták pro rodiče
Jak ochránit své dítě před šikanou
Co je to šikanování?
Za šikanování se považuje, když jeden nebo více spolužáků úmyslně, většinou opakovaně ubližují druhým.
V počátku se to děje nenápadně, prostřednictvím různých legrácek a "testíků" (strkání, nadávání, schovávání věcí...), případně odmítáním, přehlížením, zesměšňováním a pomlouváním. Později se otravování života obětem stupňuje a zdokonaluje. Nastupuje fyzické násilí (bití, krádeže a poškozování věcí).
Následky šikanování
Šikanování je vážná věc a v řadě případů bývá trestným činem. Utrpení dětí je nepředstavitelné a jeho následky na těle i na duši mohou nést po celý svůj život.
Jak dítě zachránit?
Rodičům doporučujeme využít některou z alternativ podle toho, jak je konkrétní škola připravena šikanování řešit. Předpokladem, abyste to zvládli, je seznámit se s literaturou o tomto problému (viz bod Co číst).
V případě nejistoty se můžete obrátit na odborné pracoviště (viz bod Koho kontaktovat).
Koho kontaktovat
Obrátit se můžete především na pedagogicko-psychologickou poradnu, která má školu na starosti. Podle příslušného obvodu ji najdete v telefonním seznamu.
Od roku 2000 začala postupně rozvíjet činnost poradna Občanského sdružení proti šikaně, která je

zaměřena speciálně na pomoc obětem šikanování a jejich rodičům. Podrobnější informace lze získat na kontaktní adrese Podbabská 17, 160 41 Praha 6, nebo na internetové adrese: http://www.samuel.cz./~sikana.

Co číst

Kolář, M.: Bolest šikanování. Portál, Praha 2001.

Příloha 8: Technika dynamické diagnostiky

Název: Pohybový test postojů k menšinám

Věk: Od l2 let

Cíl: Zmapování vědomých postojů k menšinám

Mody využití: Diagnostika, sebepoznání, vzájemné poznání, materiál pro citlivou diskusi a korekci

Popis metody (instrukce):

Žáci se postaví do zástupu, seřazení jsou těsně za sebou. Vedoucí (pedagog) stojí vpředu, tváří čelem k nim. Nejlépe, když si stoupne na židli, aby měl přehled.

Dětem podá přibližně následující instrukce: "Nyní si zahrajeme hru o tom, jaké máme postoje k různým skupinám lidí. Svoje sympatie a nesympatie vyjádříme pomocí pětistupňové škály.

Když zůstaneme stát na místě, je to neutrální postoj.

Úkrokem doprava vyjadřujete pozitivní postoj. Jeden krok znamená +1, dva kroky +2.

Naopak jeden úkrok do leva je -1 a dva úkroky -2.

Nyní zavřete oči a ztište se. Nejdříve si to jednou zkusíme. První skupinou lidí, nad kterou se zamyslíme jsou vězňové, kteří spáchali násilnou činnost. Chvilku počkejte a uvědomte si pocity, které k těmto lidem prožíváte. Teď vyjádřete svoje rozhodnutí."

Metodické poznámky

Děti pomocí pohybového projevu vztahu k jednotlivým menšinám vytváří obraz postojů ve skupině. Ten může mít rozmanitou podobu. Vedoucí výsledné obrazy citlivě a podpůrně komentuje. Všímá si výrazných odchylek, celkových trendů apod. Po kratičkém komentáři jsou děti požádány, aby otevřely oči a podívaly se, jak konkrétní část cvičení dopadla. Pak se opět vrátí do řady a vedoucí pojmenuje další skupinu.

Po ukončení hry je možné si popovídat o celkovém průběhu, některých problémech či se zastavit pouze u jednoho problému a důkladně jej probrat.

Inspirace pro výběr menšin a dalších skupin lidí

Upozornění: Je třeba dát pozor, aby vedoucí cvičení volbou označení menšiny sám nevyjadřoval negativní postoj, nebo dokonce účastníkům takový postoj neimplantoval. Je třeba volit citlivě neutrální výrazy, přednostně takové, které pro své označení užívá sama příslušná skupina (např. vedoucí pochopitelně nemluví o teplouších, ale o homosexuálech nebo gayích).

Lidé závislí na drogách, černoši, Židé, Romové, homosexuálové, oběti šikanování, sektáři, skini, punkové, sládkovci, komunisti, feministky, ODS, sociální demokracie, lidovci, mentálně postižení, křesťané, buddhisté, tělesně postižení, nevidomí, naše třída, vedení školy, naše škola, alkoholici, agresoři - iniciátoři šikanování, Slováci, bezdomovci, staří lidé...

Příloha 10: Některé techniky ze základního intervenčního programu

Házení špatně chytatelných předmětů, představovací runda

Věk: Od 10 let bez horního žádné omezení

Mody využití: Orientace ve jménech, hravost, uvolnění, diagnostika vztahů

Popis hry a některé zkušenosti:

a) Skupina stojí v kruhu a hází se míčkem. Házející předem nejdříve zavolá jméno příjemce a potom vykřikne například "cihla". Chytající musí s míčem zacházet podle toho. zač jej předchozí hráč označil (hází se medicinbal, méďa Plyšák, věneček polního kvítí, kámen, meloun, otevřený kalamář apod.).

b) V kruhu postupně všichni jmenují popořádku své spolužáky. Stává se, že se děti neznají rodným (křestním) jménem. Říkají si příjmením, někdy naskočí přezdívka, půlka třídy vynechá Irenu apod. S tím vším je nutné pracovat.

Molekuly a atomy

Věk: Bez omezení

Mody využití: Rozehřátí, spontánní navázání kontaktu, sblížení, diagnostika vztahů
Popis hry a některé zkušenosti:
Možné vysvětlení na začátku: "Jste volné atomy. Atomy se shlukují do molekul podle určitých zákonitostí - jiný počet atomů, jiná molekula. Já (vedoucí) vykřiknu číslo a vy vytvoříte molekuly o tomto počtu atomů - například o třech členech. Zkuste si to. (Žáci se v cvičně semknou do trojic a uchopí rukama kolem těl) atd."
Po instrukci se všichni účastníci pohybují volně v prostoru. Vedoucí vyvolává čísla - dva, jedenáct apod. Hráči se pak spojí do molekul o dvou nebo jedenácti atomech. Kdo zbude (nevešel se do žádné molekuly, přilepil se na již hotovou molekulu jako poslední), vypadne. Hraje se tak dlouho, až zbudou jen dva hráči. V další hře dostane skupina za úkol tyto dva hráče co nejdřív vyloučit.
My často nehrajeme na výkon - vítěze, ale "pouze" na setkání, kdy každý atom má ve velké molekule důležité místo.
Hledání společných charakteristik ("Místo si vymění ti, kteří...")
a) Věk: Od 6 let, bez horního omezení
b) Mody využití: Rozehřátí, podpora soudržnosti, diagnostika
c) Délka: Alespoň 10 minut
d) Popis hry a některé zkušenosti:
Všichni sedí v kruhu. Úkolem je vymyslet něco, co je společné pro více dětí. Vedoucí určí: Místo si vymění všichni, kteří se rádi smějí, kteří mají doma zvíře... Podle okolností je možno přecházet k osobnějším otázkám.
Existují dva způsoby hraní. Při jednom se hraje soutěžně, je o jednu židli méně než hráčů. Ten, kdo je při výměně nejpomalejší a nemá si kam sednout, si vymýšlí další společnou charakteristiku, která ho zajímá. Druhý způsob upřednostňujeme. Židle jsou při něm pro každého hráče. Dává se šance všem, nejlépe po řadě a bez soutěžení. Začíná se u vedoucího, který ukazuje, jak hra vypadá (řekne, kdo se bude vyměňovat), a postupně charakteristiku určují ostatní členové skupiny.
Kresba ruky, aneb co mohou udělat ostatní a co já sám, abychom se ve třídě cítili bezpečně a v pohodě (Martincová, 1998)
Věk:
Mody využití:
Popis techniky a některé zkušenosti:
Instrukce: Před sebou máte dva papíry. Na každý z nich obkreslete svou ruku. Ta je chápána jako podpis. Ruku můžete ozdobit, případně opatřit logem.
a) Co mohou udělat ostatní? Na první ruku se nepodepisujte. Kamkoliv - na dlaň, kolem ruky, po obvodu prstů napište sdělení třem (ale pokud chcete i více) spolužákům. Máte možnost napsat adresně, co byste chtěli, aby se na vašich spolužácích změnilo.
b) Co mohu udělat já sám? Na druhou ruku se podepište. Napište na ni, co můžete udělat sami pro to, abychom se všichni ve třídě cítili lépe.
S dětmi lze mluvit o tom, že je vždy jednodušší kritizovat druhé, chtít, aby změnili své chování, jak jsme to udělali před chvílí. Mnohem těžší je však vlastní změna, sebepoznání, přijít na to jak mohu udělat druhým radost.
Po dokončení se obrázky vyberou, zvlášť první a druhé kresby. Zamíchají se a udělá se z nich vnitřní a vnější kruh. Děti se vyzvou, aby si obrázky bez mluvení prohlédly a přečetly. (Čtení ruky trvá déle než vlastní tvorba.) Následuje vyjádření pocitů, dojmů a názorů nejdříve k odpovědím na první, a potom na druhou otázku.
Před povídáním k první otázce je možné říci něco v tom smyslu, že pro každého je užitečné se dozvědět od svých blízkých lidí, jaké mají výhrady k jeho chování. Je to velká příležitost pro náš růst (princip zpětné vazby). Samozřejmě máme právo tyto požadavky přijmout i odmítnout.
U diskuse k druhé otázce je zajímavé položit otázky typu Kdo nás nejvíce překvapil apod.
Po mé pravé ruce si sedne..., protože...
Věk: Od 10 let
Délka: Doba potřebná pro to, aby se všechny děti vystřídaly

Mody využití: Oceňování druhých, pozitivní zpětná vazba
Popis hry a některé zkušenosti:
Sedí se v kruhu. Vedoucí má po pravé straně volnou židli. Úkolem je předat někomu hezké poselství a přivolat ho k sobě. Žák, u něhož se uvolní židle po pravé ruce, pokračuje dál. Formule hry: "Chci, aby se vedle mě sedl(a)..., protože...
(Nezřídka je nutné v průběhu hry vysvětlit, co je hezké poselství a co je banalita, hrubost apod.)
Řetězová reakce "máme hodně společného", společné dýchání, kývání apod. skupiny
Věk: První část hry společně s kýváním neomezeně; společné dýchání bývá málo vhodné pro dospívající
Mody využití: Koheze, patříme k sobě
Popis hry a některé zkušenosti:
a) Děti se libovolně rozptýlí po místnosti. Jedno dítě začne. Zavolá si k sobě někoho, kdo se mu v něčem podobá, například také nosí brýle, bydlí ve stejném domě apod. Tento druhý člen skupiny se prvního dotkne a zavolá k sobě zase člena skupiny, který s ním má něco společného atd. - až jsou nakonec spojeny všechny děti.
b) Potom se vytvoří kruh, kdy se děti drží za ruce. Skupina si sedne nebo klekne tak, aby se každý v kruhu dotýkal svých dvou sousedů, a následuje společné kývání tělem.
Když je situace příznivá lze se pokusit o společný dech skupiny. Instrukce: "Dýcháme klidně, každý tak, jak potřebuje, ale postupně se náš dech bude sjednocovat a budeme dýchat jako jeden velký organismus, jako jedno tělo."
Nespěchat, dá dost času na sjednocení.
Příloha 11: Kde hledat pomoc
Z důvodů omezeného prostoru publikace jsme nemohli uveřejnit vyčerpávající seznam konkrétních institucí, na které se mohou lidé hledající pomoc v případech šikanování obracet. Uvádíme pouze adresu a telefon na Linku bezpečí, která je bezplatně k dispozici 24 hodin denně, Bílý kruh bezpečí jako sdružení pro pomoc obětem trestné činnosti a jejich blízkým, Občanské sdružení proti šikaně a Amnesty International v ČR. Děti a mladiství, jejich rodiče a pedagogové se mohou obracet na další linky důvěry, krizová centra, pedagogicko-psychologické poradny (PPP), střediska výchovné péče (SVP) a speciálně pedagogická centra (SPC). Odkazujeme proto čtenáře na telefonní seznam, případně na další publikace pro rodiče např. z nakladatelství Portál, které obsahují podrobné seznamy odborných pracovišť, zabývajících se ochranou dětí (např. Elliottová, M.: Jak ochránit své dítě. Portál, Praha, 2000).
Vzhledem ke skrytosti a nepřístupnosti šikanování mělo málo odborníků příležitost s touto nemocí systematičtěji pracovat. Doporučuji proto hledat odborníky, kteří mají alespoň nějakou praxi v léčbě šikan. V budoucnosti by měl být v každém servisním zařízení v rezortu školství specialista na problematiku šikanování.
Linka bezpečí a Krizové centrum (nadace Naše dítě)
Ústavní 95/91, 181 00 Praha 8
0800 155555
Telefonní linka je bezplatně přístupná z celé republiky a je v provozu 24 hodin denně.

Bílý kruh bezpečí (Sdružení pro pomoc obětem trestné činnosti a jejich blízkým)
Duškova 20, 150 00 Praha 5
(02) 5731 7100
Bílý kruh bezpečí zřídil v poslední době poradny v dalších městech: Brně, Ostravě, Olomouci, Plzni a Pardubicích.
Občanské sdružení proti šikanování
Podbabská 17, 160 41 Praha 6
http://sweb.cz/sikana.os
Amnesty International ČR
Palackého 9, Praha 1
(02) 249446993
amnesty@ecn.cz

Příloha 12: Dopis rodičům o programu školy proti šikaně
Vážení rodiče,
naše škola je příznivě hodnocena jak rodičovskou veřejností, tak i Českou školní inspekcí. Velmi si toho vážíme. Nicméně i ta nejlepší škola není zcela imunní proti výskytu šikanování. Proto chceme být připraveni zachytit případné ubližování silnějších slabším hned v počátku a účinně takové bezpráví zastavit. S tímto záměrem jsme vytvořili program proti šikanování. Jeho důležitou součástí je spolupráce pedagogů s rodiči. Prosíme Vás proto o pomoc. Kdybyste měli podezření či dokonce jistotu, že je Vašemu dítěti ubližováno, bezprostředně se obraťte na ředitele školy. Vaši informaci budeme brát velmi vážně a situaci odborně a bezpečně vyřešíme.
Děkujeme za Vaši podporu.
S přátelský pozdravem
Příloha 13: Kriteria pro výběr vzdělávacích programů proti šikanování
(Schváleno pracovní skupinou při MŠMT)
Mapa potřebných typů seminářů a kurzů v oblasti prevence šikanování
1. Orientace v problematice šikanování
Cíl: Porozumět závažnosti problému a připustit si nutnosti jeho řešení
Časová dotace: 2-4 hod
2. Úvod do první pomoci při šikanování
Cíl: Orientace ve správném postupu první pomoci při šikanování a minimální znalost právní problematiky
Časová dotace: 1 den
3. Úplný kurz - první pomoc při šikanování
Cíl: Praktické zvládnutí metod první pomoci a orientace ve strategiích prevence
Časová dotace: 2 až 4 dny
4. Základní intervenční program, minimální léčba skupiny nemocné šikanováním (sociálně psychologický výcvik, jehož součástí je metodika ZIP)
Cíl: Naučit se vyléčit skupinu v počátečním a pokročilém stádiu šikanování
Časová dotace: 2 dny (platí pouze pro absolventy výcviku ve skupinové práci)
5. Program proti šikanování jako součást školní komunity
Cíl: Praktické seznámení s nejlepší prevencí šikanování
Časová dotace: 2 dny (platí jen pro absolventy výcviku v práci s malými a velkými skupinami)
6. Speciální metodika diagnostiky, léčby a prevence šikanování
Cíl: Zácvik v některé z důležitých speciálních metod, například v SO-RA-Du a DSSR
Časová dotace: 1 den
7. Následné supervizní setkání jako součást všech výcvikových kurzů (3, 4, 5 a 6)
Není realizováno pouze u kurzů č. 1 a 2.
Cíl: Supervize - v popředí společné hledání bezpečných a účinných řešení u konkrétních případů, nicméně se naplňují i další úkoly supervize společné pro poradenskou, psychoterapeutickou, sociální a pedagogickou práci (podmínkou účasti na supervizi absolventů úplného kurzu první pomoci je písemné zpracování řešení konkrétního případu nebo vlastních zkušeností z praxe prevence šikanování)
Doporučení využití programů pro konkrétní cílové skupiny
Kurz č.1 - vedoucí pracovníci státní správy (ředitelé ŠÚ apod.), rodičovská veřejnost (členové RŠ, občanského sdružení proti šikanování, rodiče obětí apod.).
Kurz č. 2 - vedoucí pracovníci státní správy (ředitelé škol aj.), rodičovská veřejnost (členové RŠ, Občanského sdružení proti šikanování, rodiče obětí apod.).
Kurz č. 3 - inspektoři (tzv. preventisté), výchovní poradci, školní metodici prevence, okresní metodici preventivních aktivit, krajští školští koordinátoři prevence, odborníci z PPP, SVP a PC apod. (případná iniciativa ředitelů škol a dalších zájemců vítána).
Kurzy č. 4, 5 a 6 - specialisté na problematiku šikanování (případná iniciativa dalších zájemců vítána).
Doporučená výběrová kriteria pro semináře a kurzy 1 až 6
Semináře č. 1 a 2
Kurz č. 1 - Orientace v problematice šikanování

Kurz č. 2 - Úvod do první pomoci při šikanování
a) Požadavky na formu, cíl a obsah semináře nebo kurzu
V rámci možností je doporučena netradiční forma výuky. U prvního semináře lze využít diskusní přednášku a u druhého podle kvalifikace lektora prvky komunitní práce. Není to však podmínkou.
Cíle jsou v souladu se základními cíli stanovenými u konkrétních typů kurzů (viz výše).
Obsah semináře č. 1 by měl zahrnovat úvod do problematiky (epidemický výskyt šikanování na školách, nepřipravenost pedagogů a dalších odborníků, mnohostranné škody šikanování, nastínění perspektivy řešení situace).
Obsah semináře č. 2 zahrnuje úvod do problematiky, dvě metodická východiska, metodika diagnostiky a nápravy, nácvik základní řady případů, právní problematika, prostor pro zodpovězení otázek frekventantů.
(V semináři č. 2 je úplný kurz první pomoci zredukován do minimálního metodického celku, který lze v praxi užitečně použít.)
b) Kvalifikační a odborné předpoklady lektora
* Vysokoškolský odborník vzdělaný v oboru "pomáhající profese" (psycholog, speciální pedagog, pedagog, sociální pracovník apod.), který má nejméně dvouletou praxi v některé oblasti prevence šikanování (primární, sekundární, terciární).
* Důkladná znalost základní doporučené literatury k problematice šikanování.
* U kurzu č. 2 absolvování výcvikového kurzu první pomoci při šikanování. V případě zařazení výcvikové základní řady případů je vyžadováno vedení semináře specialistou na problematiku šikanování.
Výcvikové kurzy č. 3, 4, 5 a 6
Kurč. 3 - Úplný kurz první pomoci při šikanování
Kurz č. 4 - Základní intervenční program (ZIP), minimální léčba skupiny nemocné šikanováním
Kurz č. 5 - Program proti šikanování jako součást školní komunity
Kurz č. 6 - Speciální metodika diagnostiky, léčby a prevence šikanování
a) Požadavky na formu kurzu
Splnění cíle kurzu vyžaduje komunitní zážitkovou formu výuky. Přímé odzkoušení metod na sobě je nejefektivnější způsob ke zvládnutí dovedností a technik pomoci při šikanování.
Prakticky to znamená, že těžištěm programu budou diskusní přednášky, praktika (workshopy - dílny), tréninky a nácviky. Pouze v nejnutnější míře jsou realizovány klasické přednášky.
b) Požadavky na cíl a obsah kurzu
Cíle jsou v souladu se stanovenými cíli u konkrétních typů kurzu (viz str. 1).
Například cílem kurzu č. 3 je zejména se naučit, jak postupovat, když dojde k výbuchu a zjištění (prozrazení) šikanování, a co vůbec dělat, když vznikne podezření, že se ve třídní skupině šikana rozmohla. Absolventi kurzu rovněž získají nutnou orientaci v problematice prevence šikanování.
Obsah se přizpůsobí záměru konkrétního kurzu, charakteristikám cílové skupiny. V předkládané materiálu musí být obsah konkrétně popsán. Všechny výcvikové kurzy by však měly zahrnovat teorii vztahující se k metodice, vlastní metodiku, nácvik (případně odzkoušení metody na sobě) a supervizi.
Jako příklad uvedeme doporučený rámcový obsah kurzu č. 3 a 4.
Kurz č. 3:
a) Nejnutnější teorie, která se vztahuje přímo k metodice pomoci (úvod do problematiky, nezbytná metodická východiska).
b) Metodika diagnostiky a nápravy.
c) Nácvik základní a specifické řady případů.
d) Kasuistické skupiny a další formy supervize.
e)Orientace v metodách a strategiích prevence.
f) Právní problematika.
Kurz č. 4:
a) Metodika základního intervenčního programu (ZIP):
- speciální skupinová diagnostika;
- cíle programu;

- diferenciace léčby;
- klíčové prostředky ke změně;
- tvorba programu (charakteristika bloků a setkání, jejich konstelace, indikace metod atd.).
b) Nácvik konkrétních metod a vedení programu.
c) Supervize.
c) Kvalifikační a odborné předpoklady na vedoucího a garanta kurzu
* Vysokoškolsky vzdělaný odborník v oboru pomáhající profese (psycholog, speciální pedagog, pedagog, sociální pracovník apod.), který má nejméně pětiletou praxi v oblasti diagnostiky, léčby a prevence šikanování. Nezbytnou podmínkou je zkušenost s vyšetřováním a terapií pokročilých šikan.
* Absolvent sociálně psychologického výcviku nebo výcviku ve skupinové psychoterapii.
* U kurzu č. 5 zkušenost s budováním a vedením pedagogické komunity.
* U kurzu č. 6 hluboká praktická znalost konkrétní metody.
Podpůrná kriteria
* Vedoucí (garant) má již zkušenosti s vedením výcvikových seminářů zaměřených na prevenci šikanování nebo pracoval pod supervizí specialisty na problematiku šikanování.
* Vedoucí (garant) je autorem odborných materiálů k problematice šikanování (publikace, odborné články apod.).
* Autor projektu je absolvent úplného kurzu - první pomoci při šikanování, případně jiného typu vzdělávacího programu k problematice šikanování.

Trestný čin loupeže podle § 234, odst. 1 tr. zák.: Kdo proti jinému užije násilí nebo výhružky bezprostředního násilí v úmyslu zmocnit se cizí věci, bude potrestán odnětím svobody na 3 roky až 10 let.
Trestný čin vydírání podle § 235, odst. 1 a 2 tr. zák.: Kdo jinému násilím, pohrůžkou násilí nebo pohrůžkou jiné těžké újmy vnutí, aby něco konal, pominul nebo trpěl, bude potrestán odnětím svobody až na 3 roky. Odnětím svobody na 2 roky až 8 let bude pachatel potrestán, spáchá-li čin v odst. 1 se zbraní nebo výdělečně, nebo způsobí-li takovým činem značnou škodu nebo jiný závažný následek.
Trestný čin ublížení na zdraví podle § 221, odst. 1 tr. zák.: Kdo jinému úmyslně ublíží na zdraví, bude potrestán odnětím svobody na 1 rok, nebo nápravným opatřením.
Trestný čin podpora a propagace hnutí směřujících k potlačení práv a svobod člověka podle § 260, odst. 1: Kdo podporuje a propaguje hnutí, které prokazatelně směřuje k potlačení práv a svobod člověka nebo hlásá národnostní, rasovou, náboženskou či třídní zášť vůči jiné skupině osob, bude potrestán odnětím svobody na 1 rok až 5 let. (§ 261) Kdo veřejně projevuje sympatie k hnutí uvedenému v § 260, bude potrestán odnětím svobody na šest měsíců až 3 léta.